

АЛИСЪН РИЧМАН ИЗГУБЕНАТА СЪПРУГА

Превод от английски: Дафина Китанова, 2013

chitanka.info

*Аз съм на възлюбения си и възлюбеният ми е
мой.*

Песен на песните,
6:3

I.

НЮ ЙОРК СИТИ, 2000 Г.

Специално за случая той облече изгладен костюм и обу лъснати обувки. Докато се бръснеше, внимателно обръщаше всяка страна към огледалото, за да е сигурен, че не е пропуснал нито едно косъмче. Порано следобед дори бе купил помада с лимонов аромат, за да приглади малкото останали му къдрици.

Имаше един-единствен внук и вече от месеци очакваше сватбата му. Въпреки че бе виждал булката само няколко пъти, беше я харесал от самото начало. Интелигентна и очарователна, с чувство за хумор, тя притежаваше и някаква елегантност, характерна за Стария свят^[1]. Той осъзна колко рядко е това качество едва сега, докато седеше и се взираше в нея и във внука си, хванал ръката ѝ.

Влизайки в ресторанта за репетицията на вечерята, като видя младото момиче, той изпита чувството, че се е пренесъл назад в друго време. Наблюдаваше как някои от гостите несъзнателно докосваха гърлата си, защото шията ѝ, издигаща се над кадифената ѝ рокля, бе толкова красива и дълга, че приличаше на излязла от картина на Климт. Косата ѝ бе вдигната в хлабав кок, а двете малки украшения над лявото ѝ ухо във формата на пеперуди с блестящи пипалца сякаш току-що бяха кацнали.

Внукът му бе наследил неговите тъмни, непокорни къдрици. За разлика от бъдещата булка, която плавно се плъзгаше из стаята, той се въртеше нервно. Изглеждаше така, сякаш би се чувствал по-удобно с книга в ръка, отколкото с чаша шампанско. Но между двамата се усещаше непринуденост и хармония, която ги правеше напълно подходящи един за друг. И двамата бяха интелигентни и високообразовани американци второ поколение. Липсваше им всякаква следа от акцент, гарнирал английския на техните баби и дядовци. В съобщението за сватбата в *Ню Йорк Таймс* в неделя сутринта щеше да пише: „Елинор Танц се омъжи за Джейсън Баум миналата вечер в *Рейнбоу Рум* в Манхатън. Равин Стивън Шварц извърши церемонията.

Булката, на 26 години, е завършила *Амхърст Колидж* и понастоящем работи в отдела за декоративни изкуства на аукционната къща «Кристис». Бащата на булката, д-р Джереми Танц, е онколог в болница *Мемориал Слоун-Кетъринг* в Манхатън. Майката, Илайза Танц, работи като професионален терапевт в държавните училища на Ню Йорк Сити. Младоженецът, на 28 години, завършил университета *Браун* и Юридическия факултет на *Йейл*, в момента е сътрудник във фирмата *Кейхил, Гордън и Рейндъл ПОО*. Баща му, Бенджамин Баум, доскоро беше адвокат в *Крават, Суейт и Мур ПОО*. Майката на младоженеца, Ребека Баум, е пенсионирана учителка. Двойката се запознала чрез общи приятели“.

На главната маса самотните баба и дядо от двете страни бяха представени един на друг за първи път. Дядото на младоженеца отново изпита усещането, че е завладян от образа на жената пред себе си. Тя беше десетилетия по-стара от внучката си, но в нея имаше нещо познато. Той го почувства веднага, още в момента, в който за първи път видя очите ѝ.

— Аз ви познавам отнякъде — най-накрая успя да каже той, въпреки че имаше чувството, че говори с призрак, а не с жената, която току-що бе срещнал. Тялото му реагираше по интуитивен начин, който той не разбираше съвсем ясно. Съжали, че бе изпил втора чаша вино. Стомахът му се свиваше. Едва дишаше.

— Сигурно грешите — отвърна тя учтиво. Стараеше се да не бъде груба, но в продължение на месеци бе очаквала с нетърпение сватбата на внучката си и не искаше да я отвличат от случващото се. Гледаше момичето, което се движеше сред гостите, множеството бузи, подложени за целувки, и пликовете, които пъхаха в ръцете на младоженците, и трябваше да се ощипе, за да се увери, че наистина е все още жива, за да бъде свидетел на всичко това.

Но този старец до нея не се отказваше.

— Определено мисля, че ви познавам отнякъде — повтори той.

Тя се обърна и още по-ясно му показа лицето си. Повехналата кожа. Посребрената коса. Леденосините очи.

Но сянката на нещо тъмносино под прозрачния плат на ръкава ѝ предизвика тръпка в старите му вени.

— Ръкавът ви... — Пръстите му трепереха, протягайки се да докоснат коприната.

Лицето ѝ се сгърчи и по него се изписа неудобство, когато той я докосна по китката.

— Ръкавът ви, може ли? — Знаеше, че е груб.

Тя гледаше право в него.

— Може ли да видя ръката ви? — повтори той. — Моля. — Този път в гласа му прозвуча отчаяние.

Сега тя се взираше в него, очите ѝ бяха впити в неговите. Като в транс тя нави нагоре ръкава си. Там на предмишницата ѝ, до малка кафява бенка, бяха татуирани шест цифри.

— Сега позна ли ме? — попита той, треперейки.

Тя отново го погледна, сякаш вдъхваще живот на призрак.

— Ленка, това съм аз — каза той. — Йозеф. Твоят съпруг.

---

[1] Европа. — Б.пр. ↑

II. НЮ ЙОРК СИТИ, 2000 Г.

Предишната вечер тя извади картината от картонения тубус и я приглади, за да стане плоска като стара карта. Повече от шейсет години я носеше навсякъде със себе си. Първо беше скрита в стар куфар, после — навита в метален цилиндър и заровена под дъските на пода, накрая — набутана зад няколко кутии в претъпкан килер.

Картината бе нарисувана с тънки черни и червени мазки. Кинетична енергия струеше от всяка линия, художникът се бе старал да улови сцената възможно най-бързо.

Винаги я бе усещала твърде свята, за да бъде показвана, сякаш излагането ѝ на светлината и въздуха или може би по-лошо — пред взора на посетителите — би било твърде много за деликатната ѝ кожа. И така тя си оставаше в херметическа кутия, заключена като мислите на Ленка. Преди седмици, докато лежеше в леглото си, тя реши, че картината ще бъде нейният сватбен подарък за внучката и съпруга ѝ.

ЛЕНКА

Когато замръзне, Вълтава придобива цвета на стридена черупка. Като дете гледах как спасяваха лебедите, хванати в капана на замръзналото ѝ корито, като го разчупваха с ледокоп, за да освободят ципестите им крака.

Родена съм Ленка Йозефина Майцел, най-голямата дъщеря на търговец на стъкло в Прага. Живеехме на крайбрежната улица „Сметаново набрежи“ в несиметрично пристроен апартамент със стена от прозорци, гледащи към реката и моста. По стените имаше червено кадифе и огледала в позлатени рамки, в салона — резбовани мебели. Красивата ми майка ухаеше на момини сълзи през цялата година. Все още се връщам към детството си като към някакъв сън. Палачинка, поднесена с конфитюр от кайсии, чаша горещо какао, каране на кънки по Вълтава. Когато вали сняг, косата — прибрана под шапка от лисица.

Виждахме отраженията си навсякъде: в огледалата, в стъклата на прозорците, в реката долу под нас и в прозрачните извивки на стъклените изделия на баща ми. Майка ми имаше специален шкаф, пълен с чаши за всякакъв случай. Имаше чаши за шампанско — като флейти, гравирани с деликатни цветчета; специални бокали за вино с позлатени ръбове и матирани столчета; дори рубинени на цвят водни чаши, отразяващи розова светлина, когато през тях се погледне слънцето.

Баща ми бе човек, обичащ красотата и красивите вещи, и вярваше, че професията му ги създава, използвайки химията в идеални пропорции. За да се създаде стъкло, е нужно нещо повече от пясък и кварц. Трябва също огън и дъх.

— Духачът на стъкло е и любещ, и даващ живот — каза той веднъж пред пълна стая с гости за вечеря. Вдигна една от водните чаши от масата: — Следващия път, когато пиете от бокала си, помислете за устните, създали тази изтънчена, елегантна форма, и колко дефектни чаши са били счупени и рециклирани, за да се създаде съвършеният набор от дванадесет.

Той бе очаровал всички гости, докато въртеше чашата срещу светлината. Но не искаше да се представя като търговец или артист тази вечер. Наистина се възхищаваше, че занаятчията може да създаде предмет, който да бъде едновременно здрав и крехък, прозрачен и цветен. Вярваше, че има красота и в плоската повърхност на стъклото, и в накъдрените му форми.

Пътуваше по работа из цяла Европа, но винаги се завръщаше в същия вид, в който бе излязъл: ризата му — бяла и колосана, шията му — ухаеща на кедър и карамфил.

— *Milačku* — ще каже на чешки, обхващайки с едрите си ръце кръста на майка ми. „Мила моя.“

— *Lasko Moje* — ще му отговори тя, докато устните им се докосват. „Любов моя.“

Дори и след десет години брак баща ми оставаше увлечен по нея. Много пъти се прибираше вкъщи с подаръци, купени само защото са му напомнили за майка ми. Миниатюрна емайлирана птичка със сложно изработени пера ще се появи до чашата ѝ за вино или малък медальон с дребни перли в кадифена кутийка ще бъде сложен на възглавницата ѝ. Най-любимо ми беше дървеното радио с блестящ дизайн — слънчев диск с лъчи, излизащи от центъра, — с което изненада майка ми след едно пътуване до Виена.

Ако затворя очи, за да си представя първите пет години от живота си, виждам ръката на татко върху скалата на радиото. Тънките черни косъмчета по пръстите му, които нагласят тунера, търсейки една от малкото станции, които пускат джаз — екзотичен и ободряващ звук, току-що започнал да се излъчва на нашите радиочестоти през 1924 година.

Виждам как обръща глава да ми се усмихне, как протяга ръка към майка ми и към мен. Мога да почувствам топлината на бузата му, когато ме вдига и обвивам с крака кръста му, а другата му ръка завърта майка ми.

Мога да помириша аромата на греяното вино, издигащ се над изящните чаши в студена януарска вечер. Високите прозорци на апартамента ни са покрити със скреж отвън, но вътре е приятно топло. Оранжеви отблясъци от свещите танцуват като дълги пръсти по лицата на мъжете и жените, събрали се в салона да слушат струнния квартет, поканен от баща ми да свири тази вечер. Ето я майка ми — в центъра,

дългите ѝ бели ръце посягат за малко канапе. На китката ѝ има нова гривна. Целувка от татко. И аз — надничача от спалнята си, свидетел на техния блясък и безгрижие.

Има и спокойни вечери. Ние тримата — сгушени около малка масичка за карти. От грамофона звучи Шопен. Майка ми си подрежда картите като ветрило, така че само аз да ги виждам. Устните ѝ са извити в усмивка. Баща ми се преструва, че се мръщи, докато оставя мама да спечели.

Вечер тя ме завива в леглото и ми казва да си затворя очите.

— Представи си цвета на водата — прошепва тя в ухото ми.

Друга вечер ми предлага цвета на леда. Трета — цвета на снега. Заспивам с мислите за тези нюанси, променящи се и въртящи се на светлината. Уча се да си представям различните степени на синьото, деликатните нишки светлолилаво, най-бледите нюанси на бялото. И така в моите сънища се посява тайнството на промяната.

ЛЕНКА

Луцие пристигна една сутрин с писмо в ръка. Подаде плика на баща ми и той го прочете на глас на майка ми. *Момичето няма опит като детегледачка, бе написал колегата му. Но има природен талант по отношение на децата и може да ѝ се има пълно доверие.*

Първият ми спомен за Луцие е, че тя изглеждаше много по-млада от своите осемнадесет години. Почти детинското ѝ тяло се губеше в дългите палто и рокля. Но още първия път, когато коленичи, за да ме поздрави, веднага бях поразена от топлината, струяща от протегнатата ѝ ръка. Всяка сутрин, когато пристигаше на вратата ни, тя носеше със себе си лек аромат на канела и индийско орехче, сякаш бе прясно изпечена тази сутрин и доставена топла и ароматна — един прекрасен пакет, който е невъзможно да откажеш.

Луцие не беше голяма хубавица. Тя бе като чертожна линия на архитект, само прави линии и ъгли. Рязко очертаните ѝ скули изглеждаха като издялани с длето, очите ѝ бяха големи и черни, устните — малки и тънки. Но като тъмна горска нимфа, излязла от страниците на старомодна приказка, Луцие притежаваше свой уникален чар. Само след няколко дни работа в моето семейство всички бяхме очаровани от нея. Когато разказваше нещо, пръстите ѝ се движеха във въздуха като на арфистка, дърпаща въображаеми струни. Когато шеташе, тя си тананикаше песни, чути от собствената ѝ майка.

Родителите ми се отнасяха към Луцие не като към слугиня, а като към член на разширеното ни семейство. Всеки път се хранеше заедно с нас в трапезарията край голямата маса, на която винаги имаше прекалено много храна. И въпреки че не спазвахме *кашер*^[1], все пак никога не пиехме мляко, когато имахме ядене с месо. През първата седмица Луцие направи грешка да ми сипе чаша мляко към говеждия гулаш и вероятно после майка ми ѝ бе обяснила, че не смесваме двете неща, защото не си спомням тя отново да сбърка някога.

Моят свят стана по-малко затворен и със сигурност по-забавен след идването на Луцие. Тя ме учеше как да хвана в капан дървесна жаба или как да ловя риба от някой от мостовете над Вълтава. Беше

майсторски разказвач, създаваше умело герои от различните хора, които срещаме през деня. Човекът, който ни бе продал сладолед до часовника на Стария градски площад, можеше да се появи същата вечер преди лягане като магьосник. Жената, от която бяхме купили ябълки на пазара, по-късно можеше да се окаже застаряваща принцеса, която никога не се е съвзела, след като сърцето ѝ е било разбито.

Често съм се питала дали Луцие или майка ми бе тази, която откри за първи път, че имам талант за рисуване. В паметта ми майка ми връчи първия набор от цветни моливи, а по-късно Луцие ми купи първия набор бои.

Знам, че Луцие започна да ме води в парка със скицник и кутия моливи. Тя постилаше одеяло близо до малкото езерце, където момчетата пускаха хартиените си лодки, лягаше по гръб и гледаше облаците, докато аз рисувах страница след страница.

В началото рисувах малки животни. Зайци. Катерици. Червеногърда птица. Но скоро се опитах да нарисувам Луцие, после човек, който чете вестник. По-късно започнах с по-амбициозни обекти, като майка, бутаща количка. Нито една от тези първи скици не ставаха за нещо. Но точно като всяко малко дете, което за първи път се учи да рисува, аз се учех, като го правех отново и отново. В крайна сметка започна да се установява връзка между възприятията и ръката ми.

След часове рисуване навън Луцие навиваше скиците ми и ги носеше у дома. Майка ми питаше как сме прекарали деня, а Луцие избираше рисунките, които бе харесала, и ги закачваше на стената в кухнята. Мама внимателно разглеждаше творбите ми и после ме прегръщаше. Трябва да съм била около шестгодишна, когато за първи път я чух да казва:

— Ленка, знаеш ли, бях същата на твоите години — винаги имах молив и лист хартия в ръцете си.

За първи път я чух да прави сравнение между нас и мога да ви кажа, че усетих в сърцето си радостна тръпка, че двете споделяме нещо общо, тъй като с тъмната си коса и светли очи приличах повече на баща си, отколкото на елегантната си майка.

През първата зима, когато Луцие започна да работи у нас, майка ми искаше да ѝ направи подарък, с който да изрази своята благодарност. Спомням си, че го обсъждаше с баща ми.

— Направете това, което смятате, че е най-добре, *Milačku* — бе отговорил той разсеяно, докато четеше вестника. Винаги ѝ даваше свобода при избора на подаръци, но тя винаги смяташе, че е необходимо да поиска разрешение, преди да направи нещо. В крайна сметка поръча за Луцие красива пелеринка от синя вълна, обточена с кадифе. Все още виждам лицето на Луцие, когато отвори пакета — в началото тя се поколеба дали да приеме, притеснена от тази екстравагантност.

— И Ленка скоро ще получи такава — каза майка ми любезно. — Ще бъдете много красива двойка, пързалайки се на кънки по Вълтава.

Тази вечер майка ме завари, докато гледах от прозореца Луцие, която вървеше към трамвая.

— Предполагам, че утре ще трябва да поръчам пелерина и за теб — каза тя, като ме погали по рамото.

Двете се усмигнахме, наблюдавайки Луцие, която изглеждаше сякаш по-висока, докато пристъпваше елегантно в нощта.

Въпреки че нашият дом винаги е бил изпълнен с мелодията на звънтящи чаши и цветовете на моите рисунки, между стените му имаше и една тиха, но осезаема тъга. Всяка вечер, след като Луцие си тръгваше и готвачката приготвяше чантата си, просторният ни апартамент ставаше твърде голям за нашата малка тройка. Свободната стая до моята се запълваше с пакети, кошници и купчини стари книги. Дори излезлите от употреба детско креватче и количка тихомълком бяха набутани в ъгъла, покрити с голям бял чаршаф, като два призрака, забравени и ненужни.

Спомням си, че дни наред за дълги периоди от време виждах само Луцие. Майка ми се хранеше почти всеки път в спалнята си, а когато се появяваше, изглеждаше подута и подпухнала. По лицето ѝ ясно се виждаше, че е плакала. Баща ми се прибираше у дома и тихо разпитваше прислужницата за нея. Поглеждаше подноса пред стаята ѝ с чинията недокосната храна, чашката с изстинал чай и изглеждаше отчаян в старанието си да върне светлината в помръкналия си дом.

Спомням си, че Луцие ме инструктирала да не разпитвам за тези епизоди. Тя пристигаше сутрин по-рано от обикновено и се опитваше да ме разсейва с някои неща, които носеше от къщи. Веднъж извади от кошницата своя снимка, когато е била на шест години, изправена до едно пони. Друг път донесе наниз от стъклени мъниста и ги сплете в

косата ми като венец от усукан бръшлян. Завързваше син копринен шарф около роклята ми и си представяхме, че съм принцеса, властваща над царство, където всички трябваше да шепнат. Единственият звук, който си позволявахме, бе шумоленето на полите ни, докато се въртахме из стаята.

Понякога нощем ни посещаваше семейният лекар, който внимателно затваряше вратата на стаята на майка ми и поставил ръка на рамото на баща ми, му говореше шепнешком. Аз ги гледах и не успях да разбера какво заболяване не позволяваше на мама да се появява през деня.

Като пораснах, ми стана ясно, че тези сенки от детството ми са били трудностите на моите родители при зачеването на друго дете. Избягахме разговорите за семейства, в които има много деца, и се научих да не искам брат или сестра, защото няколко пъти, когато го направих, това предизвика у майка ми само сълзи.

Нещо се промени в семейството ни след седмия ми рожден ден. Известно време майка ми се оплакваше от стомашно неразположение, докато изведнъж лицето ѝ възвърна цвета си. През следващите седмици тя спря да носи тесните прилепнали поли и сака, които бяха на мода, предпочитайки по-свободни и надиплени. Тя стана спокойна, а движенията ѝ — по-бавни и по-внимателни. Но чак когато коремът ѝ леко се закръгли, двамата с татко обявиха, че очакват бебе.

Човек би си помислил, че след всичките тези години майка и татко ще отпразнуват новината, че ще имам брат или сестра. Но те се отнасяха много предпазливо към темата, страхувайки се, че всяко показване на вълнение или радост може да се отрази на бременността.

Това, разбира се, е еврейски обичай — страх да не се урочаса добрият късмет. На първо време Луцие беше объркана. Всеки път, когато се опиташе да заговори за нейното състояние, майка ми не ѝ отговаряше директно.

— Колко красива и здрава изглеждате — казваше тя на майка ми.

На което мама просто се усмихваше и кимваше с глава.

— Казват, че ако ви се прииска сирене, ще имате момиче — споделяше Луцие. — А ако ви се иска месо, ще бъде момче.

Отново само усмивка и кимване от майка ми.

Луцие дори предложи да помогне в подготовката на детската стая предварително, при което майка ми най-накрая трябваше да ѝ

обясни колебанието си да прави каквото и да било, докато бебето наистина не дойде.

— Оценяваме всички твои добри пожелания и предложения за помощ — обясни внимателно мама. — Но засега не искаме да привличаме никакво внимание върху раждането на бебето.

Лицето на Луцие сякаш незабавно отрази това, което майка ми казваше.

— В провинцията има хора, които вярват в същото — каза тя, като че ли изведнъж поведението на майка ми най-последно придоби смисъл.

Все пак Луцие намери други начини да изрази радостта си от добрата новина на родителите ми, без пряко да я споменава. Когато през онази пролет люляците разцъфтяха, тя пристигаше с наръчи ухаещи клони, старателно увила стъблата в ивици мокър муселин, и ги подреждаше във вази из апартамента. Спомням си, че гледах майка ми, с все по-закръглящ се корем, как върви от стая в стая и се усмихва, сякаш изпаднала в транс от аромата им.

Понякога Луцие идваше с кошница черен хляб, опечен от майка й, и го оставяше върху кухненския плот заедно с буркан домашен мед.

Но най-красивият й подарък се появи едва след като се роди бебето.

Сестра ми Марта се роди при залез-слънце. Лекарят влезе в хола, където ние с баща ми седяхме на дивана, а Луцие — на един от червените кадифени столове.

— Имате още една красива дъщеря — каза той на баща ми.

Баща ми плесна с ръце и се втурна към спалнята. Луцие зае мястото му на дивана и хвана ръката ми.

— Така, сега имаш сестра — каза тя тихо. — Какъв дар.

Чакахме татко да каже, че мога да вляза да ги видя.

Той се върна след няколко минути и ни каза, че и двете можем да отидем да ги видим.

— Ленка, ела да се запознаеш със сестричката си.

Луцие ме побутна, ненужен жест, тъй като бях готова да скоча от стола си. Най-много от всичко исках да изтичам в стаята на майка ми и да целуна нея и бебето.

— Ленка — мама вдигна поглед от вързопчето в ръцете си и ми се усмихна, както бях застанала на вратата. — Ела. — Тя потупа с ръка

леглото, докато държеше плътно увитото бебе в другата си ръка.

Бях изпълнена с благоговение при вида на двете, но си спомням, че лека ревност прободеше сърцето ми, когато се наведох и видях снопчето червена коса на детската главичка на сестра ми.

— Поздравления! — каза Луцие и целуна майка ми по двете бузи.

Няколко минути по-късно тя се върна с купчина бродирано бельо. Ръбовете бяха общити с розов фестон.

— Бях ги скрила в килера — рече Луцие. — Избродирах един комплект в розово и един в синьо, за всеки случай.

Майка ми се засмя.

— Мислиш за всичко, Луцие — каза тя, докато Луцие поставяше бельото на нощното шкафче.

— Ще ви оставя за малко с Ленка и с бебето — тя се усмихна и ме потупа по главата. Бях се втренчила в новородената ми сестра. Тя беше майка ми в умален вид. Малка, закръглена брадичка, зелени очи и същата коса.

Реакцията ми обаче не беше това, което очаквах. Сълзи изпълниха очите ми. Усетих стягане в гърлото. Сякаш някой бе пъхнал ръка вътре в гърдите ми и стискаше сърцето ми с всички сили. Мислех си само за това, че ще бъде заменена, забравена и цялото внимание на родителите ми ще бъде насочено към това нежно създание с ангелско лице и малки, протягащи се ръчички.

Разбира се, това не бе истина, но страхът все пак ме сграбчи. Предполагам, че затова в първите няколко месеца от живота на Марта аз се вкопчих толкова силно в Луцие.

Бавно започнах да разбирам, че появяването на Марта не означаваше, че ще бъде заменена. Скоро я държах на ръце. Четях ѝ любимите си книги и ѝ пеех същите песни, с които са ме приспивали.

Открих също така, че сестра ми е идеалният модел за амбициозните ми опити за портрети. Използвах първите етапи от развитието на Марта като мое вдъхновение. Започнах със спането ѝ в количката, а след това преминах на пълзенето ѝ на плажа през лятото. Обичах да я рисувам с пастели. Мекото преливане на цветовете улесняваше пресъздаването на закръглеността на бузките ѝ и дължината на растящите ѝ крайници.

Обичах да я рисувам и с бои. Кожата на Марта бе матовобяла, като гъста сметана, а косата ѝ — наситеното червено на пипера. Чертите ѝ, оформени при раждането, станаха още по-изразителни, когато бебешката ѝ закръгленост се стопи. Марта имаше същото високо чело като майка ни, както и малък прав нос и уста, повдигната в ъгълчетата. Докато гледах как сестра ми расте пред очите ми, сякаш наблюдавах трансформацията на майка ми от ранно детство в моминството.

С всеки изминал ден Марта ставаше все по-независима. Луцие вече не трябваше да коленичи, за да ѝ помага да се обува, или непрекъснато да я преоблича, защото е изцапала роклята си. Пълничкото ѝ по-рано телце се издължи и желанието ѝ да изразява собствено мнение също нарасна.

С порастването на Марта връзката ни започна да се променя. Тя вече не беше малка кукла, която можех да обличам и да се преструвам, че ръководя. Ние бяхме съперници не само за вниманието на родителите ни, но също така и за това на Луцие. И въпреки че между нас имаше повече от седем години разлика, ние се карахме и Марта често гневно избухваше, когато не станеше на нейното.

Все пак, когато сестра ми навърши осем, това, което ни сплотяваше, бе, че повече от всичко обичахме да обсъждаме любовния живот на Луцие. След като се върнехме от училище, можехме да прекараме часове, опитвайки се да разберем дали тя си има гадже. Любопитствах кой ѝ беше дал малката златна огърлица, появила се изведнъж около врата ѝ, или новия копринен шал, който подпъхваше под яката на пелеринката си. А Марта разпитваше дали е красив и богат, после избухваше в сълзи и молеше Луцие да обещае, че независимо от всичко, никога няма да ни напусне.

---

[1] „Пригоден“ — ритуално позволение за употреба на храна и предмети. — Б.пр. ↑

III.

ЛЕНКА

През есента на 1934 година Луцие съобщи, че ще се омъжи за младеж на име Петър, когото познава от детството и който работи в аптека близо до дома на родителите ѝ в Калин. Майка ми прие новината, сякаш собствената ѝ дъщеря обяви годеща си.

Когато на следващия ден Луцие дойде на работа, майка ми и шивачката Гизела вече я чакаха с дузина топчета от бяла коприна, подпрени по стените.

— Ще ти ушием сватбената рокля — обяви майка ми. — Няма да приема отказ.

— Съблечи се по комбинезон и корсет — разпореди Гизела.

Извади три карфици от игленика възглавничка и започна да обвива с шивашкия метър бюста на Луцие, след това талията и най-накрая ханша ѝ.

Луцие трепереше, докато стоеше мълчаливо по бельо.

— Наистина, това изобщо не е необходимо. Ще нося роклята на сестра ми. Петър не се интересува дали е носена, или не!

— Да не чуваме такова нещо! — каза майка ми, клатейки глава. Отиде при Луцие, която бързо се обличаше. Целувката ѝ ми напомни начина, по който целуваше Марта и мен.

Луцие носеше семейния дантелен воал — простичко було, което падаше едва до ключиците ѝ. Венецът ѝ беше от маргаритки и диви рози. Букетът ѝ — смес от астри и жълти листа. Тя вървеше по пътеката в църквата, опряна на ръката на баща си, черните ѝ къдрици бяха изкусно подредени под украшението на главата ѝ, погледът ѝ — насочен решително напред.

Всички се заплакахме, когато размениха клетвите си. Петър и Луцие бяха толкова млади — на не повече от двадесет и пет, и аз се чувствах зашеметена и от двамата. Във физическата им противоположност имаше някаква красота. Той беше много по-висок от нея, с едри, твърди черти и буйна руса коса. Забелязах колко големи

са ръцете му, когато посегна да вдигне воала на Луцие, и колко дребно е лицето ѝ, когато повдигна брадичката ѝ. Целувката му беше лека и внимателна, толкова кротка и нежна. Видях как майка взе ръката на татко в своята и му се усмихна, като че ли си припомняше техния сватбен ден.

От църквата тръгнахме за тържеството в дома на родителите ѝ — селска къща с открити греди и покрив от червени керемиди. Разкривени ябълкови и благоуханни крушови дървета вече цъфтяха в градината. Бяха издигнали бяла тента, а стълбовете ѝ грееха, обвити с широки жълти ленти. На малък импровизиран подиум седяха четирима мъже и свиреха полка.

За първи път гостувах в родния дом на Луцие. Тя работеше за семейството ми от години, но познавах малка част от живота ѝ, само това, което споделяше с нас. Бяхме близки, но винаги в рамките на нашето жилище или на фона на град Прага. Сега за първи път виждахме Луцие в нейната среда със семейството и приятелите ѝ. От един ъгъл в градината аз наблюдавах лицата на сестрите ѝ и откривах колко си приличат. Дребните черти, тясната брадичка, чистите линии на скулите и челюстта. Луцие и баща ѝ бяха единствените с черни коси, останалата част от семейството бяха светли и руси. Бяха гръмогласни, шумна компания в сравнение с нас. Имаше големи кани морavsка бира и домашна сливовица, плата селска фермерска храна, като кисело зеле, наденици и традиционната яхния с кнедли.

Двете с Марта пляскахме с ръце и се смеехме заедно с всички, образували кръг около Луцие и Петър. Чувах се викове за разбиването на церемониалната чиния. Това бе чешка традиция, не много различна от еврейската, при която младоженецът чупи чаша. Обаче, за разлика от еврейския ритуал, който символизира годините тъга на нашия народ, чешката цели да покаже единството на новобрачната двойка. След счупването на чинията дадох на Петър метла, а на Луцие — лопатка, и те заедно почистиха, за да покажат общото си бъдеще.

Луцие остана с нас само една година, след като се омъжи. През март забременя и ежедневното пътуване до Прага стана твърде изтощително за нея. По това време Марта вече беше на девет години, а аз бях кандидатствала в художественото училище. Но Луцие много ни липсваше. Тя все още идваше да ни види поне веднъж в месеца, а коремът ѝ надничаше през синята пелерина, подарена от майка ми.

Беше закръглена като малка кнедла, с розови бузи и коса, по-лъскава от всякога.

— Ако имам момиче, ще я нарека Елишка, на вас — каза тя на майка ми. Двете сега ги обединяваше тайното сестринство на майките, а ние с Марта бяхме външни наблюдатели.

Както фигурата на Луцие се променяше от бременността, така най-накрая започна да се променя и моята. Отдавна чаках времето, в което тялото ми да настигне тези на другите момичета в училище, които се развиваха по-бързо. Тази есен се застоявах повече пред огледалото. Взирах се в отражението си — образът на малкото момиче отстъпваше, оформяше се една жена. Лицето ми, някога с бебешка закръгленост, сега беше по-слабо и ъгловато, а тялото ми — по-меко и закръглено. Като окончателен преврат, гърдите ми пораснаха с няколко сантиметра сякаш за една нощ и скоро открих, че вече не мога да закопчавам копчетата на някои от блузите си.

Част от мен искаше да се предаде на всички тези промени, напълно преобразили външния ми вид. Един ден се прибрах с модно списание и посочих снимка на Грета Гарбо.

— Моля те, мамо — помолих аз, — нека да подстрижа косата си!

Бързах да стана голяма, бях си втълпила идеята, че мога да се превърна в американска филмова звезда за една нощ. Майка ми остави чаената си чаша и взе списанието от мен. Усмихна се.

— Запази плитките си още малко, Ленка — каза тя с глас, изпълнен с тъга. — Трябваша години, за да порасне косата ти толкова дълга.

И така плитките ми останаха. Майка ми обаче започна да харесва някои от модерните тенденции, идващи в Прага. Харесваше новия стил на широките панталони, с богата блуза, спусната над висока, пристегнатата талия. Купуваше тези модели както за себе си, така и за мен и дори накара шивачката си Гизела да ни ушие няколко чифта панталони от журнал с кройки, който бе поръчала от Париж.

За съжаление, гардеробът ми, пълен с нови, модерни дрехи, не успя да промени начина, по който се възприемах. Все още се усещах в капана на някаква непохватност. Искях да бъда по-уверена и по-женствена, но се чувствах просто непривлекателна и несигурна. Моята фигура ми се струваше вече напълно чужда. В продължение на години виждах едно момиче с плитки и тяло, плоско като изрязано от книга за

кукли. С промените на юношеството аз се стеснявах от начина, по който се движех, дори от това как използвах ръцете си, когато се изразявах. Сега закачах гърдите си с ръка, докато по-рано я движех свободно пред себе си. Дори хълбоците сякаш ми пречеха, когато мислех, че мога да се провря между два стола.

Опитвах се да насоча вниманието си върху подготовката на портфолиото ми за художественото училище. Това бе нещо реално, нещо, в което бях уверена. През последната година в гимназията бях напреднала от прости акварели и пастели до любовта към маслените бои. Когато не подготвях домашните си, прекарвах времето си в рисуване. Нашият хол бе пълен с поставени в рамки портрети, рисувани от мен през годините. Малките скици на бебето Марта сега бяха заменени от голям портрет в бяла рокля с бледосин колан, които тя носеше на сватбата на Луцие.

Надявах се, че моите портрети могат да изразят не само външността на модела ми, а също и мислите му. Ръцете, очите и позицията на тялото са като съставните части на часовник, а аз само трябва да ги организирам по такъв начин, че да обрисувам вътрешния живот на моя модел. Въобразявах си, че съм като Ел Греко, настанявайки баща ми да седне в дълбокото, богато резбовано кресло с тапицерия от червено кадифе в ярък контраст с черния му костюм. Рисувах ръцете му — със сините ленти на вените, с грижливо поддържаните нокти, с преплетените пръсти, леко отпуснати в скута. Рисувах синьо-зелените му очи, отразяващи светлината. Черното на мустаците му над стиснати, тъжни устни. Майка също предлагаше да ми позира.

Името на майка ми, Елишка — на галено Лишка, означава „лисичка“ и беше прякорът, с който баща ми я наричаше с любов. Мислех за това, докато я рисувах. Помолих я да ми позира в обикновена домашна рокля от бял колосан памучен плат, с ажурно деколте и гарнитура на ръкавите. Такава я обичах най-много, без обичайно напудреното ѝ лице и елегантен тоалет — проста и естествена. Бледата ѝ кожа бе леко луничава, като петънца овесена каша, плаващи в купа мляко.

Тя винаги запазваше мълчание, когато разглеждаше някоя от завършените ми картини. Като че ли искаше да каже нещо, но се въздържаше.

Никога не говореше за своето време в художественото училище и бившият ѝ живот като студентка определено бе обвит в мистерия. Тя никога не показва картините, които бе рисувала преди брака си. Знаех къде са, защото попаднах на тях по времето, когато майка обяви, че е бременна с Марта. Двете с Луцие отидохме в мазето на нашата кооперация да търсим помпа за моя велосипед. За всеки апартамент имаше малък килер и майка ни беше дала ключа за нашия. Никога не бях ходила в мазето, а то бе като тъмна пещера, пълна с непотребните вещи на всички. Минахме покрай стари мебели, покрити с тежък бял плат, кожени куфари и кутии, подредени до тавана.

Луцие извади ключа и отвори. Там беше велосипедът на татко, наред с надписаните кутии с порцелан и още повече кутии с чаши. Намерихме помпата. До нея имаше най-малко десетина платна, облепени срещу стената, покрити с бял чаршаф.

Спомням си, че Луцие предпазливо ги премести.

— Мисля, че са на майка ти — каза тя шепнешком, въпреки че бяхме сами в сутерена. Пръстите ѝ пипаха внимателно, отделяйки всяка картина, така че да можем да видим изобразеното.

Картините на майка ми ме шокираха. Те не бяха елегантни педантични репродукции на велики майстори или сладки пасторални пейзажи от чешката провинция. Бяха чувствени и тъмни, в тъмнолилава гама и дълбок кехлибар. Имаше портрет на жена, полулегнала на диван, бледата ѝ ръка — отметната зад главата, голият ѝ торс — с розови зърна на гърдите и с внимателно драпирано одеяло над кръстосаните ѝ крака.

По-късно размишлявах върху тези картини. Жената бохем, която ги бе нарисувала, преди да стане съпруга и майка, не беше моята майка, управляваща домакинството си на горния етаж. Опитах се да преразгледам моя образ за нея, представяйки си я като млада студентка по изкуство или в обятията на баща ми, когато са се срещнали за първи път, и се чудех дали тази част от нея е изчезнала напълно, или от време на време се появява отново, когато Марта и аз дълбоко спим.

Луцие никога повече не спомена за тези картини. Но години по-късно — когато отчаяно се опитвах да си създам пълна и точна представа за майка си — аз често се връщах към тях. Защото бе невъзможно да се изтрие от съзнанието ми контрастът между нея и картините ѝ.

Приеха ме в Художествената академия в Прага през 1936 година, когато бях на седемнадесет години. Всяка сутрин вървах до училище със скицник под мишница и дървена кутия, пълна с маслени бои и четки от самур. В моя курс бяхме петнадесет студенти, от които пет момичета. Бързо се сприятелих с две от тях — Верушка и Елза. Двете бяха еврейки и имахме много общи приятели от гимназиалните години. Няколко седмици след началото на първия ни семестър Верушка ме покани у тях за шабат. Знаех малко за семейството ѝ, с изключение на това, че баща ѝ и дядо ѝ са били лекари, а по-големият ѝ брат Йозеф сега е студент в университета.

Йозеф. Все още го виждам толкова ясно. Онази вечер той се прибра у тях мокър, къдравата му черна коса бе прилепнала от дъжда, а големите му зелени очи бяха с цвят на патинирана от времето мед. Стоях в коридора, когато той дойде, камериерката точно свалеше палтото от раменете ми. Той влезе през входната врата точно когато аз се насочвах към хола.

— Йозеф — каза той, като се усмихна, остави чантата си и подаде палтото си на камериерката. След това ми протегна ръка и аз я поех, а едрите му пръсти обвиха моите.

Успях да произнеса името си и да му се усмихна. Но се борех с постоянната си срамежливост, а от неговата увереност и добър външен вид бях онемяла.

— Ленка, ето те и теб! — звънна гласът на Верушка, когато тя се втурна в коридора. Беше сменила дрехите, с които беше следобед в клас, с красива виненочервена рокля. Прегърна ме и ме целуна.

— Виждам, че си се запознала с брат ми. — Тя отиде и пощипна Йозеф по бузата.

Аз се изчервих.

— Верушка — засмя се той и я шляпна, отблъсквайки я. — Върви кажи на майка и татко, че идвам след минута.

Верушка кимна, а аз я последвах по коридора в голям хол, където родителите ѝ бяха потънали в разговор.

Апартаментът на семейство Кон не се различаваше много от нашия със старинните си стени в червено кадифе, тъмнокафявите дървени греди и големите стъклени френски прозорци. Но в дома им имаше нещо мрачно, което ме смущаваше.

Огледах салона. В помещението се виждаха доказателства за научните интереси на семейството. Дебели медицински списания в тежки подвързии бяха наредени по рафтовете наред с други колекции от подвързани в кожа книги. Поставени в рамки дипломи от Карловия университет и грамота похвала от Чешката медицинска асоциация висяха на стените. Внушителен голям стенен часовник звънко отмерваше часа, а в ъгъла на стаята стоеше малък роял. Майката на Верушка седеше на дивана с бродерия в скута. Ниска и закръглена, госпожа Кон носеше прости рокли, които прикриваха отпуснатата ѝ, пълничка фигура. Малки очила за четене висяха на едрите ѝ гърди, а косата ѝ беше завита просто и практично в кок на тила.

Бащата на Верушка също изглеждаше пълна противоположност на моя. Докато очите на баща ми излъчваха топлина, тези на доктор Якоб Кон бяха хладни. Когато вдигна поглед от книгата си, беше ясно, че ме изучава.

— Ленка Майцел — представих се аз. Очите ми се спряха на идеално белите ръце на доктор Кон със старателно изпилени и чисти нокти, докато той ги разтвори и се изправи, за да ме поздрави.

— Благодарим ви, че тази вечер се присъединихте към нас — каза той, гласът му звучеше сдържано. Знаех от майка ми, че доктор Кон е изтъкнат акушер-гинеколог в общността. — Моята съпруга Анна...

Той внимателно я докосна по рамото.

Майката на Верушка се усмихна и ми подаде ръка.

— Радваме се да споделим шабата с вас, Ленка. — Гласът ѝ звучеше официално и педантично.

— Благодаря. Благодаря ви, че ме поканихте.

Доктор Кон кимна и ми посочи да седна.

Верушка, енергична както обикновено, се плъосна на един от дълбоките червени дивани. Приглаждайки роклята над краката си, кротко седнах до нея.

— Значи учите изкуство с нашата Рушка — каза майка ѝ.

— Да. И съм в добра компания. Вашата Верушка е най-големият талант в нашия клас.

Доктор и госпожа Кон се усмихнаха.

— Сигурен съм, че сте твърде скромна, Ленка — чух спокоен, тих глас зад мен. Йозеф беше влязъл и сега стоеше зад мен и сестра си.

— Скромността е благородна черта — добави доктор Кон. Той скръсти ръце.

— Не, това е вярно. Верушка има най-доброто око в нашия клас — потупах я по крака аз. — Всички ѝ завиждаме.

— Как е възможно това? — озадачено попита Йозеф.

— О, мамо, накарай го да спре — запротестира Верушка. — Той е на двадесет години и все още ме дразни!

Йозеф и аз се спогледахме. Той се усмихна. Лицето ми почервения. И изведнъж, за първи път в живота си, почувствах, че едва дишам.

Тази вечер, докато се хранехме, с усилие успях да преглътна един залък. Апетитът ми напълно изчезна, ужасно се притеснявах от всяко свое движение на масата. Йозеф седеше вляво от баща си, широките му рамене излизаха извън облегалката на стола. Бях твърде срамежлива, за да срещна погледа му. Очите ми се фокусираха върху ръцете му. Ръцете на майка ми бяха гладки, но силни. На баща ми бяха големи и покрити с тънък воал от косъмчета. Ръцете на Йозеф се различаваха от малките бели ръце на доктор Кон. Имаха мускулатура, характерна за статуя — широка длан, ленти от ясно изразени вени и едри, силни пръсти.

Разглеждах внимателно ръцете на семейство Кон, сякаш всеки чифт отразяваше емоциите, преминаващи през стаята. По време на вечерята несъмнено се усещаше напрежение. Когато доктор Кон попита сина си за занятията му, Йозеф стисна силно ножа и вилицата. Кокалчетата на пръстите му побеляха, вените изпъкнаха още повече. Отговори на баща си кратко, без никакви подробности, нито веднъж не вдигна поглед от чинията си.

Единствено Верушка бе оживена на масата. Ръкомахаше като гъвкава танцьорка. Подправяше разговора с дребни клюки — дъщерята на съседа, която надебеляла толкова, че приличала на поничка с крем, пощальона, когото хванали, че има връзка с прислужницата. За разлика от сдържаните си родители, тя се наслаждаваше на всяка подробност. В описанията ѝ имаше много цветисти изрази. Когато Верушка говореше, нямаше как да не си представиш рококо картина — всичките ѝ действащи лица, участващи в подмолни любовни действия, аферите им, нарисувани в ярки цветове с едри, широки мазки на четката.

Седях там — наблюдател в семейството им — и всеки контраст се откриваше пред мен. Елегантна бяла покривка със свещи за шабат, плата, отрупани с месо и картофи, аспержи, подредени като клавиши на пиано в продълговата порцеланова табла. Доктор Кон — сериозен, с очила и внимателно отмерен глас. Ръцете му, които никога не жестикулират, са опрени на ръба на масата. Йозеф — тих, вгълбен в мислите си гигант, чиито очи проблясват с насмешлив огън, когато поглежда към мен, сестра му — кипяща и искряща като висока чаша шампанско. И госпожа Кон, която си седеше тихо в противоположния край на масата, скръстила ръце, закръглена и пухкава като напълнен петел.

Най-после бе поднесен десерт. Суха ябълкова торта с лек вкус на мед. Мислех си за майка и татко у дома, колко обичаха разбита сметана. Шоколадова торта, малинова торта, палачинки. Всичко бе повод за допълнителна лъжица сметана.

— Нямах голям апетит, Ленка — коментира доктор Кон, гледайки едва докоснатата ми чиния.

Взех вилицата си и се опитах да преглътна още един залък.

— Мисля, че ядох твърде много на обяд — казах с нервен смях.

— А харесваш ли Академията толкова, колкото дъщеря ми? — Той погледна Верушка и се усмихна. За пръв път през цялата вечер го видях да се усмихва.

— Да. Това е едно предизвикателство. Аз нямам таланта на Верушка, така че трябва да работя по-усилено, за да се справя.

— Надявам се, че Верушка не Ви разсейва твърде много в час. Както можете да видите, за дъщеря ми е трудно да седи кротко.

— Татко! — прекъсна го Верушка.

Той отново се усмихна:

— Дъщеря ми е пълна с живот. Не знам какво би било нашето семейство без нея и нейните истории...

— Със сигурност ще е много по-тихо... — промърмори Йозеф, усмихвайки се.

Аз също се усмигнах.

Йозеф видя това и, изглежда, се забавляваше от моята привързаност към сестра му.

— Трябва да пием за Верушка! — Погледна към мен и след това вдигна чашата си. — И за приятелката й, която очевидно е твърде

скромна.

Всички вдигнаха чашите си и погледнаха към мен. Усетих, че лицето ми се изчервява от неудобство.

И, разбира се, Верушка изтъкна това с огромно удоволствие.

Десертните чинии бяха вдигнати. Зад вратата на кухнята се чуваше тракане на порцелан и прибори за хранене, които миеха и подреждаха.

Доктор Кон се изправи. Ние го последвахме. Той се приближи до поставка с грамофон.

— Моцарт? — запита, вдигайки вежди. Държеше плоча в безукорно бялата си ръка.

— Да. Малко Моцарт, мисля.

Извади плочата от обложката и постави иглата. Музика заля стаята.

Изпих една малка чаша шери. Верушка изпи две.

След това, когато музиката заглъхна и гарафата беше отнесена от прислужницата, Йозеф се извини и напусна нашата компания. Малко по-късно вече стоеше в коридора като дежурен охранител. Беше ясно, че ще ме придружи до дома.

Настоях, че ще се оправя сама. Но нито Йозеф, нито родителите му искаха да чуят. Палтото ми бе облечено, Верушка ме целуна по двете бузи. Затворих очи за миг, объркана от миризмата на шери, смесена с парфюма ѝ.

— Ще се видим в понеделник в клас — рече тя, като стисна ръката ми.

Обърнах се и влязох с Йозеф в железната клетка на асансьора. Беше облечен в тъмнозелено палто, дебел вълнен шал покриваше устата и носа му. Очите му — на цвят също като палтото — се взираха в мен като на любопитно дете.

Няколко минути вървахме, без да говорим. Нощта беше черна. Небето — като кадифе, осеяно само с няколко ярки звезди.

Чувствахме студа. Студ, какъвто се усеща точно преди да завали сняг. Влага, която проникваше през плата, кожата и костите.

На улица „Прокопска“ той най-после нарушава мълчанието. Пита за следването ми. Кой предмети ми харесват? Винаги ли съм обичала да рисувам?

Казвам му, че се напъргам в часовете по анатомия, и той се смее. Обяснявам му, че най-много обичам да рисувам с маслени бои.

Той ми казва, че е първа година в медицинското училище. Че са му заявили, че ще стане лекар, от деня, в който се е родил.

— Проявявате ли интерес към нещо друго? — питам го аз.

Въпросът е дързък, но виното и шерито са ме направили по-уверена.

Той обмисля накратко въпроса, спира, за да размисли още малко. Вече сме на няколко крачки от Карловия мост. Дълги снопове светлина падат от газовите фенери. Лицата ни са полузлатисти, полусенчести.

— Обичам медицината — казва той. — Човешкото тяло е отчасти наука, отчасти изкуство.

Кимам. Отговарям му, че съм съгласна.

— Но част от него не може да се научи по книгите и това е най-обезсърчително за мен.

— Същото е при живописиста — обяснявам му аз. — Често се чудя как на моменти мога да бъда така несигурна в нещо, което обичам толкова много.

Йозеф се усмихва. Обръща се за миг настрана, после отново ме поглежда.

— Имам един спомен от детството си. Със сестра ми намерихме ранена птица. Поставихме я внимателно в кърпичка и я занесохме на баща ни. „Какво е това?“, попита той, когато я сложихме на бюрото му. „Болна е, татко“, спомням си да казва Верушка. Гласчето ѝ бе толкова тихо и умоляващо. Бяхме донесли на баща си нещо с пълната увереност, че може да го оправи.

Гледах Йозеф. Очите му бяха изпълнени със спомена.

— Баща ми взе кърпата с треперещата птица и я сложи в ръката си. Можех да видя как тялото на малкото създание омекна от топлината на неговите длани. Поддържа я няколко минути, докато птицата спря да се движи. — Йозеф пое дъх. — Птицата бе умряла в ръцете му.

— О, колко ужасно — казах, сложила ръка на устата си. — Вие с Верушка сигурно сте били сломени.

— Може би си мислехте, че ще кажа, че съм пожелал да стана лекар, защото съм видял баща си да съживява нещо толкова крехко и ранено, нали? — поклати глава той. — Но виждате ли, Ленка, аз се

връщам към този инцидент отново и отново. Баща ми сигурно бе разбрал, че не може да спаси птицата. Така че той внимателно я държеше в ръцете си, докато животът ѝ изтичаше.

— Но колко болезнено е било за вас с Верушка да го видите...

— Така е — каза той. — Тогава за първи път разбрах, че баща ми не може да излекува всичко, че понякога дори и той може да не успее. — Погледна ме отново. — Опитвам се да си спомня това, когато чувствам, че съм го разочаровал.

Исках да го докосна, когато каза това, но ръцете ми не се повдигнаха.

— Какво има у вас, Ленка, та искам да ви разкажа всяка история от детството си? — Обърна се към мен и усмивка преобрази лицето му. Засмя се и разбрах, че се опитва да разведри настроението. — Очите ви са широко отворени. Сякаш мога да пристъпя в тях и да се почувствам като у дома си.

Сега аз се засмях:

— Заповядайте, добре сте дошли. Дори ще ви направя чаша кафе.

— А ще пуснете ли грамофона? Ако може, Дюк Елингтън за мен.

— Каквото пожелаете — шегувам се аз.

— А ще ми позволите ли вашата ръка за един танц, Ленка? — Гласът му беше изпълнен с лекота и игривост.

— Да! — отвърщам аз. Не мога да потисна желанието да се изкискам.

Той се смее. И в смеха му усещам блаженство. Чувам танцуващи стъпки, шумолене на въртящи се поли. Глъчка на деца.

Това ли е първият признак на любовта? Чувате в човека, когото сте обречени да обичате, звука от тези, които предстои да се родят.

Вървим по-нататък през моста по улица „Сметаново набрежи“, докато стигаме пред големите дървени врати на нашата сграда.

— Надявам се, че ще ви видя отново — казва той.

Усмивваме се един на друг, сякаш и двамата знаем нещо, което никой от нас не е достатъчно смел да изрече.

Вместо това просто си казваме довиждане.

Няма целувка, просто най-леко докосване на ръцете.

Верушка, Елза и аз продължихме да бъдем тройка приятелки в училище през зимата на 1937 година. Облечени в палта от дебел плат и с кожени шапки, ние се изкачвахме по дългите стълби на Академията, сваляхме кат след кат от дрехите си и намирахме местата си пред стативите. Класните стаи бяха топли и конденз замъгляваше прозорците, а моделът ни стоеше гол пред драпирания стол.

Понякога лежах в леглото си и се опитвах да си представя Йозеф. Опитвах се да извикам във фантазията си формата на раменете му или разделянето на мускулите в центъра на гърдите му. Но въображението ми не можеше да убеди ръката ми. Рисунките ми бяха непохватни и почти всички завършваха смачкани на топка в кошчето за боклук.

Открих, че все пак имам талант, когато се концентрирам да рисувам лицето на модела си. Може би поради годините срамежливост или природната ми склонност да наблюдавам разбрах, че съм в състояние да виждам неща, често пренебрегвани от моите състуденти. Когато рисувах някоя стара жена, забелязах, че се вирам в нейните бледи, сълзящи очи.

Докато другите се съсредоточаваха да покажат буквално точно диплите на кожата, тежестта на плътта, увиснала от някога стегнатата форма, аз се фокусирах върху отпуснатата кожа на клепачите. Мислех как бих могла да нарисувам плътта им, деликатна като две тънки хартиени завеси воал над вече отслабналото ѝ зрение.

Заглаждах контурите на лицето ѝ, размазвайки въглена с палец. Придавах ѝ мекота, тъй като кожата на лицето ѝ бе по-скоро като пергамент, отколкото като сатен. Но по този начин внимателно нарисуваните ѝ черти сякаш разказваха историята ѝ като фриз върху бял мрамор. Изглеждаха като изрязани от камък.

Друго умение, което се опитвах да развивам в часовете по рисуване с маслени бои, бе да влагам известна психология в платната си. Използвах цветове, които не са типични, понякога смесвайки синьо и зелено в тоновете на кожата, за да пресъздам тъга. Или пък поставях точки лавандулово лилаво в ирисите на очите — за меланхолия, или алено — за страст.

Проявявах интерес към картините на художниците, представители на сецесиона, към Шиле и Кокошка, с динамичната им

линия и емоционалните им послания. Нашият преподавател — Йоша Прокоп, беше строг с мен и не ме хвалеше с такава охота, както някои от състудентите ми. Но към края на семестъра започна да поощрява опитите ми да експериментирам в рисунките си, а аз се чувствах все по-уверена с всеки изминал ден. Независимо от това продължавах да работя до късно през нощта, за да преодоля недостатъците си. Понякога Марта проявяваше снизходителност и ми позволяваше да я рисувам. Разкопчаваше памучната си рокля и оставяше да рисувам ключиците или врата ѝ. Понякога дори ми разрешаваше да рисувам гърба ѝ, така че можех да се концентрирам върху нежните крила на плешките ѝ.

Колкото повече работех, толкова по-успешно възприемах човешкото тяло като свързани части от пъзел. С течение на времето научавах как прешлените се свързват един с друг, за да се заеме дадена поза. Четях книги по анатомия, за да науча как всяка кост се съединява с друга, и осъзнавах, че нашата кожа е просто като едно платнище, опънато над изключително добре сътворен механизъм.

Когато не си бях у дома или в училище, аз бях у Верушка. Приемах всяка покана да отида там с надеждата да зърна Йозеф. Нощем сънувах, че мога да нарисувам мургавото му, замислено лице, гъстите му черни къдрици, зелените му очи.

Вече не се обличах, без да обръщам внимание на това как изглеждам. В клас носех тъмни цветове, често бях с панталони и пуловер. Когато отивах у Верушка обаче, избирах тоалети, които според мен подчертаваха фигурата ми. Почти навършвах осемнадесет и усещах притегателната сила на желанието. Искях да привличам вниманието към себе си — нещо, което никога по-рано не бях правила.

Започнах да ровя из тоалетката на майка ми, когато не беше вкъщи, и да пудря лицето си, както и да си слагам леко червило и руж. Бях по-грижлива към косата си, вече не я сплитах като ученичка на две плитки до ушите, а я вдигах и усуквах над врата.

Често се питах дали е възможно да се обличаш само за собствено удовлетворение, а не с надеждата да хванеш окото на определен мъж. Някои жени обичат усещането на коприна в ръката си, тежестта на кадифето върху кожата си. Мисля, че с майка ми беше така. Тя винаги

ни казваше, че има два вида жени. Тези, които са осветени отвън, и тези, които светят отвътре. Първите се нуждаят от блещукането на диаманти, за да заблестят и те, а при вторите красотата им се озарява от чистата светлина на душата.

В очите на майка ми гореше огън. Кожата ѝ розовееше не от ружа, а от прилива на кръвта. Когато беше дълбоко замислена, цветът на лицето ѝ от млечен ставаше розов. Когато беше ядосана, ставаше на алени петна. А когато беше тъжна, ставаше призрачно синкава. Майка ми беше елегантна, но тя не се обличаше заради одобрението в очите на съпруга си или на тълпата, а според собствения си таен идеал. Фантазия, излязла от роман от XIX век, образ извън времето. Романтична героиня сама за себе си.

IV.

ЙОЗЕФ

Внукът ми казва, че не съм романтичен. Не го отричам. Създал е впечатлението си от това, което е наблюдавал години наред. Не ме познава какъв бях преди войната, когато сърцето ми политаше за една жена, чието име не би разпознал, чиято снимка никога не бе виждал.

Ожених се за баба му през 1947 година в един слабо осветен апартамент в непосредствена близост до Ийст Ривър. Снежни преспи бяха затрупали противопожарните стълби, а прозорците бяха така замъглени, че приличаха на матирано стъкло.

Мисля, че познавах Амалия от около три месеца, когато ѝ направих предложение. Тя беше от Виена, също бежанка от войната. Срецнах я в обществената библиотека. Седеше приведена над купчина книги и не знам дали от начина, по който носеше косата си, или заради памучната рокля халат, неподходяща за климата, но някак си познах, че е европейка.

Каза ми, че е сирак, напуснала Австрия точно преди войната. От месеци нямала вест от родителите и сестра си.

— Знам, че са мъртви — безизразно каза тя. Веднага разпознах този тон: мъртви емоции, механичен рефлекс, функциониращ единствено за общуване. Отмяташе само необходимите пунктове в разговора като топчета на сметало и нищо повече.

Беше изпита, с бледа кожа, коса с цвят на мед и големи кафяви очи. Можех да видя ключиците ѝ, изпъкнали като лък на стрелец под кожата ѝ, и малък кръгъл медальон между малките ѝ гърди.

Представях си, че в този златен медальон е снимката на изгубената ѝ любов. Още едно високо мургаво момче, изгубено във войната.

Но по-късно, след като няколко седмици се срещахме в малко кафене близо до моите курсове, научих, че не е имала приятел, умрял в Австрия.

Въпреки че е била принудена да носи жълтата звезда през седмиците, последвали *Аншлуса*, семейството ѝ първоначално запазило апартамента си на „Ухациус Щрасе“. Един следобед вървяла от

училище към дома по „Рингщрасе“, с очи, втренчени в паважа. Каза, че била свикнала да ходи с наведена глава, защото избягвала да гледа в очите когото и да било. Вече не знаела на кого може да се довери, кой е приятел и кой може да докладва срещу нея, ако го погледне не както трябва. Знаела твърде много истории за съсед, лъжливо обвинен в кражба, или за някой, арестуван за нарушаването на нов закон срещу евреите. В този ден очите ѝ съзрели плик от писмо, развяван от вятъра под гумата на велосипед. Твърдеше, че не знае какво точно я накарало да се протегне и да го грабне, но когато го взела, видяла на плика обратен адрес в Америка: *Господин Дж. Ейбрамс, Източна шестдесет и пета улица, Ню Йорк Сити.*

Веднага познала, че името е еврейско. Представата, че някъде отвъд океана, в сигурността на Америка, има евреи, ѝ донесла странно чувство на утеха. Същата вечер му написала писмо на немски, без дори да казва на родителите или на сестра си. Разказала как е намерила името му, че трябвало да се възползва от шанса, за да каже на някого извън Европа — който и да било — какво се случва в Австрия. Разказала за жълтите звезди, които майка ѝ била принудена да пришие на палтата им. Написала за полицейския час и как баща ѝ загубил бизнеса си. Описала как по улиците вече са наредени знаци **ЗАБРАНЕНО ЗА ЕВРЕИ**, как с омраза разбиват прозорци и как млади нацисти, търсещи забавление, подстригват брадите на тези, които спазват Талмуда. Накрая, без някаква видима причина, освен че тази дата наближавала, му писала, че рожденият ѝ ден е на 20 май.

Всъщност тя не очаквала господин Ейбрамс да ѝ отговори. Но след няколко седмици получила отговор. Той пишел, че ще спонсорира нея и сестра ѝ да отидат в Ню Йорк. Давал указания с кого трябва да говори във Виена, кой ще ѝ даде парите и кой ще им уреди визите и заминаването от тази окаяна страна, която ги е изоставила. Казал, че е щастливка: двамата имали една и съща рождена дата и той щял да ѝ помогне.

Пишел, че няма достатъчно време за дълга кореспонденция. Трябвало незабавно да изпълни инструкциите му, без да се отклонява от плана. Нямаło възможност за обсъждане, той не можел да уреди заминаването на родителите ѝ.

Когато казала на родителите си за писмото, което написала, и за отговора на господин Ейбрамс, те не се ядосали, както се страхувала, а

били горди, че е проявила такава инициативност и предвидливост.

— Какво биха правили двама старци в нова страна? — говорел бащата на дъщерите си, докато тримата пиели любимата си напитка — горещ шоколад. Било в стила му винаги да омаловажава нещата, когато семейството се намирало в трудна ситуация.

— Когато този нацистки ужас завърши, ще ни повикате и двамата с майка ви ще дойдем.

После тя и сестра ѝ отпътували с влак до Данциг, откъдето трябвало да тръгне параходът. Но когато се качвали на борда, офицер от СС прегледал паспортите им с думата *Jude*, подпечатана върху тях, и препречил пътя им.

— Ти можеш да се качиш — посочил той Амалия. След това посочил по-малката ѝ сестра, Зора. — Ти оставаш.

Амалия извикала на войника, че няма да остави сестра си. Не било честно — и на двете документите, билетите и паспортите били съвсем в ред.

— Аз решавам кой ще се качи на този кораб. Сега можеш да продължиш сама или да слезете и двете заедно.

Амалия се обърнала да слезе заедно със сестра си. Тя не искала да я остави. Да се откаже от собствената си сестра, за да спаси само себе си, тя считала за предателство, което не желала да извърши.

— Върви... Върви... — настоявала сестра ѝ, но Амалия отказвала. И тогава сестра ѝ направила най-неочакваното... тя самата избягала. Изтичала надолу по стълбичката и се скрила в тълпата. Черните ѝ палто и шапка се смесили с хиляди други, които изглеждали по същия начин. Било като търсене на игла в купа сено. Амалия стояла там и крещяла името на сестра си, търсейки я трескаво. Но без полза — сестра ѝ изчезнала.

Корабната сирена сигнализирала за предстоящото заминаване и Амалия се озовала сама на подвижното мостче. Не погледнала към офицера, който разгръщал документите ѝ за втори път. Не проявил никакъв интерес към нея и тя била уверена, че той дори не си спомня, че преди по-малко от час е станала жертва на умишлената му и неразбираема жестокост. Влязла в трюма на кораба, носейки очукания си черен куфар. Погледнала назад още един път — надявайки се въпреки всичко, че Зора по някакъв начин се е промъкнала на борда, — а след това застанала до парапета, докато вдигнали котвата и се

отдалечили. Зора не се виждала сред лицата, махащи от дока. Тя изчезнала в мъглата.

Разказвам историята на Амалия, защото тя вече е мъртва. Следващият октомври ще станат петнадесет години. Господин Ейбрамс ѝ дал пари, когато пристигнала в Ню Йорк. Срећнала се с него в кабинета му на *Пето авеню*, в облицован с тъмночервено дърво офис и с въртящ се стол, на който се обръщал с лице към парка.

Каза ми, че когато я видял, господин Ейбрамс я попитал къде е сестра ѝ. Поклатил глава, когато му разказала как Зора не била допусната да се качи на борда.

— Проявила си голяма смелост да дойдеш сама — похвалил я той. Но тя не се чувствала смела. Вместо това усещала тежестта на предателството си, сякаш е оставила единствената си сестра да умре. Той извадил пари от чекмеджето, подал ѝ ги заедно с лист хартия с името на равин Стивън Уайз. Обещал ѝ, че ще ѝ помогне да си намери работа и жилище.

Равинът ѝ помогнал да стъпи на краката си, уреждайки я при една шивачка в Долен Ийст Сайд, където работела за двадесет и пет цента на час, пришивайки цветя на перифериите на шапки от черен филц. Спестила малко пари, колкото можела, след като заплати на хазайката си за стаята, която споделяла с други две момичета от Австрия, с напразната надежда един ден да доведе тук родителите и сестра си. В началото идвали писма от тях, нашарени с дебели черни линии от цензурата. Но след началото на войната в Европа писмата ѝ започнали да се връщат неотворени. Чувала съквартирантките си да повтарят неясни слухове за концентрационни лагери, отвратителни неща, които не могла да приеме за истина. „Газ и пещи“ — дори ѝ казало едно момиче. Но това полско момиче било склонно да драматизира. В неговите истории едва ли имало много истина. Амалия си казвала, че момичето е лудо.

Тя отслабнала още повече. Била толкова изтощена, че кожата ѝ направо прозирала. Ръцете ѝ започнали да кървят от дългите часове работа с игла и конец, а зрението ѝ отслабнало. Почти никога не излизала, освен до библиотеката, където се упражнявала да чете на английски, като все още спестявала всяка стотинка, за да финансира бъдещото идване на семейството си. В деня, когато се запознах с нея, аз попитах дали мога да я заведа в „Кафе Виена“ — една дупка на

ъгъла на Западна седемдесет и шеста улица и „Кълъмбъс авеню“. Всяка вечер там беше пълно със стотици разделени евреи, като всеки от нас издирваше някого. Хората показваха снимки и записваха имената на изчезналите на кибритени кутийки. Всички се носехме по течението, изгубените живи, опитващи се да създадем връзки, в случай че някой е чул нещо от някого, който е пристигнал, който е оцелял или знае нещо. И когато не се ръкувахме с някого, който познава приятел на приятеля на приятел, пиехме уиски или скоч. С изключение на моята Амалия. Тя си поръчваше само горещ шоколад.

Така че, както разбирате, в крайна сметка научих чии лица бяха в медальона. Въпреки че не ги бях виждал до първата ни брачна нощ, когато тя го свали и го сложи на нощното шкафче. Върнах се от банята, когато жена ми вече спеше, отворих малкото златно кръгче и мълчаливо надзърнах вътре.

Какво да правите с черно-белите изображения на лица, които не говорят, но продължават да ви преследват? Какво да правите с писмата, които са върнати от другата страна на океана? Мъртвите не отговарят на пощата си, но жена ви все още им праща писма.

И така, аз си мисля за това, което внукът ми казва за мен — че нямам усет за романтика.

Говорехме ли всъщност някога двамата с Амалия за тези, които бяхме оставили там? Не. Защото ако бяхме опитали, гласовете ни щяха да пресекват, а стените да ни смажат със спомена за нашата скръб. Носехме тази скръб, както човек носи бельото си. Невидима кожа, незабелязвана от любопитни очи, но все пак сраснала се с нас. Носехме я всеки ден. Носехме я, когато се целувахме, когато телата ни се притискаха и крайниците ни се преплитаха.

Бяхме ли се любили някога с чувството за жизнена сила или необузdana страст и силно желание? Струваше ми се, че и двамата сме изгубени души, вкопчили се един в друг, неумело търсейки с ръце някакво усещане за маса и плът — уверявайки себе си, че не сме просто два призрака, които ще се изпарят в хладната пустош на чаршафите. Всеки от нас едва понасяше мисълта за живота и за семействата ни преди войната, защото болеше като рана, която никога няма да зарасне. Разнасяше гнойно зловоние, прилепнало като пропита мокра вълна.

Двамата с Амалия се борехме със спомените си. Това е главното, което си спомням от брака ни. Страхувахме се, че може да потънем сред всички тези загубени гласове и други изчезнали съкровища от родината. Станах лекар, а тя — майка на двете ни деца. Но когато всяка вечер я прегръщах през тези тридесет и осем години, тя сякаш не беше там в действителност.

V.

ЛЕНКА

Йозеф се превърна в моя тайна. Носех неговия образ в себе си всяка сутрин, когато изкачвах стъпалата на Академията. Когато Верушка между другото споменаваше брат си, безпомощно се изчервявах.

Нощем си представях гласа му, опитвах се да извикам във въображението си точната му интонация, когато ме бе попитал дали обичам да танцувам. И после си представях как танцуваме. Телата ни — омекнали едно срещу друго като топла глина.

Когато Верушка и Елза говореха за любовните си увлечения, слушах внимателно. Гледах как се оживяват лицата им пред очакването на тайна среща и как се разширяват очите им, когато описваха някой страстен втрещен поглед или докосване от нечия ръка. Задавах им въпроси и правех целенасочени усилия да покажа ентузиазъм по отношение на момчетата, чиято обич търсеха. През цялото това време криех тайна, която понякога чувствах, че ме задушаваша.

Борех се с мисълта дали трябва да кажа на моите приятелки за чувствата ми към Йозеф. Имаше няколко удобни момента да призная това. Но всеки път, когато почти започвах, се опасявах от неодобрението на Верушка. Колко пъти я бях чувала да се оплаква, че вниманието на родителите ѝ е фокусирано върху Йозеф или как ненавижда следобедите в дома си, защото баща ѝ настоява за пълна тишина в къщата, за да може Йозеф да учи.

— Да идем в *Обеци Дум* за торта — предложи тя, опитвайки се да ни ободри един следобед след часовете. — Време е за финалните изпити на Йозеф и ще трябва да ходя на пръсти, ако се прибера вкъщи сега.

— Защо не учи в медицинската библиотека? — поклати глава Елза.

— Мисля, че и той би го предпочел — отвърна Верушка, докато прибираще скицника в чантата си. — Но баща ми иска да бъде сигурен, че той наистина учи.

— Горкият...

— Не го казвай! — Верушка вдигна ръка към Елза. — Горкият, ама друг път. Той е техният брилянт. Съкровището им. Единственият им син — въздъхна подигравателно тя.

Очите ми проблясваха при мисълта за него, наведен над масата в трапезарията им, прокарващ пръсти през косата си, опитвайки се да се концентрира.

Така че засега аз го пазех в тайна. Всяка дума, която ми беше казал по пътя до дома ми, бях съхранила в паметта си. Всеки един от неговите жестове преминаваше през съзнанието ми като внимателно поставен танц. Можех да видя очите му, които се обръщаха към мен, да си представя ръцете му върху бузите си, да почувствам дъха му в зимния въздух.

Първата любов — няма нищо, което може да се сравни с нея. След толкова години все още си спомням първия път, когато вдигнах поглед и видях лицето на Йозеф — светкавичното разпознаване, което не може да се опише с думи.

В тези първи погледи, в тези първи разговори аз не изпитвах съмнение в любовта ни, а по-скоро усещах абсолютната ѝ неизбежност.

И така нощем аз позволявах тези чувства да заливат тялото ми. Затварях очи и оцветявах платното на въображението си с щрихи в червено и оранжево. Представях си как пътувам към него, усещах допира на кожата ми до неговата, обвиваща го като топло одеяло в съня му.

Верушка, Елза и аз прекарахме голяма част от есента на втори курс в клас. Изискванията бяха по-големи, отколкото през първата ни година. Рисуването от натура, по-рано недостъпно за жените студентки, сега беше част от учебната ни програма. Все още не бяхме виждали мъж модел, тъй като само жени се появяваха на малкото драпирано легло в класната ни стая, но ние все пак се стараехме да предадем точно всеки крайник, извивка и ъгъл.

По обяд седяхме в двора и ядяхме пакетирани сандвичи, докато се наслаждавахме на слънцето и свежия въздух. Елза понякога носеше малки мостри на крем и парфюм от аптеката на баща си. Всички бяха опаковани в малки стъклени флакони с елегантно надписани етикети.

— Опитай това — каза ми Елза. — Това е розово масло. То е любимото ми. — Тя премести косата ми зад ухото и намаза малко от

него на врата ми.

— О, това е толкова приятен аромат — съгласи се Верушка. —
Защо ти никога не ни разказваш за твоите симпатии, Ленка? — смушка
ме тя. — Ние с Елза си дрънкаме, а ти никога не споменавах нито едно
момче!

— А ако се страхувам, че няма да го одобрите?

— Никога! — възкликна тя. — Казвай!

Засмях се.

— Не съм сигурна, че ще можеш да го запазиш в тайна, Верушка
— подразних я аз.

Тя се изкиска и посегна за малкия флакон с розово масло в
ръката на Елза.

— Не е нужно да ми казваш — заяви, като мазна малко масло зад
ушите си. — Аз вече знам.

— Кой? — Елза вече се развълнува. — Кой е?

— Фреди Клайн, разбира се! — усмихна се Верушка.

Фреди Клайн беше един много нисичък наш състудент. Той беше
сладък и мил, но подозирах, че изобщо не проявява какъвто и да било
интерес към момичетата.

Разсмях се.

— Верушка, ти ме разкри.

Тези изпълнени с настроение следобеди скоро щяха да изчезнат.
Бизнесът на баща ми започна да запада през втората ми година в
Академията. През зимата на 1938 година клиентите му спряха да дават
нови поръчки. Само един беше достатъчно честен да му каже, че се
притеснява да го свързват с евреин. Луцие беше единствената ни
позната не-еврейка, която остана лоялна към нас. Тя продължаваше да
ни посещава с бебето, закръглено херувимче, което вече ходеше и
издаваше тихи звуци и внасяше толкова необходимата жизненост в
иначе угриженото ни семейство.

Контрастът между майка ми и бебето на Луцие в скута ѝ
разкриваше, че е започнала да остарява. Напрежението от западащия
бизнес на баща ми и неизреченият страх от нарастващия
антисемитизъм бяха започнали да се отразяват на лицето ѝ. Сякаш игла
на гравьор бе изписала по него тънки линии, които я правеха да
изглежда по-тъжна, а може би и по-крехка, отколкото преди.

Като пощенска картичка от отдавна минала ваканция пазя образа на мама с бебето на Луцие — Елишка — в скута ѝ. Имам усещането, че някога съм била в салона на апартамента ни на *Сметаново набрежи*, седнала на червената тапицерия с чаша чай в ръцете. Ето ме — дъщеря, която гледа как майка ѝ остарява пред очите ѝ. Виждам детето на бавачката ми и живота, който е пред него, в мрачен контраст с този пред майка ми. Всъщност никога не нарисувах тази картина, въпреки че често мислех за това. Както поезията, която се рецитира, но никога не се записва, е по-силна, защото се запазва единствено в съзнанието.

През втората година в Академията изцяло се отдадох на обучението си. Докато Верушка всеки следобед мъкнеше скицника си в *Cafe Artistes* и седеше в съблазнителна поза сред унилата интелигенция, аз се връщах в апартамента ни, за да подготвям домашните си и да държа под око родителите си.

Знаех, че присъствието на Марта би било достатъчно, но ставах все по-загрижена за тях. Собственият ми живот все още не се беше променил. Продължавах да посещавам училище и общувах с приятели от време на време, когато ми се искаше. Но финансовото бреме за издръжката на семейството при влошаващите се условия тежеше на татко. Като дъжд, стичащ се в канавката, загрижеността му полека започна да струи и над всички нас.

Вече бяха освободили прислужницата, майка ми прекрати посещенията си при шивачката Гизела. Беше се захванала сама и с готвенето. Татко се опитваше да продаде по-голямата част от инвентара си, за да съкрати разходите и да събере пари. Шепнеха си, че може да се опитат да емигрират в Палестина, но как биха могли да започнат наново в страна, където нямаха роднини и не знаеха езика и културата ѝ?

Всяка нощ лежах в леглото си със затворени очи, но ушите ми дочуваха откъслеци от разгорещените им дискусии. Неприятно ми е да го призная, но по това време все още бях погълната от себе си млада жена. Не исках да повярвам, че семейството ми страда и животът ни започва да се разпада. Исках само да се забавлявам. Затова отивах в

стоята си и се опитвах да мисля за нещо, което ме правеше щастлива. Мислех за Йозеф.

През юни напрежението започна да ескалира в цяла Европа и родителите ми приеха добре новината, че семейството на Верушка ме кани да прекарам две седмици в летния им дом в Карлови Вари. Бях много щастлива, като разбрах, че Йозеф ще пътува във влака заедно с нас.

Въпреки че родителите ми се радваха, че аз ще се поразсея, Марта не беше особено доволна.

— Наистина ли трябва да отидеш? — Марта вече беше на дванадесет и се чумереше, ако не участва в нещо, което възприемаше като забавление за мен.

Сгъвах роклите си колкото можех по-внимателно, защото не исках да се намачкат.

— Марта — въздъгнах аз. — Ще се отегчиш до смърт. Най-вероятно ние просто ще взимаме скициниците си и ще рисуваме край реката по цял следобед.

— Йозеф ще бъде там — изплезил се тя. — Затова искаш да отидеш, знам.

Щракнах коженото си куфарче, за да го затворя, и дръпнах закачливо една от плитките на Марта, минавайки покрай нея.

— Това са само две седмици — успокоих я аз. — Грижи се добре за мама и татко и не яж твърде много шоколад. — Надух бузи като дебеличко детенце и й намигнах. Спомням си как бледата й кожа почервеня от гняв.

На гарата Верушка и брат й ме чакаха. Йозеф беше в бледожълт костюм, Верушка — в лятна рокля без ръкави в маково червено. Щом ме видя, тя се втурна радостно да ме посрещне и ме хвана под ръка.

Йозеф стоеше и ни наблюдаваше. Очите му неотклонно ме следяха. Когато срещнах погледа му, той посегна към куфара ми. Без да ме пита, го взе и го занесе при носача, който придържаше количка, пълна с вещите на Верушка.

Пътуването с влак до Карлови Вари траеше три часа. Родителите на Верушка имаха къща в провинцията, недалеч от известния минерален център, където се пиеше лечебната вода.

Това беше първото ми посещение там.

— Лекувай се и за нас — мило рече татко. — Ще се върнеш още по-красива.

Майка ми вдигна поглед от бродерията си, когато татко каза това, и имах чувството, че се опитва да запомни как изглеждам, като че ли малката ѝ дъщеря се превръщаше в млада жена пред очите ѝ.

Бях сложила в багажа си скицик, кутия въглени и някои пастели, за да мога да рисувам природата по време на двете седмици в къщата.

След като похапнахме сандвичи с пушена риба и пихме чай в кафенето на гарата, тримата тръгнахме обратно към вагона на първа класа, където носачът вече чакаше с багажа ни.

Йозеф свали сакото си и го сгъна върху куфарите ни на горния рафт.

Беше необичайно топло за сезона, дори и за месец юни, и аз завидях на небрежния жест на Йозеф. Не можех да направя нищо срещу топлината, не можех да сваля и един кат от дрехите си. Роклята ми определено не беше твърде топла, но с комбинезона и чорапите, както и при задуха в купето, се притеснявах, че ще започна да се изпотявам. Мисълта за петна под мишниците ме ужасяваше. Искях да седя там в роклята си като средновековна Мадона, а не като дрипав уличен гаврош. Планът ми да бъде привлекателна за Йозеф се проваляше.

Имаше още двадесет минути до тръгването на влака за дългото ни пътуване и се надявах, че Йозеф ще отвори прозореца. Но той просто си седеше, скръстил крака срещу Верушка, и разсеяно прокарваше пръсти през косата си.

— Йозеф! — оплака се скоро Верушка. — Защо не отвориш прозореца, моля те?

Той се изправи и го отвори със сила. Шумовете на гарата нахлуха в купето ни. Семейства, жонглиращи с багажа си, прибързани сбогувания и викове на носачите, че влакът тръгва след петнайсет минути. Затворих очи и си пожелах вече да сме пристигнали. Но ветрецът, идващ от прозореца на влака, ме охлади и почувствах, че Йозеф всъщност не е забравил спътницата си. Защото продължаваше да вдига поглед от книгата си и да поглежда скришом към мен.

Тръгнахме навреме и Верушка бърбори почти през цялото пътуване. Йозеф беше извадил книга от куфара си и аз се възхищавах

на способността му да изключи гласа на сестра си. Ако не друсаше толкова, бих могла да извадя скицника си и да помоля да нарисувам брата и сестрата, но знаех, че ръката ми нямаше да е достатъчно сигурна при усещането за движещите се колела под мен.

Когато пристигнахме в Карлови Вари, взехме конски файтон и минахме през града с разноцветни фасади и островърхи покриви. Йозеф говореше на файтонджията, обяснявайки му посоката, и когато ме хвана да се взирам в него, отвърна на погледа ми с лека усмивка. Всъщност не бяхме разговаряли по време на пътуването във влака. Аз отвърщах прилежно на приказките на Верушка и я слушах внимателно, а Йозеф успя да прочете цялата си книга.

Когато пристигнахме в дома им навътре в планината, почти веднага разбрах, че ще имам достатъчно възможности да рисувам. Пейзажът беше величествен, с буйна растителност, с ивици от злачно зелено и ми напомняше на илюстрациите от детските книжки за феи и горски царства. Диви цветя, високи стъбла лупина и звездни астри изпъстриха пейзажа. Самата къща беше красива и стара, с широка веранда и с типичната за Бохемия куличка, която сякаш се канеше да пробие небето.

Бяхме посрещнати сърдечно от една стара жена на име Павла. По-късно научих, че е била бавачка на Йозеф и Верушка, когато са били малки. Йозеф се наведе да целуне Павла по бузите, а малката ѝ кръгла глава почти се скри в големите му ръце.

— Родителите ви пристигнаха снощи и решиха да останат на баните до тази вечер — каза Павла. — Направила съм любимите ви сладки с конфитюр. Искате ли сега от тях с чая?

Трябваше да потисна желанието да се засмея, защото тя говореше с тях, сякаш все още са на три години.

Йозеф поклати отрицателно глава, но Верушка, която винаги беше гладна, с нетърпение прие поканата.

— О, да, Павла! Това би било прекрасно! — Тя се обърна към мен. — Ще трябва да се лекуваш на баните след две седмици готвене от Павла. Ще бъдем тлъсти като пълнени гъски, когато се върнем в Прага.

— Само ще се измия и след това ще дойда при вас — обещах аз. Бях нетърпелива да разопаковам куфара и да сменя роклята си.

— Нека да взема куфара ти, Ленка — предложи Йозеф. Ръката му бе хванала дръжката.

Понечих да го спра, но той вече се беше отправил към стълбите.

— Оттук — каза той. Вървах след него нагоре по виещите се стълби, а сенките ни се движеха по белите стени. Когато влязохме в стаята за гости, той постави куфара ми на пода и се приближи до прозореца, гледащ към планината. Долу имаше градина, пълна с рози, и голям открит кът за почивка със стара дървена маса и боядисани в бяло железни столове.

— Ето — каза той, като отвори двете стъклени врати. — Сега можеш да дишаш свеж въздух, колкото си искаш. И се надявам, че няма да има умиращи птици в градината. Бих се почувствал много неудобно, ако не мога да съживя някоя за теб.

Засмях се:

— Дано да нямаме нужда от медицинските ти умения нито за птици, нито за Верушка или за мен!

— Е, тогава ще те оставя да си починеш преди вечеря. Сигурно си уморена от пътуването.

Погледнах го и кимнах с глава:

— Малко почивка ще ми се отрази добре.

Изпращайки го до вратата, усетих как топлината се разлива по лицето ми. Чак когато той излезе от стаята и затвори плътно вратата зад себе си, бях в състояние да огледам наоколо. Едва след като червенината по кожата ми започна да се разсейва, свалих сандалите си, изпънах краката си в леглото и затворих очи. Главата ми беше пълна с мисли за Йозеф, докато ветрецът галеше кожата ми.

Този следобед обикалях из къщата, затаила дъх. Кристалните полилеи блестяха на слънцето. Имаше големи резбовани мебели, типични за Бохемия, и красив порцелан, вече подреден на масата за хранене редом с високи, ръчно изработени кобалтови винени чаши. В средата Павла беше поставила миниатюрна ваза, пълна с маргаритки.

Вечерта в същата вазичка бяха аранжирани рози. Трапезарията, която преди беше изпълнена със слънчева светлина, сега беше тъмна, осветена само от ниските пламъчета на свещите. Високите гравирани чаши бяха пълни с червено вино. Комплекти бял порцелан бяха подредени по масата, а голяма сребърна кана хвърляше деформирано отражение.

Бях забравила колко различни са родителите на Верушка и Йозеф от моите. След като размени няколко задължителни любезности с мен, през останалата част от храненето доктор Кон разпитваше Йозеф за обучението му.

— Какво си донесъл със себе си за четене, Йозеф?

Йозеф замълча за секунда, докато режеше месото си.

— *Любовникът на Лейди Чатърли*, татко.

— Хайде де, Йозеф.

— Наистина, татко. Анатомичните описания се оказват доста полезни за обучението ми, между другото.

Йозеф погледна към мен над чашата си с вино. Усмиваше се, горната му устна бе оцветена от виното. Приличаше на малък пакостник — палаво момче, надяващо се да ме накара да се усмихна.

Двете с Верушка почти се задавихме от смях, но доктор Кон, изглежда, не усети хумора в закачките на сина си. Докато старият Кон се усмихваше на анекдотите на Верушка, то почти не понасяше лекомислие от страна на сина си.

— Обучението ти е важно, Йозеф.

Лицето на Йозеф почервения.

— Разбира се.

— Да бъдеш лекар, не е само професия, това е чест.

— Осъзнавам това.

— Наистина ли? — Доктор Кон поднесе салфетката към устните си. — Често се питам дали е така. Загубил съм точната бройка на децата, които съм довел на този свят — заяви той. — Но нямаше нищо по-важно от това за техните родители и аз съм щастлив, че съм им помогнал.

— Да, татко.

— Практикуването на медицина не е нещо, към което можем да се отнасяме лекомислено.

Докато доктор Кон говореше строго на Йозеф, аз се опитах да си представя ранената птица в дланите му. Искаше ми се да бъде така деликатен и с Йозеф, да си позволи да се усмихва в неговата компания, а не да го разпитва така безмилостно. На този човек, който знаеше точно какво да прави с крехката ранена птица, му липсваше бащински инстинкт спрямо собствения му син.

Можех да видя как Йозеф се напруга под гневния поглед на баща си, как стиска челюсти, а лицето му става все по-сериозно.

Когато погледнах към Верушка, за първи път установих, че прилича на майка си. Бяха като две порцеланови кукли, навели глави надолу, втренчили неподвижно очи в чиниите си.

В отражението на сребърната кана видях собственото си лице. Принудена усмивка, прикриваща неодобрение.

VI.

ЙОЗЕФ

Амалия се безпокоеше, че всяка вечер, след като се върнех от болницата, аз се усамотявах в кабинета си за половин час. Винаги на масата имаше приготвена за мен вечеря. Обичайната храна: задушено месо, панерче ръжен хляб и варени зелени зеленчуци. Изяждах ги, докато все още са топли, единствено във вечерите, когато няха раждания, което се случваше рядко.

Нямаше ключалка на вратата на кабинета ми, но Амалия и децата знаеха, че не трябва да ме безпокоят там. Дните ми в болницата бяха дълги и изнурителни и имах нужда от няколко минути уединение, за да ми се избистри главата.

Станах акушер-гинеколог, защото бях уморен да бъда преследван от смъртта. Имаше нещо успокояващо в това ръцете ми първи да поемат едно ново човешко същество, раждащо се на този свят. Да въвеждаш един живот в този свят, е дар, казвам ви, всеки път, когато се случва, това е чудо.

Водех списък на всички деца, които съм изродил, от първото през 1946 година до последното, преди да се пенсионирам. В един дневник, подвързан в червена кожа, имах таблици с името на бебето, пола и теглото му при раждане и дали е родено вагинално, или с цезарово сечение, което беше по-рядко.

Чудя се дали, след като умра, децата ми ще намерят дневника. Надявам се, че ще разберат, че това не е акт на суета от моя страна. Изродил съм 2838 деца, преди да се пенсионирам. Всяко записано име е така важно за мен, както първото. Винаги, когато докосвах с върха на писалката си разграфената хартия, спирах, за да помисля за милион и половина деца, загинали по време на *Холокоста*. Предполагах, че след толкова години в професията чувството ми за почит към мъртвите ще отслабне, но това никога не се случи. Дори с остаряването ми, с това, че сам станах баща и дядо, тези чувства само се усилваха. Когато гледах децата си, аз вече разбирах как трябва да се е чувствал баща ми пред опасността от унищожаване на семейството му. Колко пъти съм ги люлял в ръцете си като бебета и съм се питал какво е това зло, което

би искало да угаси тази радост, това необикновено и най-съвършено творение?

Любовта към децата ми беше толкова силна, че понякога предизвикваше паника. Открих, че съм обсебен от всеки аспект на тяхното благосъстояние. Надминавах загрижеността на Амалия при болезненото никнене на първите зъбчета и първата им хрема или грип. Гледах педиатъра на децата ни с недоверие. Той бе израснал в уюта на Форест Хилс и нямаше опит със заплахата от коремен тиф или дифтерит. Част от мен осъзнаваше, че се държа неразумно, но друга част смяташе, че такава бдителност просто естествено върви с това да си родител.

В сърцето ми имаше болка, че баща ми не бе доживял да ме види отдаден на ролята си на родител и лекар. Защо чак сега, години след смъртта на баща ми, можех най-после да разбера онези бръчки по лицето му? Толкова дълго ли ми трябваше да призная, че вече изглеждам точно като него? Представяйки си очите му сега, можех да видя погледа, който пазеше за отчаян пациент, или тихото опустошение — толкова лично, че не се поддава на описание — обхващащо го, когато се случваше да загуби дете при раждане.

Най-после мога да смъкна пластове на неговата официалност и строгост и да открия скритата под тях човешка същност. Виждах как се боря със собствените си очаквания спрямо моя син — които вероятно никога няма да бъдат постигнати — и да разбера колко разочарован трябва да е бил баща ми от мен.

Имаше ноци, когато ми се искаше да мога да го върна, да го накарам да седне срещу мен. Бих му казал, че сега вече разбирам това, което винаги се бе опитвал да ми предаде — че в нашата професия съществува нещо много съкровено. Че най-после съм разбрал, че ръцете ми са благословени да поемат едно толкова свято същество като гърчещо се, ревящо новородено в първите мигове на неговия живот.

Но това са само няколко от многото неща, за които съжалявам. Скривам тези мисли дълбоко сред много други. Точно както медальонът на Амалия оставаше затворен, а върнатите ми писма до Ленка — скрити сред стари кутии за обувки от Александър и Орбах. Намирам се сам в кабинета си със затворена врата, търсец утеха в дневник с 2838 имена.

VII.

ЛЕНКА

Тези две седмици в Карлови Вари бяха вълшебни. Събуждах се всяка сутрин с аромата на прясно изпечения от Павла хляб, а лекият ветрец ухаеше на мокра трева. Закусвахме навън, където чуруликаха птиците или случайно край нас пробягваше заек. Павла поднасяше на масата диви ягоди, купички с домашно приготвени сладка, панерчета с топли кифли и кана прясно сварено кафе върху сребърен поднос.

Верушка нямаше желание да скицира или да рисува, докато сме там, и обясни на всички, които се интересуваха, че има намерение да се отдаде единствено на пълна почивка и добра храна.

По време на закуска се опитвах да поглеждам към Йозеф с крайчеца на окото си. Обичайно той идваше след мен с разрошена от съня черна коса. Сутрин беше тих, съсредоточен по-скоро върху храната, отколкото върху разговора. Когато Верушка слизаше по нощница, подаваща се под ленения ѝ халат, винаги изпитвах донякъде облекчение да слушам бърборенето ѝ.

След закуска опаковах малка раница със скицника си и кутия маслени пастели и се осмелявах да изляза навън да рисувам. Не знаех кога отново щях да имам шанса да бъда в провинцията и исках да рисувам от натура колкото може повече.

Когато сутрин тръгнах от вилата, Йозеф обикновено се излягаше на един от железните шезлонги с книга в скута си, протегнал крака, кръстосани в глезените. Понякога поглеждаше над четивото си, но друг път изобщо не вдигаше поглед от него.

— Отиваш да скицираш ли? — попита ме той първия следобед. Вторият и третия път, когато тръгнах, само ми кимваше без забележка. На четвъртия ден вдигна поглед от медицинския си учебник и попита дали може да дойде с мен.

Почти всяка нощ си бях представяла как ми задава този въпрос. Във въображението си винаги смело му отговарях: „Разбира се“. Но сега въпросът му увисна във въздуха, а аз стоях мълчаливо като непохватно дете и главата ми се въртеше.

Погледнах надолу към лятната си рокля без ръкави, сякаш тя щеше да отговори вместо мен. Памучната ми пола беше измачкана, обувките ми — ожулени от ходенето по поляните.

— Ще разбера, ако предпочиташ да бъдеш сама — каза той тихо.
— Чудя се къде ходиш всеки следобед.

Най-накрая успях да се обърна към него и да се усмихна.

— Всеки ден е различно. Бих се радвала да дойдеш с мен.

Изминахме първата половина от пътя в мълчание, стъпвайки по меката, тиха земя. Нямаше проправен път и се бях научила да не обръщам внимание на стърчащи клони или тръни от диви храсти. Чувах дишането на Йозеф зад мен, което се ускоряваше все повече, докато се катерехме нагоре. Започнах да се безпокоя, че няма да мога да намеря мястото, на което бях вчера. Но точно когато започнах да губя надежда, малката долина се откри пред мен и аз се обърнах към Йозеф.

— Това е — казах и посочих надолу. Той се приближи, почти докосвайки рамото ми, за да види по-добре. Беше толкова близо до мен в този момент, че можех да помириша слабия аромат на сапун по кожата му.

— Имахме навика да обикаляме из тези гори с Верушка — каза той. — Търсехме ягоди през лятото и гъби през есента. Имахме кошници и носехме вкъщи на Павла всичко, което намирахме. Тя ни показваше как да ги измием. С деликатните неща трябва да се внимава.
— Усмихна се и ме погледна. — Все пак никога не съм виждал долината от тази страна. Невероятно е, но ти ми показва нещо ново. Мислех, че знам всяко кътче на тази гора.

Засмях се нервно.

— Намерих го почти случайно... Вървах си и видях онова паднало дърво там. — Посочих един стар кух пън. Напуканата му кора ме беше заинтригувала, а тъмният му център създаваше интересна композиция с яркозеления мъх. — Но след като завърших скицата си, навлязох по-навътре и открих това.

Йозеф посочи вляво в долината, където куполът на градската църква сякаш пронизваше ниско надвисналите облаци.

— Оттук имаш птичи поглед, нали?

— Бих искала да имам талант, за да отдам дължимото на пейзажа — въздъхнах, като свалих чантата от плещите си.

Той поклати глава.

— Сигурен съм, че талантът ти е толкова голям, колкото и скромността ти.

Гледаше ме втренчено, застинал неподвижно. За първи път бяхме сами и аз почувствах как ме обхваща страх.

Пръстите ми стискаха дръжките на чантата, а аз застинах, докато двамата стояхме неловко сред тишината на гората.

Ръката му се протегна за секунда към мен и аз почувствах как ме обзема слабост.

— Мога ли да видя какво си нарисувала досега? — Йозеф се пресегна не за мен, а за чантата ми.

Видях ръцете му да посочват скицника.

Коленичих и го извадих. Тежкият бял пергаментов блок беше пълен със скици от изминалата седмица. Някои от тях бяха по-добри от другите, а любимата ми беше тази на падналото дърво.

Намерих я и му я показах. Можех да усетя дъха му на шията си. Почувствах хлад и тялото ми потръпна, когато той се приближи. Все още не се докосвахме.

Прошепнах тихо:

— Още не е завършена.

Йозеф протегна пръста си към петната в зелено и кафяво в дъното на страницата и леко ги докосна.

— Красиво е. Толкова деликатно... Като че ли се движи.

— Сбъркана е — казах, сочейки към изображението на дървото.
— Перспективата е неправилна.

— Мисля, че е перфектна — каза той.

Затворих скицника и го сложих на земята. Той отново посегна към него и аз понечих да го спра.

— Ленка — промълви той, когато нашите ръце за първи път се докоснаха.

Това първо докосване. Перце по кожата ми.

Той намери малката бенка от вътрешната страна на ръката ми и прокара пръста си по нея. Леко ме притегли, обръщайки ме към себе си.

— Ленка — повтори отново името ми.

Вдигнах лице към него.

Поколебахме се, преди да усетя ръцете му да се плъзгат към раменете ми. Той пое дълбоко дъх, сякаш вдишваше въздуха от моите бели дробове и го поглъщаше.

Дланите му докосваха шията ми, преди да се спрат на страните ми.

Устните му върху моите.

Целувката му е като светкавица в гърдите ми. Крила на светулка, биещи срещу стъклен буркан.

Затварям очи. Йозеф Кон ме докосва, ръцете му леко очертават скритите повърхности на тялото ми, устните му се движат по голата ми кожа.

Тази вечер се гледаме втренчено над светлината на свещите, серенадата от гласовете на родителите му и Верушка е като объркана мелодия в ушите ни. Никой от нас няма желание за ядене.

Трапезарията е бяла. Бели стени. Бели завеси. Кристален полилей виси в центъра над кръглата маса, светлината му е свършена и мека.

Но вътрешно аз горя. Пурпурно. Алено. Рубиненочервено. Горещото ми тяло изгаря памучната рокля.

— Добре ли си, Ленка? — шепне ми Верушка по време на вечерята. — Бузите ти са почервенели.

Потупвам с пръст чашата си и се опитвам да се усмихна.

— Трябва да е виното...

— Но не си пила нито една глътка. Наблюдавах те.

Поклащам глава.

— Добре съм.

Тя повдига вежда и ми хвърля озадачен поглед.

Опитвам се да не вдигам глава. Знам, че ако срещна очите на Йозеф, ще се издам пред другите.

Така че седя, привела глава като монахиня, потънала дълбоко в молитва.

Но мислите ми съвсем не са чисти.

Той идва при мен посред нощ. Отваря вратата с бавно, внимателно движение на ръката.

Черната му коса е непокорна, чертите на лицето му — плътни и зрели. Оставя свещника, който носи.

— Ленка — прошепва, — спиш ли?

Повдигам се на лакът. Тъмнина обгръща стаята. Трептене на свещи. Сноп лунна светлина. Той дърпа назад чаршафа ми и аз се накланям напред, изправяйки се на колене.

Обвивам ръцете си около врата му. Той докосва нощницата ми, възглавничките на пръстите му са като кибрит.

Това ли е усещането от целувката на човека, когото обичаш? Само огън и жар. Цветът на пурпура. Индиго. Синьо-червеното във вените ни, преди да се срещне с въздуха.

Искам да го целувам непрекъснато. Моето тяло е като пясък под него, нагаждащо се към формата му, натискът от тежестта му върху мен.

— Дай ми ръцете си — прошепва той.

Вдигам длани пред себе си. Той ги хваща. Пръстите му се преплитат с моите.

И тогава той пада върху мен. Целува врата ми, движи ръката си нагоре и надолу по тялото ми върху нощница ми, после — под нея.

Той е нежен и любопитен едновременно — като малко момче, на което най-после е даден шанс да изследва забраненото. Но има също и силата на по-зрял човек, който знае точно за какво жадува.

Този глад. Това желание да изям и плътта, и сърцевината на плода. Да искам да оближа всяка капчица сок от пръстите си. Да преглътна всяко семенце. Да позная вкуса на вечността.

Как бях изгладняла толкова много?

Йозеф стене тихо, целувайки ме отново. Чувствам дъха му и биенето на сърцето му в гърдите си.

— Бих могъл да те целувам непрекъснато, Ленка — казва той.

Прегръщам го още по-силно.

Притегля едната ми ръка на гърдите си.

— Мисля, че трябва да си тръгна, или ще направя нещо, за което ще съжалявам.

Той целува връхчетата на пръстите ми и ги притиска до сърцето си.

Обръща се и намъква нощната си риза. Гледам краката му, стъпващи по дъските на пода, отражението му в стенното огледало. Стига до вратата, хваща дръжката и се обръща да ме погледне още веднъж.

— Йозеф — прошепвам аз. — Вече ми липсваш.

Как можаха тези две седмици да изминат толкова бързо? На следващата сутрин се събудих сякаш в транс. Бях спала най-много около час. Огледалото в стаята ми вече не показваше отражението на Йозеф, а моето. Плитките ми бяха наполовина разплетени, нощницата — разкопчана на шията. Но лицето ми сияеше и очите ми блестяха дори и без сън.

Усещах мириса на Йозеф по себе си. Струваше ми се, че беше оставил следи от пръстите си по тялото ми, отпечатал пътя на езика си, преминаващ по шията, страните, ключиците и корема ми. Не исках да мисля за ужасяващата действителност, за следващия ден, който щеше да бъде последният ни в Карлови Вари. Скоро ще бъдем в купето на влака. Очите ни се избягват, Верушка бърбори, а всеки от нас клати глава, преструвайки се, че слуша, когато мислите ни са само един за друг.

Предишната нощ се бяхме договорили да излезем поотделно още след закуска и да се срещнем в долината, където споделихме първата си целувка. Оттам той щеше да ме отведе до любимото си място.

Пристигнах преди него, облечена в изрязана лятна рокля с цвета на небето. Носех кошница, пълна с ягоди, които бях събрала по пътя.

Ягодите сякаш узряваха с всяка изминала минута. Вдишвах аромата им, но миризмата ме караше да копнея за нещо съвсем различно от плодовете. Можех да мисля само за Йозеф в прегръдките ми. За тялото му, притиснато към мен. За солта по кожата му и вкуса на праскови по езика му.

Погледнах часовника си. Той закъсняваше и сърцето ми биеше по-нервно. Ами ако не дойде? В главата ми се вихреха непоносими мисли.

— Ленка — чух най-последно гласа му и неговият звук изпълни с живот кожата ми.

— Бях започнала да се тревожа — хвърлих се към него аз.

— Отне ми известно време да се измъкна от Павла — каза той.
— Опитваше се да ме накара да изям още наденички!

Разсмях се и сигурно съм прозвучала като луда, защото смехът ми бе повече като освобождаване от това, което потисках в себе си, отколкото израз на веселие от предаността на Павла.

— В последния момент майка ми и баща ми решиха да не ходят на баните днес, а да си почиват в къщата и това също ме забави.

— Сега си тук — казах тихо. Ръцете му се протегнаха към мен и аз му дадох да вземе кошницата. — Това е важното.

Той ме целуна и този път нямаше и намек за колебание.

Вървахме, докато стигнахме едно сечище с красиво естествено езеро. Скрито от скали и големи дървета, то бе оазис сред гората.

— Имах навика да плувам тук като дете с Рушка. Научих я и нея едно лято.

— Не ми каза, че ще ходим да плуваме! — казах загрижено. — Аз не си нося бански.

— Това ми беше планът... Денят е толкова топъл, Ленка, ще е жестоко, ако не предложи да се натопим!

Гледах как ловко пръстите му разкопчаваха ризата.

— Няма нищо неприлично да плуваме по бельо — ухили се той.

Гледах го как се съблича. Предишната нощ бях като слепец, опипваща тялото му, успяла да различи само смътните му очертания на бледата светлина на свещите. Но сега можех да го видя в действителност.

Беше потъмнял от слънцето през последните няколко дни. Мускулите на раменете и гърба му изглеждаха така, сякаш бяха изваяни от глина.

— Хайде! — Той закачливо ме прикани с жест да се присъединя към него. Изтича по изсъхналата трева и скочи от високата скала.

Изведнъж цялата бях оплискана, което ме накара да изпищя.

— Цялата ме намокри! — засмях се аз, когато той изплува, за да си поеме въздух.

— Сигурна ли си, че не искаш да се присъединиш към мен? Вече си мокра.

Една част от мен искаше, но дневната светлина ме караше да се чувствам не толкова дръзка, колкото през изминалата нощ.

— Когато съм с бански, глупчо! — отговорих.

— Утре си заминаваме... — извика той. — Кога ще имаш друга възможност?

Помислих за това и реших да тръгна срещу природата си.

— Обърни си главата, Йозеф Кон — наредих аз и свалих почти всичките си дрехи.

Той обърна главата си, макар че никога не успях да разбера дали не ме излъга и все пак не погледна. Скочих от най-близкия голям камък и се гмурнах с главата напред. Усещането на студената вода върху кожата ми, облечена единствено в мокрите гащи и камизола, беше пронизващо.

Когато доплувах до него, той се протегна към хлъзгавите ми ръце и ме придърпа към себе си, награждавайки храбростта ми с още една съвършена целувка.

VIII.

ЙОЗЕФ

Амалия боядиса стените на апартамента ни в цвета на пилешка мазнина. Купи килим с цвят на пръст и тежки кафяви мебели с дебела тапицерия от двама братя евреи в Долен Ийст Сайд. Тя се обличаше в прости памучни дрехи с коланче около тънката талия, опъваше косата си назад, без да се разкрасява, с изключение на няколко капки сок от цвекло, втрита в устните ѝ.

Винаги пиеше кафето си без мляко, а чая си — без захар. Радиото в хола ни свиреше мелодии на Бени Гудман или Арти Шоу, но тя никога не танцуваше. Вместо това тактуваше с крак по крака на стола, когато мислеше, че не я гледам. Изражението ѝ винаги се променяше, когато слагах иглата на грамофона и пусках музиката на Били Холидей. Тези скръбни мелодии, тъжни и меланхолични, отвеждаха Амалия някъде далеч. Някъде навътре в мислите ѝ, където не бях поканен да я последвам.

*Черни тела, ритмично люлеещи се на южния бриз,
странни плодове, висящи от тополите.*

Понякога я виждах да хапе устни, сякаш да потисне желанието да заплаче. Друг път я забелязвах да кима, сякаш в безмълвен диалог с певицата. Въпреки че никога не съм чувал Амалия да изрече и една дума от някоя от песните, когато плочата свършваше, тя ставаше, отиваше до грамофона и отново поставяше иглата, а гласът на Холидей отново изпълваше стаята.

Играчките и плюшените мечета на сина ни запълваха кошарката му, а три години по-късно, когато се появи дъщеря ни, там се напълни с кукли, тенджерки и тиганчета. Съседите ни на Източна шестдесет и седма улица си останаха непознати за нас. Всеки ден Амалия буташе виниловата количка, пълна с хранителни стоки, плодове, хляб от немския пекар и месо от *кашер* касапин, с добре заучено кимване към портиера ни Том. Тя си налагаше да се усмихва на пътуващите в

асансьора. Ако децата ни бяха с нея, ръцете ѝ посягаха към тях като тези на потъващ моряк към спасителния пояс. Може би затвореното пространство в асансьора или всички тези тела, натъпкани в малкото пространство, я разстройваха. Или може би Амалия просто не обичаше празните приказки.

— Гладна ли си? — питаше тя дъщеря ни. — Ето, препечен хляб и масло.

Нощем:

— Разстроен ли си? Болнични проблеми? — безпокоеше се тя. Кимвах, навличайки избелялата пижама.

В нашата спалня нямаше фотографии, картини или огледало. Единственият познат звук бе изтракването на стария ѝ медальон, когато го оставяше в чекмеджето.

Мълчаливо разкопчаваше домашния си халат. Голото ѝ тяло си оставаше като на момиче, въпреки че бе родила вече две деца. Стройни, бледи крайници, две малки зърна на гърдите, в които сърцето биеше винаги тихо.

Прегръщах я и мечтаех за друга.

Тя ме пускаше и правеше същото.

IX.

ЛЕНКА

В Карлови Вари опаковахме багажа си като опечалени, които се обличат за погребение. Никой от нас не искаше да се връща в града. Павла ни беше приготвила пълна кошница със сандвичи и малки кексчета заедно с термос чай.

Вечерта преди заминаването не можах да изям и един залък. Чувствах се променена от това първо плуване, от целувката на Йозеф. Споменът за кожата му, мокра и хлъзгава, до моята. Как щях да издържа пътуването във влака с него и с Верушка в едно купе? Притеснена слязох по стълбите и когато ги видях да ме чакат в коридора, почти се спънах в краката си.

Верушка се изкиска:

— Понякога си толкова тромава, Ленка, но някак си винаги успяваш да изглеждаш красива.

Този коментар ми се стори странен, защото Верушка бе тази, която винаги изглеждала прекрасно. Бузите ѝ винаги руменееха от някаква дяволитост, тя изобщо не изпитваше срам. Никой не можеше да озари една стая като Верушка, особено когато носеше някоя от любимите си червени рокли.

Когато погледнах Йозеф, усетих, че е загрижен. Щеше да ни бъде трудно да не се поглеждаме. Да не се докосваме.

След като се настанихме във вагона, той извади книгата си, въпреки че изобщо не видях да обръща страниците. На всеки няколко минути усещах как очите му скришом поглеждат към мен. Направих някакви опити да рисувам, но не успях. Опитах се да успокоя ръката си, но моливът ми постоянно мърдаше от движението на влака.

И за двамата бърборенето на Верушка бе добре дошло. Слушахме я да дрънка за момчетата в нашия клас. За Томаш, който беше силен и груб, но имаше лице, което може да разтопи и камък, или за Карл, най-тихото момче, който въпреки това изглеждала интелигентен и искрен. Нямах подобни спомени в главата си. Имах само Йозеф и никой друг.

Бях отсъствала само две седмици, но когато се върнах у дома, всичко изглеждаше променено. Влязох в тих апартамент. Майка ми седеше на един от червените кадифени столове, а по напудреното ѝ лице се стичаха сълзи. Баща ми притискаше с ръце челото си, опрял лакти на камината.

Сестра ми прошепна, че имало инцидент в склада на баща ни. Хвърлили през стъклото на прозореца горяща бутилка с бензин, запалвайки помещението. Татко намерил всичко изпепелено. Останала само една стена и на нея някой надраскал *Žid*. Евреин.

Втурнах се към майка ми и я прегърнах. Тя така се вкопчи в мен, че помислих, че с ноктите си може да разкъса плата на гърба ми.

— Много съм изплашена, Ленка — изплака тя. Никога преди не бях чувала гласа ѝ, изпълнен с толкова страх. Това ме ужаси.

Баща ми бе заровил ръце в косата си. Кокалчетата на пръстите му бяха побелели като мрамор, жилите на врата му пулсираха в синьо.

— Ние сме чехи — извика гневно той. — Който ме нарича *žid*, а не чех, е лъжец.

— Какво казаха от полицията? — попитах. Куфарът ми все още стоеше до входната врата, а главата ми бе пламнала от образи и мисли, които не можех да подредя.

— Полицията? — Баща ми се обърна, а на лицето му се изписа сляпа ярост. — Полицията ли, Ленка?

И тогава и баща ми ме изненада, точно както майка ми. Но този път с безумния си смях.

X.

ЙОЗЕФ

Купих телевизор на Амалия през януари 1956 година като подарък за десетата ни годишнина. Продавачът в магазина го опакова с голяма червена панделка и аз бях много доволен, че съм намерил перфектния подарък.

Когато онази вечер го внесох през вратата, Ребека възкликна възторжено:

— О, татко! — и се втурна към мен толкова развълнувано, че се уплаших да не изпусна проклетото нещо, преди дори да съм имал шанса да го включа.

Кутия, която говореше. Прозорец, който излъчваше стотици щастливи лица, сияещи насреща ни всяка вечер. Амалия се усмихна. Улових трепета, преминал по лицето ѝ, като линия, начертана по пясъка, преди водата да я отмие.

Тази вечер ядохме на табли пред телевизора. Чинии с панирани пилешки котлети, увехнали аспержи в локва разтопено масло и печени картофи без никаква сметана.

Харесвах новия ни телевизор не защото особено ми допадаха предаванията (не можех да повярвам, че Милтън Бърл е най-доброто, което американците могат да предложат), а защото осигуряваше желаното развлечение за нашето семейство.

Можех непрекъснато да гледам децата си, седнали на дивана, подпрели с ръце малките си брадички, обърнали глави към екрана. Никога не съм бил добър в празните приказки. Книгите са били главните ми другари.

Не занимавам с лични въпроси дори моите пациенти, за които внимателно се грижа и чиито бременности следя с цялото си усърдие и съчувствие.

Гледам дъщеря си пред телевизора и забелязвам, че профилът ѝ е същият като на жена ми. Тя има същото слабо лице, кожа с цвета на боб и коса с цвета на узряла на слънцето пшеница. Майка ѝ е сплела косата ѝ на две стегнати плитки, с които тя си играе, докато гледа. Легнала по корем, облегнала се на лактите си, протегнала назад крака

като две прави пръчки, забелязвам, че тялото ѝ е само от остри ъгли, като на майка ѝ. Кръгът на ключиците ѝ е изпъкнал като колие, а челюстта ѝ е като ръба на бръснач. Виждам блясъка на усмивката ѝ — тези широки бели зъби са като моите.

Синът ми е мек и закръглен. Пълничките му крайници ми напомнят за мен на същата възраст. Кожата му е по-тъмна, по-матова от тази на жена ми и на дъщеря ми. Очите му изглеждат тъжни дори когато е щастлив. Учителката в детската градина ни каза, че той не проявява никакъв интерес към игрите с другите деца, че може да прекара часове, редейки пъзел, но няма търпение да се научи да си завързва обувките. Не мога да слушам никаква критика за него. Обичам децата си като тигър. Жена си обичам като агне.

Амалия. Седи, притиснала колене, предпазливо отпуснала пръсти в скута си. Черно-белите изображения от екрана я оцветяват в синьо. Гледам я и се чудя каква е била като дете. Борбена като дъщеря ни, цялата думи и огън? Или тиха и замислена като сина ни?

Представям си я преди войната, как тича към дома си със съдбовното писмо от Америка в ръце, лицето ѝ сияе като пълна луна. Големи кафяви очи и остри скули. Когато родителите ѝ са я изпращали в безопасност, дали не е бил опакован и някакъв друг товар?

Под опрощаващото бръмчене на телевизора аз разопаковам собствените си спомени.

Отключват се куфарите в моята памет. Очилата на баща ми — сребърно кръгло пенсне, вече не на дългото му тясно лице, а плуващо в бутилковозеления океан. Виждам детското мече на сестра ми с кафява, сплъстена козина. Скъсаната му кадифена лапа, стъклените очи и уста като панделка. Виждам как майка ми бърза да опакова нещата, които са ѝ скъпи: сватбената ѝ кърпичка, портретите ни като деца, всичките ѝ бижута, които скрива в копринените шевове на палтото си, като ги разпаря и зашива отново като хирург. И книгите, които съм оставил. Книгите, осеяли рафтовете в стаята ми, струпани върху нощното ми шкафче, в чантата на гърба ми. Моят любим роман за Голем. Какво ли не бих дал, за да имам сега тази книга и да я прочета на сина си.

XI.

ЛЕНКА

В едно кафене на Мала Страна със стени, боядисани в леденосиньо, поръчвам горещ шоколад за Марта.

— Разкажи ми историята за Голем — иска тя.

Разказвам ѝ легендата, която за първи път бях чула като малко момиче. Как съгласно чешките предания равин Льов бен Безалел, главният равин на Прага, създал дух защитник, като омесил глина и вода от река Вълтава със собствените си ръце.

Моите собствени ръце, бели като напудрени, треперят, докато се опитвам да си припомня подробности за този мит.

— Равинът създал Голем, за да защитава евреите — обяснявам ѝ аз. — Рудолф Втори, император на Свещената Римска империя по това време, наредил всички евреи да бъдат убити или прогонени, но Голем се надигнал от земята и се превърнал в жив воин. Той убивал всеки, който наранявал евреите.

Парата се вие над недокоснатата чаша шоколад на Марта. Очите ѝ са пълни със сълзи. Червената ѝ коса е увиснала зад ушите ѝ. Пия черното си кафе без захар.

— Императорът, виждайки, че е обрекъл на унищожение града и хората, помолил равина да спре Голем. В отговор обещал да прекрати преследването на евреите. За да спре смъртоносния и отмъстителен ход на Голем — обяснявах ѝ аз, — равинът трябвало само да изтрие първата буква от думата *emet*, или „истина“, написана на иврит на челото на създанието. Получената нова дума — *met*, се превеждала като „смърт“. Този акт за слагане край на живота на Голем бил направен с уговорката, че ако евреите в Прага отново бъдат застрашени някога, Голем ще възкръсне.

Поех дълбоко дъх и погледнах сестра си. Беше спряла да плаче и не беше толкова бледа. Но очевидно беше потресена от пожара в склада на баща ни и от мотива за нападението.

За да я успокоя, добавих любимата си част от историята.

— Според легендата тялото на Голем се съхранява на тавана на Старата нова синагога. Там той чака да бъде добавена липсващата

буква върху челото му, за да може да отмъсти на всеки, който се опитва да нарани евреите.

В края на тази история виждам очите на дванадесетгодишната си сестра, очи на дете, което все още иска да вярва, че магията съществува.

— Сега Голем ще се събуди ли, за да ни защити? — пита тя, взирайки се в изстиналото си питие.

Отговарям ѝ, че ще го направи. Казвам, че ако не този Голем на равин Льов, аз ще взема глина от класа по моделиране и ще направя един свой Голем.

XII.

ЙОЗЕФ

Винаги съм вярвал в мистичното. Човек не може да изучава науката на зачеването и практиката на акушерството, без да изпитва благоговение пред това как човешкото тяло може да създава нов живот. В медицинското училище учим, че всичко най-съществено за живота се намира по средната линия на тялото. Същото може да се каже за любовта.

Умът, сърцето, утробата. Трите са преплетени в свещен танц.

Тазът на жената е като пясъчен часовник със способност да отмерва времето. Създава живота и го закриля. Когато храненето на майката е недостатъчно, хранителните вещества се извличат от собствените ѝ зъби и кости. Жените са създадени да бъдат пожертвователни.

Като младеж аз се влюбих в едно момиче, което ме обичаше. Усмивката ѝ беше като златна примка около сърцето ми. Накъдето и да ме дърпаше, аз я следвах.

Но понякога дори най-дебелото въже се протрива и човек се изгубва.

Все още мечтая за нея. Първото момиче, преплело ръка с моята. Дори когато в леглото ми имаше друга жена, си мечтаех само за нея. Опитвах се да извикам във въображението си лицето ѝ на двадесет, после на тридесет или на четиридесет години. Но с течение на времето, остарявайки, престанах да си я представям с набръчкано лице или с посребрена коса.

Всеки човек пази в тайна образ или спомен, който нощем развива като скрит бонбон. Потапя се в него и попада в долината на мечтите.

Представям си я гола в сънищата си. Дълги бели крайници, протягащи се да се преплетат с моите. Ръце, вдигащи се да разплетат влажни, ухаещи плитки. Шоколадовокафява коса, падаща над ключици, очертани като лък на стрелец.

Тя скръства ръце на гърдите си.

Целувам ръцете ѝ, бледите връхчета на пръстите ѝ. Обръщам дланите ѝ и ги вдигам от гърдите ѝ до страните си. Тя докосва слепоочията ми, косата ми, привлича ме към устните си и ме целува.

Целувката. Целувката. Тя ме преследва навсякъде.

Сън.

Само да не трябваше да се събудям толкова скоро. Пейджърът ми звъни. Номерът на болницата ми показва, че трябва да вървя.

Спя и отново съм млад. Събудям се стар, с уморени крайници. Звукът на пейджъра ми определя посоката.

XIII.

ЙОЗЕФ

След като пристигнах в Америка, вече не можех да понасям вкуса на ягоди. Не защото сладостта им не можеше да се сравнява с тези, които ядохме през лятото, а защото ми напомняха за Ленка.

Ленка, седнала в сянката на нашата градина в Карлови Вари, белите ѝ рамене, подчертани от памучната ѝ лятна рокля. Сините ѝ очи. Ключиците ѝ във формата на сърце, които копнея да целуна.

Аз седя срещу нея. Наблюдавам я как разглежда дългата дървена маса, отрупана от Павла с чинии с пушени меса, буркани с домашно сладко и панерче с топли кифли. Но тя се радва на прясно набраните ягоди. Посяга към купата и поднася един плод към свършената си уста.

Устата ѝ. Устата ѝ. Нима съм такъв звяр, та не мога да потисна желанието си да я захая? Да усетя нежната ѝ плът. Да почувствам мекотата на вътрешността ѝ. Да прокарам език по зъбите ѝ. Да докосна кадифето на езика ѝ.

Седя там и я гледам. Единственото, което мога да направя, за да заглуша копнежа си, е да се вирам в нея. Колко ли глупав изглеждам в този спомен... Колко непохватен в желанията си.

Когато вървя до нея, едва дишам. Не мога да говоря. По-голям съм с четири години, а се чувствам съвсем неопитен. Имало е и други момичета, но лицата им и докосването им са изчезнали изцяло от паметта ми.

Вървя зад нея. Стегнатите мускули на прасците ѝ, леката извивка на дупето, мимолетният поглед към шията ѝ съблязват сами по себе си.

Когато тя оставя скицника си, усещам топлината на тялото ѝ до моето. Мога да я помириша. Искам да я вдишам в себе си, както детето поема първата глътка въздух. Искам да склуча ръце около нея и да разтопя сърцето ѝ до моето.

Искам да я вкуса. Искам сладкия сироп на устата ѝ. Искам плътта на езика ѝ. Повече от всичко на света искам да я целуна.

Целувката. Много ли съм поривист? Много ли съм нетърпелив?
Тези устни, слели се с моите... вкуса на прясно набрани ягоди.

Задъхвам се. Отварям уста. Сърцето ми се разпуква като смачкан
нар. Рубинени семена се посипват в ръцете ми.

Но тогава се събуждам.

Отварям очи, а Амалия се пресяга да изключи радиобудилника.

Целува ме.

Сухо. Разсеяно. Вкус на вода.

Моята Амалия ме целува.

В целувката ѝ няма и помен от вкуса на ягоди.

Това е вкусът на снежна висулка без сок.

Лед, без синия цвят.

XIV.

ЛЕНКА

Подобно на линия, начертана върху пясъка, мога да маркирам разпадането на моя живот от момента, в който се върнах в Прага. Онези две седмици в Карлови Вари бяха последните мигове на спокойствие. Бях заминала от Прага без сянката на Хитлер, а когато се върнах, заплахата му бе надвиснала над града.

Изведнъж сякаш навсякъде чувах името му. Щеше ли да нахлуе в Чехословакия, или не?

Под прозорците на апартамента ни започнахме да виждаме паради — мъже в кожени панталони и жени в традиционни поли маршируваха и пееха германски национални песни. По витрините се появиха свастики. Грозни, гневни разрези, проблясващи свирепост като белег.

Върнах се в Академията, но ученето не ме привличаше. Верушка също изглеждаше някак променена. Жизнеността в очите, закръглеността на фигурата ѝ — всичко, което по-рано я правеше да изглежда несломима духом, бе избледняло.

Не говорехме за нарастващия страх в нашите семейства. В разговорите ни имаше повече паузи. Мълчаливо разменяхме мисли с очи, когато се споглеждахме. Кикотехме се много по-рядко.

По радиото у дома вече чувахме за заплахата от навлизането на немците в Судетите, зона на чешко-немската граница. Нашият министър на външните работи, доктор Базел, бе наредил чешки войски да патрулират на разделителната линия, но всички се съмняваха, че могат да задържат германците за дълго.

Не бях чула семейство Кон да имат някакви затруднения като тези, които сполетяха нас. Не виждах как може да пострада практиката на доктор Кон. Почти всички негови пациенти бяха евреи. Евреите щяха да си останат лоялни към своите. Бебетата не са като кашони кристал, от който хората нямат належаща нужда. И все пак, кой знаеше наистина тревогите на другите?

Красивите устни на Елза вече потрепваха в тик, когато говореше. Забелязах го почти веднага щом възобновихме занятията си.

Не я питах за бизнеса на баща ѝ в аптеката. Тя все още миришеше на гардения и тубероза. Но подозирах, че нарастващият антисемитизъм е засегнал и неговата прехрана, както на баща ми.

Аптека *Rom*, с пищната си табела в стил арт нуво, бе почти знаме на еврейския меркантилизъм. Имаше отлично местоположение в една от страничните улички, съвсем близо до центъра на Стария градски площад в Прага. Когато по-рано минавах покрай нея, всеки път имаше хора, които влизаха и излизаха с пакети, увити в кафявата хартия на *Rom* и с отличителната пурпурна панделка. Знакът отвън — EST. 1860^[1], показваше, че е собственост на семейството от десетилетия.

Не бях чула за разбити прозорци или нацистки лозунги, изписани по стените ѝ. Но кой можеше да знае? Изглежда, всичко се бе променило за толкова кратък период от време.

През междучасието с двете ми приятелки ядяхме пакетирания си обяд навън. Топлото слънце грееше върху босите ни крака и заливаше лицата ни с лъчи медна светлина.

Това беше третата ни година в Академията и в първи курс си бяхме представяли, че по това време ще се чувстваме като господари в залите. Вместо това сега всички бяхме загрижени за родителите си и живота, който познавахме в Прага.

— Чудя се дали ще можем да завършим следването си — каза Елза. Думите ѝ прорязаха въздуха като рапира. — Татко казва, че не е съвсем сигурен.

Верушка се намръщи:

— Разбира се, че ще завършим! Чешките войски няма да позволят на германците да преминат границите ни.

Не казвах нищо, защото не знаех на какво да вярвам. Всичко, което знаех за политическата ситуация, бе дочуто от това, което родителите ми обсъждаха нощем. Но едно бе сигурно: с всеки изминал ден те ставаха все по-неуверени. Появи се една различна Ленка, съществуваща като две половини — едната половина искаше да се чувства жива, да се чувства щастлива, да се потопи в усещанията от първата любов, а другата половина беше обхваната от ужас. Трябваше само да погледна лицето на баща си, когато се прибираще къщи от работа, за да си представя надписа на стената. Неприятно ми е да го призная сега, но имаше вечери, когато не исках да вдигна очи, когато той се появяваше на вратата.

Нещата се развиха много бързо през онази есен на 1938 година. На 5 октомври нашият президент Едвард Бенеш подаде оставка, осъзнавайки, че нацистката окупация е неизбежна. Бяхме победени, без да вдигнем оръжие. Нямаше да има съпротива от страна на правителството ни и никаква защита срещу приливната вълна на антисемитизма, който нацистите скоро щяха да отрицат.

Започнахме да чуваме обиди на улицата: „Еврейски лайна, ще сте мъртви до Коледа“.

Елза каза, че брат ѝ отишъл след училище в кафене с приятели, но му викнали: „Евреите въл!“.

Изведнъж страхът, който виждахме по лицата на родителите ни, стана и наш.

Започнахме да чуваме за съседи, които се опитваха да си осигурят визи, въпреки че нито Елза, нито Верушка споменаваха, че семействата им търсят начин да направят същото. Хора, които познавахме от години, заминаваха внезапно, без да се сбогуват. Станахме бдителни и предпазливи.

Тази година започнах да уча нов вид изкуство.

Изкуството да бъдеш невидим.

Мама също вече не се обличаше, за да бъде забелязана. Обличаше се, за да изчезне.

Черно палто. Вълнено сиви шалове над рокля с дълбок оттенък на графит.

Вече не пиехме от цветен кристал. Рубиненочервените винени и кобалтовите водни чаши бяха продадени много по-евтино от стойността им.

Когато в час по рисуване отварях кутията с маслени пастели и посягах към портокалово и жълто-зелено, чувствах остра болка, която обикновено се свързва с глад.

Един от преподавателите ни започна да се заяжда с еврейските момчета в нашия курс. Незаслужено критикуваше рисунките им. Разкъса на две натюрморта на Арон Готлиб и му заповяда веднага да напусне неговия час.

Започнахме да чуваме истории за ученички, които са били нападнати в Полша, и то от своите съученици след училище, а лицата

им — обезобразени от момчета, които ги държали и ги раздирали с нокти.

Верушка, Елза и аз вече стояхме в клас с наведени глави. Въпреки че изглеждаше като поза на срам, за нас бе проява на страх.

Един следобед, докато обядвахме навън, Елза избухна в сълзи.

— Не мога да издържам повече — каза тя. Беше отслабнала през последните две седмици. Бялата ѝ кожа бе полупрозрачна и тънка като листенца на лале, русата ѝ коса — изсъхнала като слама. — Не мога да рисувам. Не виждам дори какво би трябвало да уча.

Ръцете ѝ трепереха, когато ги взех в моите.

— Елза, всичко ще бъде наред.

— Не, няма — каза тя. Когато се обърна да ме погледне, очите ѝ гледаха диво. И устните ѝ бяха яркочервени, но не от червило. Бяха разранени и изпохапани.

Вече се виждах с Йозеф, когато можех. Срецахме се в малко, усамотено кафене на улица „Климентска“ почти през ден. Още не бяхме съобщили на родителите си. Искане ми се да кажа, че пазехме романа си в тайна, защото не желяехме да ги обременяваме допълнително с напрежението да избързват с изводи за нашата връзка, но това не би било вярно. Пазехме го в себе си, защото бяхме млади, влюбени и себични. Това беше нашата чудесна малка тайна и искахме да я запазим само за нас.

Имах чувството, че живеех от въздух. Почти не ядях и не бях в състояние да си почивам през нощта, главата ми бе изпълнена с мисли за Йозеф и следващите ни планове за среща. И въпреки че няхах апетит и не можех да спя, аз се чувствах по-енергична от всякога. Дори моите картини се промениха. Щрихите ми станаха по-свободни. Бях по-щедра в използването на цвят и текстура. Даже чувството ми за линия в рисунките ми се промени. Ръката ми стана по-свободна, като че ли най-накрая доби увереност, и моделите ми изглеждаха по-живи от всякога.

Онзи ноември, докато и двамата се опитвахме да лавираме между следването и ухаждането, заплахата от война бучеше като буря зад прозореца ни. Чувахме я, но се опитвахме да държим прозореца затворен още малко. Всеки момент беше по-интензивен от предишния.

Докато научавах, че любимият му цвят е зелен, любимият му автор е Достоевски и любимият му композитор е Дворжак, ние се учехме как да удължим целувките си или как другият обича да бъде докосван. Имаше топлина дори в мълчаливите паузи между нас. Сега смятам, че съм се чувствала най-щастлива през тези периоди на спокойствие, когато вървахме по улицата и никой не ни гледаше. Нямахме нужда да говорим, толкова синхронизирани бяха мислите ни. Той слагаше ръката си в моята и нищо друго нямаше значение. За няколко минути си позволявах да се почувствам в безопасност.

Това беше фантазия, която исках да задържа колкото мога по-дълго. Но беше далече от реалността. С нарастване на напрежението в Прага скоро открихме, че се държим като всички други евреи около нас. Навеждахме глави, когато вървахме към дома, и избягвахме всякакъв зрителен контакт с другите. Сякаш всички евреи в Прага желяеха да изчезнат. Чухме, че евреите в Германия, в близост до Судетската област, са били изгонени от домовете си и принудени да допълзят до границата с Чехия и да целуват земята. Чешката охрана ги накара да се върнат, така че са били изтласкани в ничията земя между двете държави, никоя от които не искала да ги приеме. Всеки път, когато валеше и температурата падаше близо до нулата, мислех за тези мъже, жени и деца, заставени да живеят като подгонени животни с вълци по петите им.

До януари 1939 година вече разбрахме, че всичко е загубено. Правителството ни, оглавявано от Хаха, нареди полицията да сътрудничи на германците за потушаването на предполагаема заплаха от комунизъм в рамките на Чехословакия. Беше ми трудно да разбера напълно какво означава това за нас, но от реакцията на баща ми при тази новина всичко ми стана твърде ясно. Тази вечер той вдигна ръце към тавана и викна, че това е смъртна присъда за всички чешки евреи.

Майка ми го посъветва да замълчи и да не говори така пред Марта и мен.

Усмигнах се на сестра ми, която се бореше със сълзите си.

— Трябва да вземем визи — каза мама.

— Кой в Америка ще подпише клетвена декларация за нас?

— Може да купим фалшиви документи! — извика тя.

— С какво? С какво, Ели? — Високият му вик ми напомни за разбито стъкло. — Вече е твърде късно. Трябваше да заминем, когато

го сториха семействата на Готлиб и Розентал. Не останаха пари, за да купя документи и билети — каза той безпомощно, обърна длани нагоре към небето.

Един ден, в първата седмица на ноември, Елза не се появи в клас. С Верушка си разменихме притеснени погледи.

— Може би са успели да се измъкнат по някакъв начин — каза безизразно Верушка. Веднага се запитах дали аптеката беше вече празна, с голи рафтове, а мирисът на гардения и роза — заменен от застоял въздух. Може би Елза и семейството ѝ се бяха качили на някой параход, без да имат време да се сбогуват.

Но ако се е случило нещо ужасно? Безпокоях се.

Реших да мина покрай аптеката на баща ѝ на път за срещата ми с Йозеф. През счупеното стъкло я видях седнала до щанда, лицето ѝ беше в сянка.

Стоях там, вирайки се в нея. Ако влезех, щях да закъснея за Йозеф и да го накарам да се тревожи. Ако не влезех, щях да бъда преследвана от образа на приятелката ми с лице като разбитото стъкло на магазина.

Пристъпих вътре — стъпките ми по плочките бяха единственият звук. Елза вдигна поглед към мен, сините ѝ очи се движеха като на порцеланова кукла. Устата ѝ се опита да потрепне в усмивка.

— Липсваше ни в клас днес — проговорих тихо, като се приближих към нея.

— Няма да се върна — каза тя. — Не мога вече да се концентрирам там, а така или иначе, татко има нужда от мен тук, да продавам на щанда. Той трябваше да освободи Фридрих, така че сега татко работи вътре.

— Помислих, че семейството ти вероятно е заминало — казах аз.

Тя ме погледна така, сякаш се опитваше да разгадае лицето ми.

— Опитвахме се, Ленка. Но сега за всичко се искат пари, а на нас почти не ни останаха.

Кимнах. Много добре познавах това чувство.

— Мога ли да направя нещо?

Тя поклати глава. Елза не изглеждаше безпомощна, изглеждаше примирена.

— Следващия път, когато дойда, ще доведе Верушка — казах аз, опитвайки се да прозвуча оптимистично.

Разделихме се с целувка и забързах към срещата с Йозеф, а на сърцето ми бе много по-тежко, отколкото сутринта.

Той ме чакаше с дебел черен шал около врата, а ръцете му бяха обвили вдигаща пара чаша чай.

— Безпокоях се за теб — каза той, като се изправи да ме поздрави с целувка. Устните му бяха все още топли от чая.

— Съжалявам — отвърнах. — Отидох да видя какво става с Елза. Днес не беше в клас.

Той повдигна вежда и поклати глава.

— Не мисля, че някой от нас ще бъде в клас още дълго.

— Не казвай това — наведох се над масата, за да го целуна още веднъж.

Той сложи ръце на бузите ми и ги задържа там. Пръстите му бяха толкова дълги, че почти докосваха ушите ми.

— Целуни ме пак — помолих.

Сякаш устните му върху моите вкараха нов въздух в дробовете ми.

— Трябва да се оженим, Ленка — промълви той, като бавно се отдръпна от мен.

Засмях се:

— Да се оженим? Никой от родителите ни дори не знае, че се срещаме.

— Точно така — подсмихна се той. — Точно така.

Нощем сънувам себе си с бял воал. Черните палта и шалове на семейството ми са заменени от опияняващи оттенъци на червено и златно. Лицата им вече не са уплашени и притеснени, а лъчезарни и изпълнени с радост. Виждам как повдигат татко на един стол, а мама и Марта пляскат с ръце, докато го подхвърлят на яки рамене.

Пием вино от високи розови бокали и ядем кнедли с най-крехко месо. *Chuprah*^[2] е украсен с цветя. Маргаритки, астри и перуники с цвят на конфитюр.

През първата брачна нощ лежа до него. Той поставя ръцете си над главата ми на възглавницата. Целува слепоочията ми, сърцето ми, корема ми и след това по-надолу.

Затварям очи и потъвам в един свят, в който има само любов.

---

[1] Основана през 1860 г. — Б.пр. ↑

[2] Балдахин или навес, под който стоят младоженците, изработен от коприна или кадифе, закрепен на четири стълба, символизиращ бъдещия им дом. Задължително изискване за еврейска сватба. — Б.пр. ↑

XV.

ЛЕНКА

През януари 1939 година изглеждаше само въпрос на време кога германците ще нахлуят на чешка територия.

— Трябва да се оженим — умоляваше ме Йозеф. — Казах на родителите си, че съм влюбен в теб.

Издишах облачета пара в лицето му, докато стоях до него в студа.

— Как можем да се оженим? Целият свят се е обърнал с главата надолу.

Той ме привлече към себе си.

— Ако не се оженим, няма да ми остане нищо хубаво в този живот.

Целуна ме отново, ръцете му в топлите вълнени ръкави ме обгърнаха. Всеки път, когато бях близо до него, усещах сърцето ми да прелива от емоции. Но положението ни ставаше все по-отчаяно.

— Как мога първо да кажа на родителите си, че се срещаме, а в следващото изречение, че ще се омъжвам?

— Тези дни са особени... нещата не са такива, каквито бяха преди. Слушай — рече той и ме разтърси, държейки ръцете ми. — Родителите ми сега уреждат изходни визи за нас. Трябва да се ожения за теб, за да могат да осигурят виза и за теб.

— Какво? — попитах невярващо.

— Татко ги купува на черния пазар. Имаме братовчед в Ню Йорк, който ни спонсорира.

Той ме гледаше с такова диво напрежение, че се изплаших.

— Ленка, трябва да разбереш... ние трябва да се измъкнем от тук. Чехите ще продадат всеки еврейин, ако това запази техния суверенитет.

Поклатих глава:

— Не мога да се ожения за теб, освен ако не осигуриш визи и за родителите ми... и за Марта.

— Това е невъзможно, Ленка, знаеш го. — Гласът му вече звучеше убедително и това ме изненада. — Ще заминем първо със

семејството ми, а след тоа, кога се уредим, ќе можеш да извикаш и
тјх.

— Не — отговорих аз. — Обезај ми, че ќе осигурите паспорти
на целоото ми семејство, или отговорът ми е не.

XVI.

ЛЕНКА

Казахме на моите родители на следващата вечер. Доведох Йозеф у дома и те, въпреки че бяха шокирани от внезапното съобщение, не протестираха. Може би защото не бяха на себе си и бяха изморени от собственото си отчаяние, вероятно бяха готови да ме омъжат и за по-малко достоен човек, ако ни обещае безопасност извън Чехословакия.

Йозеф изглеждаше забележително спокоен, докато обясняваше на татко плановете си да се погрижи за мен и да изведе всички ни от Прага.

— А родителите ти? Подкрепят ли това решение? — попита татко.

— Те обичат Ленка, както аз я обичам. Сестра ми я обожава. Ние всички ще се грижим за нея.

— Но ти ще дойдеш с нас. Ти, мама и Марта — намесих се аз. — Доктор Кон урежда документи за всички нас.

Йозеф погледна баща ми и кимна.

— Изразходвахме или разпродадохме зестрата й — каза тъжно татко.

— Женя се за нея по любов, а не за пари. Не и за кристал.

Татко се усмихна и дълбоко въздъхна.

— Не съм си представял така годежа ти, Ленка — обърна се той към мен. Вдигна очи към майка ми, която стоеше на прага на салона, а Марта я прегръщаше с тънките си ръце. Сестра ми бе вече на тринайсет, но все още ми изглеждаше като дете.

— Елишка, мислиш ли, че можеш да подготвиш сватба за три дни?

Тя кимна.

— Така да бъде — каза татко и се изправи да прегърне Йозеф. — *Mazel tov*^[1].

Баща ми вдигна ръце и прегърна Йозеф. Видях как татко обляга глава на рамото му, стиснал очи, а следите от бащините сълзи едва се забелязваха.

Регистрирахме се в кметството и уредихме с равина да се венчаем в Старата градска синагога.

През трите дни преди церемонията майка ми беше като полудяла. Първо разопакова собствената си сватбена рокля, изкусно изработена от бяла коприна, с дълги дантелени ръкави и корсаж с висока яка.

Бях поне с три инча по-ниска от нея, но тя не повика шивачката Гизела за поправките. Вместо това извади голямата дървена кутия и се зае сама да свърши работата.

Сребърните ножици щракаха като остриета върху лед, докато майка ми скъсяваше полата. Стоях на малка табуретка, на същата, на която стоеше и Луцие седмици преди брака си. Иронията на съдбата не ми убягна, докато се оглеждах в позлатеното огледало в хола ни. Гледах отражението си, майка ми, застанала на колене с карфици в устата, режеща с ножиците собствената си рокля. Искях да заплача.

— Мамо — казах ѝ. — Обичам те.

Тя погледна нагоре, но не отговори. Видях как се напрегна шията ѝ, а насълзените ѝ очи ми казаха, че и тя ме обича.

Омъжих се след залез-слънце в древната тухлена синагога с четирите витражни прозореца. Лъчи лунна светлина осветяваха стария каменен под. Моят *chuprah* бе от снежнобяла коприна, увит около четири дървени стълба. Свещите проблясваха в полилеите от ковано желязо, равинът изглеждаше блед и съсухрен под високата черна шапка.

Бяхме поканили на церемонията само нашите семейства, Луцие с дъщеря ѝ и съпруга ѝ Петър. Не мислех, че ще дойде, но тя пристигна с бебето Елишка, вече достатъчно голяма, за да върви до нея, държейки я за ръка. Носеше синята пелеринка, която майка ми ѝ бе подарила преди години, а косата ѝ бе сплетена назад. Усмихнах ѝ се, докато вървах по пътеката с родителите си от двете ми страни.

Йозеф стоеше сам на стъпалата на *bimah*^[2] и ме чакаше. Докоснахме пръстите си. Родителите ми ме целунаха по бузите и се изкачиха нагоре по стълбите към балдахина. По указание на равина Йозеф вдигна воала ми съгласно традицията, потвърждавайки, че наистина бях неговата булка.

После воалът отново покри лицето ми. Стояхме пред равина и слушахме седемте брачни благословии. Обикалях около Йозеф, обещавайки, че той ще бъде в центъра на живота ми. Обхванахме с пръсти сватбения потир и пихме от церемониалното вино, а равинът ни помоли да повтаряме: *Аз съм на възлюбения си и възлюбеният ми е мой*. Сложихме халките на пръстите си в знак на непрекъсната, неразривна любов и Йозеф счупи с крак една чаша.

Целунахме се, когато равинът ни обяви за мъж и жена, и усетих соления вкус на сълзи, разтваряйки устни под неговите.

Тази вечер Йозеф ме отвежда в апартамент на улица „Соколска“. Казва, че трябва да ми съобщи нещо, но аз го карам да замълчи, поставяйки пръст на меките му, зрели устни.

Отново ми казва, че трябва да говорим.

— Въпросът е спешен — повтаря той.

А аз му отвърщам:

— Какво би могло да бъде по-спешно от това?

Навежда се към мен и мога да усетя по устните му вкуса на пудра захар от палачинката на майка ми.

— Ленка — прошепва, а аз го целувам отново. Ръцете му обхващат шията ми, пръстите му стигат до тила ми. — Ленка — отново повтаря името ми, но този път като псалм, като молитва, като пожелание.

Мога да почувствам как бие сърцето му през ризата, белият памучен плат се навлажнява от горещината ни. Свалям ръцете му от лицето си и се обръщам с гръб към него, за да ме съблече.

Пръстите му се справят пъргаво с редицата копчета. Разтваря роклята, запечатва една-единствена целувка между раменете ми и притиска буза към гърба ми. Чувам го как вдъхва аромата на кожата ми, чувствам как се спуска по-надолу, полага още една целувка на кръста ми, като коленичи още по-ниско, а ръцете му се плъзгат по бедрата ми, докато роклята се свлича на земята.

Прекрачвам над пряспа от бяла коприна, гола, с изключение на корсета от дантела и китова кост. Жилетката на Йозеф е разкопчана, мургавата му шия е оголена под яката. Косата му е като черна грива на лъв.

Вече не съм срамежлива студентка, а жена. Разкопчавам го, както той мене. Обгръщам с ръце извивката на раменете му и прокарвам пръста си надолу по линията на гърдите.

Чувствам тежестта на колана му, който се разкопчава в ръцете ми. Галя задната страна на бедрата му, а мъжествеността му набъбва между нас.

Дали прошепна още веднъж името ми, преди да ме вдигне и да ме отнесе в леглото? Не мога да си спомня. Припомням си само как тялото ми бавно потъва под него, краката ми се увиват плътно около кръста му, бедрата ми прилепват към ребрата му. Имам усещането, че ме пронизва. Като игла, бавно преминаваща през плата.

— Йозеф — шепна в ухото му. — Йозеф — отново повтарям името му.

Името му е като котва в това легло с голи крайници и усукани чаршафи. Повтарям го и той също шепне моето. Хапя рамото му, докато двамата се издигаме до върха и пропадаме.

Ако звукът на звънящо стъкло ми напомня за родителите ми, то звукът на тракащ порцелан завинаги ще ми напомня за брака ми с Йозеф. На следващата сутрин по време на закуска, докато белите кафени чаши и чинийки потракват в нервните му ръце, той ми казва, че родителите ми не могат да заминат.

Масата е като театрална сцена. Панерче с топли кифли, бурканчета с конфитюр. Порцеланова кана за кафе. Две сгънати салфетки. Ваза с една уморена роза.

Отговарям му, че не разбирам какво ми говори. Обяснявам му, че съм си мислила, че ми е обещал сигурното им заминаване.

— Има закони... ограничения, Ленка. Братовчед ми пише, че може да организира заминаването само на нашето семейство и на никое друго.

— Аз не съм от вашето семейство — прошепвам. Гласът ми трепери.

— Ти си моя съпруга.

А аз си мисля, макар че нямам сили да го изрека: *А майка ми е моята майка. Баща ми е моят баща и сестра ми е моята сестра.*

— Вече го казах на баща ти и той иска да дойдеш с мен.

Докато говори, чувствам как кръвта тече през вените ми, а сърцето ми спира като стегнато с турникет. Знам, че очите ми му идват твърде много, защото той чувства гнева ми, разочарованието ми, прогарящи кожата му и режещи до костта. Вече знам, че съм била егоист. Нощем чувах отчаянието на родителите си и го виждах по лицата им. Усещах го, като гледах как изчезват ценностите от нашия някога прекалено щедър начин на живот. Но едва сега, пред заплахата да бъде разделена от семейството ми, се почувствах вкарана по принуда в една действителност, която не бях подготвена да приема.

— Йозеф — питам аз, — как мога да приема това?

— Нямаме избор, Ленка. Това е единственият начин.

— Аз не мога. Не мога — повтарям отново и отново. Защото знам, че това е истината. Знам, че ако замина с него и нещо се случи с родителите ми, с Марта, аз никога няма да си простя вината.

— Нали не искаш да ми кажеш, че отказваш да тръгнеш?

Той скрива чело в дланите си.

— Да, така е, Йозеф. — Аз плача. — Това е, което ти казвам.

— Какво мога да направя, Ленка?

— Трябва да получиш визи за всички нас. Така беше обещал...

— Треперя толкова силно, че дори не мога да стоя права. Посягам за стол и се свличам на него.

— Баща ти иска да заминем... — Йозеф обгръща с ръце раменете ми.

— Не мога да го направя. Не ме ли разбираш?

Изведнъж се питам дали цялото ни ухажване не е било фантазия. Та той не осъзнава, че мога да бъда упорита и своенравна. Колкото и да го обичам, аз никога няма да изоставя семейството си.

Повръща ми се. Усещам как топлината на тялото му прелива в моето. Топлината на дъха му, влагата на сълзите му на шията ми. Но за първи път не съм в състояние да му дам това, което иска.

Знам само едно. Човек не изоставя семейството си. Не може да го остави дори и в името на любовта.

Онзи следобед оставих Йозеф в хубавия апартамент и пристигнах в дома на родителите си с коса, все още оплетена и вдигната нагоре като на булка.

— Какво правиш тук, миличка? — извика татко, когато отвори вратата. — Днес трябва да се забавлявате със съпруга ти!

Майка хвърли един поглед към мен и разбра, че Йозеф ми е казал, че те не могат да заминат.

— Ленка — поклати глава тя. — Не можеш да се нагърбиш с цялата скръб на света.

— Не, но мога да споделя мъките на семейството ми.

Те поклатиха глави, а Марта обвини тънките си ръце около кръста ми. Когато погледна нагоре към мен, очите ѝ бяха широко отворени и много по-детски, отколкото предполагаха годините ѝ. Знаех в сърцето си, че съм взела правилното решение, независимо от последствията за брака ми с Йозеф. Никога, при никакви обстоятелства не бих изоставила тези, които обичам.

Не че родителите ми не се опитаха да ме разубедят. Отново и отново те се опитваха да ме придумат да замина на безопасно място.

— Първо ще заминеш ти, а ние ще дойдем по-късно — повтаряха двамата.

— Първо ще замине Йозеф, а всички ние ще се присъединим към него по-късно — отговарях аз.

Те ме гледаха с тъжни, уплашени очи. Баща ми ме умоляваше. Говореше за утехата, която ще изпитва, знаейки, че дори само едно от децата му е в безопасност. Мама ме държеше за ръцете, притискаше ги към гърдите си и ми повтаряше, че сега трябва да последвам съпруга си. Това било мой дълг като съпруга. Но сестра ми никога не каза и една дума, а това мълчание аз чувах най-силно.

---

[1] Поздрав, пожелание за успех. — Б.пр. ↑

[2] Издигнатата платформа в синагогата, от която се чете Тората. — Б.пр. ↑

XVII.

ЙОЗЕФ

Понякога, когато децата питат за нашия сватбен ден, виждам апартамента в Куинс и синкавобелия сняг на противопожарната стълба. Масата за бридж, чиниите херинга със сметана и панерчетата с нарязан ръжен хляб. Чувам Франк Синатра по радиото и си представям дневната ни стая, с няколкото наши познати от кафене „Виена“. Но все пак ми е трудно да си припомня лицето на Амалия.

Спомням си, че тя сама си уши роклята. Прекара почти два дни в кроене и шиене на дреха, която в крайна сметка изглеждаше твърде обикновена. Квадратно деколте и ръкави буфан, без никакви дантели или панделки. Бе обута в изрязаните кафяви обувки, с които ходеше всеки ден.

Иска ми се да кажа на моите деца и внуци, че изглеждаше прекрасно и че цялата сияеше въпреки липсата на воал. Но по някаква причина лицето ѝ си остава загадка за мен. Дали защото гледаше надолу? Или защото косата ѝ, сплетена и вдигната над ушите, умело отвлечаше вниманието? Или защото дори и в този момент бях някъде другаде. На място, което Амалия също познаваше — най-силната причина, която ни привличаше един към друг, причината да бъдем там, държейки се за ръце.

Оженихме се пред съдия, не пред равин. Нямахме религиозен ритуал, за да си разменим обетите. Нямахме *кантор*^[1]. Аз дори не счупих чаша.

Просто взех малките ръце на Амалия в своите, плъзнах златната халка на пръста ѝ и я целунах сухо и внимателно по устните.

Наистина обичах Амалия. Ако някой някога се е съмнявал, греши. Човек съзира любовта в откритостта. Да виждаш изцяло и без съмнения. Никой не стоеше с нож, опитвайки се да ме извади от черупката и да надзърне в моето минало. Разказах на Амалия за парахода само веднъж. Отпускането на ръцете. Водите с цвят на въглен.

Но това беше достатъчно.

Обичах Амалия, защото тя не ме безпокоеше. Кой друг би ме оставил просто да гледам през прозореца и да не се дразни от мълчанието ми? Кой друг не би имал нищо против купчината книги на нощното ми шкафче и самотните нощи, когато бях в болницата?

Разказвам на децата си, че най-ясно си спомням лицето на Амалия в деня, когато ги роди. На дъщеря ми, която се появи на този свят сгърчена и с вик, поразил ме право в сърцето, казвам, че майка ѝ беше като сънуващ ангел по време на раждането. Виждам на устата на Амалия конуса на маската с етер. Тя е в сумрака на съня. Лицето ѝ е като на кукла със затворени очи, русите ѝ мигли са бледи върху още по-бледата ѝ кожа.

Тя е толкова спокойна, докато форцепсът изважда ритащата ни, вресяща дъщеря на този свят. Часове по-късно Амалия я държи в прегръдките си, кърми я и се вглежда в очите на бебето, виждайки собствената си майка, отразена в тях. Тя нарече нашата дъщеря Ребека — на майка си, а второто ѝ име е Зора — на сестра ѝ. Полюлява медальона със снимките им над главата на новороденото и казва *kaddish*^[2].

Целувам челата и на двете и се моля с нея за първи път от години.

---

[1] Солист в синагогата. — Б.пр. ↑

[2] Еврейска молитва за мъртвите. — Б.пр. ↑

XVIII.

ЙОЗЕФ

Със сестра ми почти не говорехме след сватбата. Отначало тя беше бясна, че нито Ленка, нито аз сме ѝ казали за нашата връзка. А сега беше сърдита, че съм се съгласил да оставя тук моята млада съпруга. Мълчанието на Верушка ме пронизва до мозъка на костите.

Истината бе, че бащата на Ленка знаеше, че моят баща не може да осигури визи за цялото ѝ семейство. Имахме един далечен братовчед, който бе поръчител за нас, но от Държавния департамент на САЩ му бяха казали, че не може да бъде гарант и за други хора. Отидох при баща ѝ преди сватбата ни и му казах.

Уверих го, че ще имаме виза за Ленка, и, изглежда, му стана по-леко, знаейки, че поне тя скоро ще напусне Чехословакия.

— Добре ще бъде първо всички вие да заминете в чужбина — каза той, опитвайки се да звучи обнадежден. — Ще се уредите и след това ще помогнете и на нас. — Той ми стисна ръката. — Поверявам дъщеря си на теб и на твоето семейство. Обещай ми, че винаги ще се грижиш за нея.

Негова беше идеята да не казвам на Ленка преди сватбата, за да не се разстрои на този красив, свят ден.

— Нека да не помрачаваме радостта ѝ — каза той. Прегърна ме, преди да се разделим.

Това предложение ме тревожеше. Със сигурност не исках да развалям сватбения ни ден, но мислех, че е справедливо да започнем нашия и без друго прибързан брак с истината.

Но в онзи следобед, когато я видях сияеща от мисълта за предстоящата ни сватба, просто сърце не ми даде да ѝ кажа нещо.

Страхливец ли бях? Вероятно. Но подобно на баща ѝ, аз мислех, че го правя в неин интерес. Или пък — егоист? Със сигурност. Но исках, когато вдигна воала ѝ, да я погледна в очите и да видя само сълзи на радост.

Затова не ѝ казах нищо. Когато се къпех следобеда преди церемонията, си представях, че и тя прави същото. Бялото ѝ тяло — потопено дълбоко в топлата и ароматизирана вода. Меката ѝ кожа —

очакваща моето докосване. Бях запомнил всяка черта на лицето ѝ, всяка малка линия, сякаш да ги съхраня в себе си.

Обръснах се внимателно, обърнах лице към огледалото, с топла кърпа около врата. Когато слънцето започна да залязва, се приближих към леглото да се облека. Най-тъмният ми вълнен костюм, най-бялата ми риза, копчетата, подарени от баща ми, когато влязох в университета.

От стаята си можех да чуя майка ми и сестра ми да си говорят тихо. Бяха прекарали три дни в опаковане на багажа за заминаването ни и бяха престанали да спорят само защото се женех тази вечер.

Когато влязох в хола ни, не можах да го позная. Книжните лавици бяха празни, а съкровищата на майка ми ги нямаше. Бяха останали само стените и мебелите. Ако някой влезеше, би помислил, че вече сме заминали.

Баща ми беше продал много неща, за да плати за паспортите ни и пътуването до Америка. Майка ми не бе особено привързана към дрехите и лесно се прощаваше с вещите, донесени преди години. Порцеланът и среброто от майка ѝ бяха продадени на безценица. Колко еврейски семейства вече бяха продали всичките си ценности по същия начин? Чехословакия бе залята с толкова много изоставени порцеланови сервизи и гравирани кристали, че цяла Вълтава не би могла да ги измие.

За случая семейството ми бе пременено в това, което ни бе останало. Верушка бе облечена в червена рокля, с вдигната нагоре коса, закрепена с два красиви гребена.

Всички се обърнаха да ме поздравят.

— Йозеф — тихо каза майка ми, — днес изглеждаш много по-възрастен. Как стана това само за един ден?

Усмяхнах се и се приближих да я целуна по меката напудрена буза. Тя бе облечена в дълга черна рокля, с наниз от бели перли.

Баща ми пушеше лулата си и очите му зад сребърните кръгли очила сякаш оглеждаха всеки сантиметър от мен.

— *Mazel tov* — каза той, като ми стисна ръката и ми подаде една от останалите четири чашки за коняк. — Каза ли ѝ? — попита той.

Поех една глътка и в мен се разля топлина и измамно чувство на спокойствие.

— Не — поклатих глава.

— Йозеф! — Верушка нададе лек вик. — Трябва да ѝ кажеш!

— Остави момчето на мира на сватбата му, Верушка — строго каза татко. — Утре ще има време за сълзи.

— Това беше идея на баща ѝ — опитах да се извиня аз.

Тя поклати глава и се обърна.

— Да започнете брака си така... Дори не знам какво да кажа.

— Тогава не казвай нищо — отсече баща ми. Отпи още една голяма глътка коняк.

— Сега никой нищо не казва, но...

Татко отново я прекъсна.

— Стига приказки, Верушка, трябва да тръгваме вече или ще закъснеем!

Тя ме погледна с израз на такова неодобрение, че можеше да счупи стъкло. Сестра ми не обичаше да мълчи. Умна, каквато си беше, остави очите ѝ да говорят вместо нея.

Вървахме към синагогата под залязващото слънце. Спомням си, че гледах всяка сграда, всяка лампа и се опитвах да ги запечатам в паметта си. Не знаех кога щяхме да се върнем в Прага и исках да запомня нейната красота в навечерието на новия ми живот.

Винаги ще я помня в дългата ѝ бяла рокля, с воала ѝ като въздушно було над силното ѝ, изваяно лице. Виждам издължените ѝ пръсти, пресягащи се да хванат моите, и чувствам деликатния допир на нежната като розова пъпка целувка. Ленка, красавица, моя жена.

Не си спомням думите на церемонията или подписването на брачния ни *ketubah*^[1]. Но нощем се връщам назад, в онази вечер с полилеите — светещи с топла оранжева светлина, и древния каменен под — изронен и студен. Въздухът беше влажен, а тухлите — толкова посивели, че изглеждаха почти сини.

Равинът беше същият, който водеше службата при моя *Бар Мицва*^[2] преди повече от десет години. Имаше внушителна фигура, с леденосини очи и дълга посребрена брада, стигаща до молитвената му книга. Когато започна четенето на седемте благословии, той взе моя *tallis*^[3] и го уви около нас двамата с Ленка.

Спомням си погледа на равина, когато ни обяви за мъж и жена. Съзря нетърпеливите ни тревожни лица, а аз не видях у него спокойствието, което пазех в паметта си като момче.

— Помнете сълзите, когато синагогата в Йерусалим е била разрушена — каза той, докато счупвах чашата с крак. — Като евреи, не забравяйте, че винаги има някаква тъга дори и в най-щастливия ви ден.

Вглеждайки се наоколо в лицата, обърнати към Ленка и мен, застанали на *bimah*, знаех, че на никого от нас не бе необходимо да се напомня това. Всички носехме страховете си видимо, като сватбената ни премяна.

В апартамента на родителите ѝ пихме вино от чаши със златен кант. Майка ѝ бе направила сватбена супа с кнедли. Имаше малки таблички с фини сладкиши и медена торта с малко виолетово цвете, поставено в центъра.

Марта свири на пианото, а детето на Луцие — Елишка, оживи скромното празненство, като пляскаше с ръце и въртеше полата си. Верушка стоеше в ъгъла, очите ѝ изглеждаха стъклени, пръстите ѝ потрепваха, отпуснати край тялото. Когато погледнах към нея с усмивка, тя извърна лице от мен и затвори очи.

След няколко часа си тръгнахме, да прекараме първата си брачна нощ в апартамента на един приятел. Сестра ми помогна да подготвя стаята. В други времена бих завел Ленка в хотел „Европа“. Щях да я положа на легло от бял памук, да покрия голите ни рамене с пухена завивка и да я държа в обятията си до зори.

Но моят колега Милош беше предложил апартамента си на улица „Соколска“. Той бе заминал на гости при братовчед си в Бърно и аз се възползвах от възможността, за да не се налага да прекарам първата си брачна нощ под един покрив с тъста и тъщата.

Верушка беше взела чаршафите, определени от майката на Ленка за чеиз. Те бяха бели и избродирани преди години от Луцие. Изпънахме ги добре върху матрака и Верушка ги напръска от пулверизатор с розова вода, осигурена специално за този случай от приятелката ѝ Елза.

— Кога ще ѝ кажеш, преди или след това? — попита ме Верушка, след като апартаментът беше почистен, леглото — идеално оправено, и вазите — напълнени с цветя.

— Ще ѝ кажа преди това — казах аз. — Обещавам.

Тя поклати глава и погледна към леглото. В други, по-щастливи времена малката ми сестра щеше да скочи върху него и да се кикоти,

ритайки с крака в пристъп на сестринско разрушение. Но сега стоеше сериозна пред мен, с лице, бяло като пух.

— Тя няма да дойде с теб, нали знаеш. Знам какво изпитва към семейството си.

Сега аз поклатих глава.

— Ще дойде, Верушка. Ще дойде. Сега ние също сме нейно семейство.

Сестра ми ме погледна така, сякаш тя беше по-възрастната, а аз — детето. Взе ръката ми и я задържа. Затворила очи, тя не каза повече нито дума.

Пристигнахме в апартамента на Милош с колата на семейството ми, която баща ми все още се надяваше да продаде в оставащите няколко дни, преди да отплаваме. Когато влязохме в апартамента, Ленка държеше с едната ръка полата си, а в другата — букет теменужки. В стъклените глобуси бяха запалени свещи, а стаята миришеше на ароматизираните с роза чаршафи и свеж нощен въздух.

— Имам да ти кажа нещо — продумах аз. Вратата на спалнята беше откритата и тя забеляза величествената гледка на брачното ни легло.

— Може да почака — отвърна тя, като постави пръст на устните ми.

— Не, не може — опитах се да протестирам.

Но тя вече се бе притиснала към мен.

— Каквото и да е, може да почака до сутринта.

Парфюмът ѝ ухаеше на нежни пролетни цветя. Тя свали фибите си, тъмната ѝ коса се разпиля по раменете ѝ.

Прошепна ми да дойда в леглото.

И аз ѝ позволих да ме доведе до този бял хълм, оставяйки сянката на своя неуспех на вратата. Изчаках я да се обърне с гръб към мен, разкривайки редицата копчета от слонова кост, и я разкопчах. Пъхнах ръце под коприната и усетих гладкостта на кожата ѝ и остротата на плешките ѝ.

Обърна се към мен, за първи път разкрила голотата си. Стоях вцепенен и едва успях да си поема дъх. Не можех да повярвам, че красивото ѝ бяло тяло вече ми принадлежи — да го докосна, да го вкуся, да го целуна. Обвих ръцете си около нея. Затворих очи. Искях да я почувствам, преди да я видя. Щях да прекарам цялата нощ, без да

откъсвам очи от нея, бях сигурен в това. Ще я запаметя. Ще я нарисувам като карта в ума си, ще очертая с пръст сърцето ѝ, ще опиша всяка кост. Ленка в ръцете ми. Силно я прегръщах. Притисках я до сърцето си. Пръстите ми чувстваха извивките на тънкото ѝ тяло, малката обиколка на талията ѝ, уверените дъги на бедрата ѝ.

Роклята ѝ се бе смъкнала до коленете и тя прекрачи над нея като над локва разляно мляко. Сега тя се отпусна в ръцете ми и аз ѝ позволих да ме съблече: жилетката, бялата ми риза, токата на колана ми и накрая панталоните ми. Паднахме в леглото, две топли тела, обвиващи се и търсеци се едно друго. Вдишвах всеки сантиметър от голата ѝ кожа, сякаш се надявах завинаги да я запазя в себе си. Като въздуха, затворен в дробовете ми. В тези кратки моменти до утрото ние бяхме отметнали завивките. Плувахме един в друг, всеки вкопчен в другия като в спасителен сал.

---

[1] Брачен договор, в който са установени задълженията на мъжа към жената. — Б.пр. ↑

[2] Тържество по случай навършване на 13 години, когато момчето става пълноправен и отговорен член на еврейската общност. — Б.пр. ↑

[3] Ритуален молитвен шал. — Б.пр. ↑

XIX.

ЙОЗЕФ

Ако вечерта беше бяла и чиста, то сутринта беше мрачна и призрачна.

Тя бе така съсипана от новината, сякаш в рамките на няколко часа станах свидетел на раждането и на смъртта на жена си.

Казах ѝ, че баща ми не беше успял да осигури изходни визи за семейството ѝ.

— Засега, но се надяваме скоро да стане. — Имах намерение да смекча новината, загатвайки, че все още има надежда. — Баща ти вече знае.

Беше се загърнала в сатенена роба, под която се подаваше нощницата ѝ. Седна да яде малката закуска, която бях направил. Чашата ѝ с димящо кафе остана недокосната. Не посегна към кифлата си.

— Кога разбра това? — успя да прошепне най-после.

— Преди две вечери. Отидох при баща ти и той ме умоляваше да не ти казвам преди сватбата. Той иска да заминеш на всяка цена, а след като се настаним, да изпратим документи и за тях.

Тя поклати отрицателно глава.

— Йозеф, мислех, че ме познаваш по-добре.

— Познавам те, както и баща ти те познава. И двамата предположихме, че ще откажеш. Но сега сме женени и трябва да живеем заедно.

Тя остро ме изгледа, погледът ѝ бе като нажежено желязо.

— Двадесет години с моето семейство не се равняват на една нощ с теб.

— Ленка. Ленка — повтарях името ѝ отново и отново. — Моля те, чуй ме...

Тя не ми отговори, загледана през прозореца. Станах и отидох да взема документите ни от куфарчето си.

— Твоето семейство иска да дойдеш с мен. Ако искаш, можеш да пренебрегнеш моето желание, но със сигурност няма да отхвърлиш и тяхното, нали?

Тя отново поклати глава.

— Ще дойда, когато изпълниш това, което обеща. Когато държиш пет паспорта в ръката си, а не само два.

— Германската армия напредва. Вече всеки ден могат да навлязат в Чехословакия. Трябва да заминем, Ленка! Трябва да отпътуваме, и то сега.

Говорех силно и нетърпеливо. Ленка не трепна дори когато изкрещях, дори когато коленичих пред нея и я умолявах да тръгне.

Когато не можех повече да понасям мълчанието ѝ, се изправих и се запътих в транс към спалнята. Седнах на леглото с белите чаршафи, които приличаха на спуснати платна, и зарихах, обхванал глава с ръцете си.

XX.

ЛЕНКА

Очите на баща ми са изпълнени с ярост и отчаяние. Две чаши студен чай стоят между нас. Той е изтощен от опитите си да ме вразуми.

— Трябва да заминеш. Трябва да заминеш. Трябва да заминеш — повтаря той отново и отново, сякаш ако го изрече достатъчно пъти, ще ме хипнотизира и най-накрая ще се съглася.

— Няма да ви оставя теб и мама — казвам му. — Няма да оставя Марта. Ще замина, когато Йозеф изпълни това, което обеща. Когато има в ръцете си визи за всички нас.

Баща ми скубе косата си. Бялото на слепоочията му изглежда като полирана кост.

— Няма достатъчно време, за да се получат всичките пет визи — удря с юмрук по масата баща ми. — Не разбираш ли колко бързо вече се влошават нещата? — Той трепери. В гнева си е почти неузнаваем за мен. — Ленка, семейството на Йозеф се опита да направи всичко по силите си...

— Как можяхте вие двамата да не ми кажете истината?

— Ние и двамата те обичаме, Ленка. — Гласът му пресеква. — Ще разбереш един ден, когато имаш свои деца. — Той се овладява достатъчно, за да ме гледа право в очите.

— Но, татко, вие имате две деца. — Вече плача като малко дете. — Как може да очаквате да живея с мисълта, че съм отишла в Америка и съм оставила Марта?

Бремето между нас е смазващо. Той вдига глава към тавана, а въздишката му прозвучава по-скоро като освобождаване от мъка, отколкото като поемане на дъх.

— Какво да направя, за да те убедя?

— Нищо не можеш да кажеш, нито да направиш, татко — отговарям през сълзи.

— Ленка. — Ръката му се свива в юмрук, като изтръгнато сърце. — Ленка. — Той плаче в отчаяние. — Ленка.

Но в крайна сметка се отказва.

— Казах всичко, което мога да кажа. Решението е твое, Ленка.
За момент настъпва мълчание.

— Благодаря — нарушавам тишината. Отивам да го прегърна.
Той трепери в ръцете ми.

— Ще видиш, татко — казвам, поднасяйки ръката му към устните си. — В края на краищата Йозеф ще успее да уреди всички ни.
Ще видиш.

Вярвах в тези думи като в единствената възможна истина, която не подлагах на съмнение.

XXI.

ЛЕНКА

Седмицата преди заминаването на Йозеф и семейството му беше агония за мен. Искях да бъда добра и любяща съпруга, но ми беше трудно да бъда близо до него, когато знаех, че ще замине само след няколко дни.

Йозеф настояваше да не тръгва със семейството си и това предизвика ужасна разправия между него и родителите му. Те бяха изхарчили всичко, което имаха, за да осигурят пътуването, паспортите и документите, даващи им възможност — също и на мен — да напуснат Чехословакия, и просто нямаше да тръгнат без единствения си син.

Родителите му бяха вбесени от моето решение. След положените големи усилия, за да ме включат в своите планове, сега доктор Кон и съпругата му мислеха, че любимият им син се е оженил за глупачка.

Верушка обаче разбираше решението ми.

— Трябваше да ти кажат преди сватбата — каза тя, като поклати глава. — Трябваше да ти кажат истината.

Усмихнах се и хванах ръката ѝ, стискайки тънките ѝ пръсти.

— Всичко беше толкова прибързано... Искам да бъда сърдита на баща си и на Йозеф, но, изглежда, няма време дори за това... Не е ли глупаво?

Тя се усмихна едва-едва.

— Искам да дойдеш с нас...

— Знам — отвърнах. — Но не мога да оставя семейството си... Просто не мога.

— Разбирам. — Усетих тъгата и съжалението в гласа ѝ. Оправи червения шал около шията си. Очите ѝ плуваха в сълзи. — Част от мен смята, че всички трябва да изчакаме тук, докато можем да тръгнем заедно — промълви тя. — Наистина, докъде стигна този свят? Всичко се обърна с главата надолу.

Опитах се да я успокоя, макар че и аз исках да заплача. Хванах малките ѝ пръсти.

— Скоро ще ходим на пазар в Ню Йорк. Ще бъдеш облечена с нова червена рокля и с обувки с копринени панделки. В следобедните часове ще прием какао, а вечер ще ходим да танцуваме заедно.

— Обещавах ли?

— Да, разбира се — казах. Гласът ми почти пресекуваше.

Мислех, че вече нямам сили да поддържам тази храбра фасада пред нея, пред Йозеф и пред родителите си. Собствените ми емоции бяха заключени зад шлюзове, но се страхувах, че всеки момент ще се отприщят. Не исках да мисля за предателството на Йозеф и за съучастието на баща ми в премълчаването. Бях непоколебима в решението си да остана в Прага. Правех го, защото така ми повеляваше съвестта. Но вътрешно чувствах, че целият ми свят се срива.

Прегърнах Верушка за няколко секунди. Когато отворих очи, видях Йозеф да стои на вратата. Той напразно се надяваше сестра му да ме убеди да се присъединя към тях. Видях го да се взира в нас, след това поклати глава и отиде в другата стая.

— Скоро отново ще се видим.

— Да — казах аз. — Много скоро.

Тя стана и ме целуна по двете бузи.

— Винаги съм искала сестра, а сега, когато я имам, заминавам и я оставям. — Тя наведе глава и попи сълзите си.

— Ще дойда — прошепнах през сълзи. — Но не точно сега.

В края на краищата аз бях тази, която убеди Йозеф да тръгне без мен.

— Ти ще бъдеш като скаут — говорех му като генерал, който дава заповеди. — Ще отидеш и ще приготвиш дом за нас. Ще учиш английски език, за да можеш да се запишеш в медицинско училище там. Ще уредиш американските власти да подкрепят молбата на семейството ми за политическо убежище и тогава всички ще бъдем заедно. Просто няма друг начин.

Говорех така, сякаш това не подлежеше на съмнение. Ясно. Силно. Така че в крайна сметка той повярва, че постъпва правилно заради всички нас.

Два дни преди заминаването Йозеф се прибра, като размахваше едно писмо.

— Имам добри новини — каза ми той, като ме целуна по устните. — Ще останем в Англия през лятото. Татко току-що разбра, че един чешки лекар, ръководещ клиника в Съфолк, се нуждае от акушер-гинеколог. Той успя да промени резервациите ни с корабната компания за септември от Ливърпул първо за Канада и след това за Ню Йорк. Това ще ни даде повече време да уредим пътуването за теб и семейството ти.

— Това е чудесно! — извиках аз и го оставих да ме вземе в прегръдките си.

— Ще кажа на татко, че ще остана тук с теб до края на лятото, а след това ще се присъединя към тях в Лондон преди отплаването.

Погледнах го нежно.

— Йозеф, замини сега със семейството си и не им причинявай повече проблеми. Вече достатъчно усложних неща. Да се надяваме, че ще можем да получим визи през лятото и ще дойдем при вас в Англия, за да се качим заедно на кораба.

Целунах го отново. Писмото пърхаше зад гърба ми.

Скоро настъпи денят на заминаването им за Англия. С Йозеф все още използвахме апартамента на Милош. Събудихме се рано и се любихме за последен път.

Помня, че преди да се облече, той плака в ръцете ми, притиснал лицето си към гърдите ми, а пръстите ми галеха къдриците му.

— Няма защо да плачеш — лъжех аз. — Скоро ще се видим.

Гласът ми беше безизразен, а думите — заучени. Бях ги повтаряла наум, докато лежах под него и гледах в тавана. Не бях мигнала цялата нощ. Йозеф бе заспал на гърдите ми, бузата му беше топла, пръстите му — преплетени с моите. В дрямката си приличаше на спящо дете, образ, който едновременно изпълваше и нараняваше сърцето ми. Докато гледах как часовникът отброява часовете, които ни оставаха, аз се възхищавах на способността му да сънува.

Никога нямаше да му кажа това, което тайно си мислех — че съм уморена от необходимостта стоически да се преструвам. Не се съмнявах в решението си, защото искрено вярвах, че в крайна сметка двамата с Йозеф ще се съберем отново. Но все пак тайно се чувствах съкрушена, че съм принудена да избирам между мъжа, когото обичам, и семейството си. Изглеждаше ужасно несправедливо и се страхувах, че ако си позволя да заплача, няма да мога да спра.

Йозеф взе малко багаж за пътуването, за да може да помага на родителите си да носят куфарите и чантите си. Имахме малко вещи като семейна двойка. Дори сватбеният ни портрет, направен от майка ми със семейния фотоапарат, още не беше сложен в рамка.

Бях го увила внимателно в лист кафява хартия. Написах с писалка имената ни и датата на сватбата ни.

— Вземи го ти — казах и прехапах устни, като се опитвах да преглътна сълзите си. — Постави го до леглото си в Англия, а когато най-после стигнем в Щатите, ще го сложим в рамка.

Той го взе от мен, но не го сложи в куфара, а в горния джоб на самото си.

Закусихме в благоговейно мълчание, като се гледахме втренчено над вдигащите пара чаши.

Докато се обличахме, хвърляхме алчни погледи един към друг, сякаш се опитвахме да запомним гледката за месеци напред. През цялото време се чувствах така, сякаш съм затаила дъх. Бях на косъм да се разридая. Отново си повтарях, че раздялата ни е само временна, че скоро ще се видим.

Преди да тръгнем за гарата, стоях на вратата, притиснала бузата си към ревера му.

Когато се отдръпнах назад, опитвайки се да се овладеея, забелязах, че един кафяв косъм се е закачил на палтото му. Посегнах да го махна, но Йозеф хвана ръката ми.

— Не. Недей, Ленка.

— Какво?

— Остави го.

Все още виждам безжизнения му поглед, втренчен в мен.

— Нека да взема със себе си тази частичка от теб — каза той.

Този малък паднал косъм. Той го покри с ръката си, сякаш беше щит.

На перона на гарата се срещнахме със семейството му. Бяха облечени в дебели палта, на количката бяха наредени купчина куфари. Верушка изглеждаше сериозна.

Приблжих се да ги поздравя, като хващах ръцете им, топлейки ги в моите. Гледах лицата им и се опитвах да ги запечатам в паметта си. Прегърнах ги един по един и ги целунах по двете бузи.

— Довиждане, Ленка — ми каза всеки. — Скоро ще се видим.

Кимах и се опитвах да преглътна сълзите. Майката и бащата на Йозеф се държаха стоически, но Верушка не можеше да ме погледне през пороя от сълзи, стичащ се по лицето ѝ.

Когато влакът спря на перона, родителите и сестра му се качиха и ни оставиха с Йозеф насаме в последните ни мигове заедно.

Не говорехме повече за решението ми да остана. Той вече си бе изяснил основанията ми. И може би в това се състоеше красотата на сбогуването ни. Неизреченото разбиране между нас.

Застанал пред мен, той се пресегна да ме целуне. Докоснах с устни неговите и усетих дъха му в своя дъх. Хвана с двете си ръце главата ми и погали косата ми.

— Ленка.

Отдръпнах се и вдигнах очи към него. Борех се със сълзите си.

— Моля те, само побързай да извикаш и нас.

Той кимна с глава. Отстъпих крачка назад, за да го погледна за последен път. Тогава, точно когато прозвуча свирката на влака, Йозеф бръкна във вътрешния си джоб и извади малко пакетче.

— Това е от майка ми — каза той и сложи в ръката ми миниатюрна кутийка, опакована в кафява хартия. — Тя поиска да ти я дам. Отвори я, когато се прибереш у дома.

Повдигна брадичката ми с пръст към устните си за последен път.

— Обичам те — прошепна той.

После го пуснах и останах на перона, докато влакът излезе от гарата.

В кутийката имаше малка брошка — камей, изрязана от гладък розов карнеол, с бял релефен профил.

Можех да чуя гласа му, който ми казва, че лицето прилича на моето. Продълговати, тесни очи. Буйни вълнисти коси.

Бях уверена, че това е подарък за помирение от майка му. И за благодарност, че съм убедила Йозеф да не остане с мен.

Знаех наизуст маршрута на пътуването им. Първо с влак през Германия и Холандия, после с ферибот от Ламанша до Англия. Оттам

моят любим Йозеф щеше да ми пише ежедневно и щяхме да започнем обратното броене, докато отново бъдем заедно.

Сякаш от момента на заминаването му събитията започнаха да стават все по-мрачни.

На 14 март, само две седмици след сватбата ни, когато съпругът ми беше вече в Англия, Хитлер даде на чешкото правителство ултиматум за капитулация. По-късно същия ден танковете на немската армия преминаха границата с Чехия. До сутринта немците бяха в Прага. Словакия обяви своята независимост, наричайки се Словашка република, а останалата част от страната ни бе присъединена към Райха и преименувана на протекторат Бохемия и Моравия.

Стоях пред френските прозорци на апартаментата ни и гледах колоните автомобили и танкове, минаващи по улиците. Тротоарите бяха изпълнени със зяпачи. Имаше някои приветствени възгласи, но повечето чехи гледаха с тъга превземането на нашия град.

В рамките на няколко дни новият натрапен ни президент Хаха разпусна парламента и всички политически партии, а също така публично осъди „еврейското влияние“ в Чехословакия. Докато германците навлизаха в Прага под оваците на немскоговорещите чехи, той затвори границите и въведе Нюрнбергските закони^[1].

Не след дълго Константин фон Нойрат беше назначен за райхспротектор на Бохемия и Моравия. Вече започвахме да виждаме как свободата се изпарява пред очите ни.

Той въведе германските закони за контрол на печата, за разгонване на студентските протести и премахване на всякакви опозиционни политически партии или синдикати.

Тази пролет аз продължих да получавам писма от Йозеф. Той разказваше за сърдечното щедро семейство, при което живееха под наем в Съфолк, за високите дъбове, започнали да се покриват с изобилна зеленина. Информираше ме, че баща му е изродил девет бебета от пристигането си и че англичаните се подготвят за Втора световна война. Пишеше, че се тревожи за мен и че всяка вечер сънува един и същи сън.

В съня му двамата сме близо до лисича дупка насред гората. В чешкия фолклор лисичата дупка е вълшебно място, където децата тайно поставят листчета, на които са написали желанията си. После

заедно пъхаме сгънатото листче хартия в дупката и когато се отдръпваме, в ръцете си държим малко бебе.

Засмях се, когато прочетох това, защото всяка вечер си лягах, спомняйки си първата ни брачна нощ, дългото му тяло, което се протяга и се притиска към моето.

В началото на април почувствах, че съм бременна, но отлагах да кажа на майка ми или на сестра ми. През май гърдите ми бяха станали толкова болезнени и подути, че бях започнала да разкопчавам копчетата на нощницата си нощем, когато всички спят. Сутрин едва закусвах, а през по-голямата част от следобедна исках само да спя.

Предполагам, че майка ми се бе досетила, че съм бременна. Гледаше ме така, сякаш подозираше нещо, но пестеше думите си до минимум през тези първи няколко месеца на германската окупация. Накрая, тъй като започнах да се притеснявам, че трябва да се консултирам с лекар и след като за втори месец пропусках цикъла си, аз избухнах в сълзи, докато помагах да сервираме следобедния чай.

— Мамо — хлипах в слабите й ръце, — бременна съм. — Разплаках се, когато тя ме стисна в прегръдките си. Не й казах, че се страхувам, че никога вече няма да видя Йозеф, или че не се чувствам подготвена да родя дете в един свят, където с всеки изминал ден войната ставаше все по-вероятна.

— Знам, че си уплашена, любов моя. Но всичко ще бъде наред, Ленка. Дори ако се наложи за известно време да отглеждаш детето без Йозеф, имаш нас. Никога няма да бъдеш сама.

Сърцето ми преливаше от любов към нея. Бях права, че не оставих семейството си. Никога не бих искала родителите ми или сестра ми да мислят, че са сами.

Писах на Йозеф, че очаквам дете, и той ми отговори, че е на седмото небе от радост, но се е поболял от факта, че не може да бъде с мен. Информираше ме за името на лекаря, който бе поел практиката на баща му, и ми нареждаше веднага да го посетя. В това отношение щях да получа най-добрите грижи. По това време еврейските лекари вече не бяха включени в чешката национална политика за осигуряване, така че всички пациенти, които ползваха техните услуги, трябваше да плащат в брой. Доктор Зилберщайн ме прегледа безплатно. Той беше внимателен мъж на средна възраст, който опипа корема ми с нежните си ръце и ме увери, че съм в отлично здраве и ще родя без затруднения.

В четвъртия месец коремът ми наедря. Майка ми помогна да отпуснем коланите на полите ми и започна да разопакова бебешки дрешки, които някога са били мои и на Марта. Носех с радост бременността си, въпреки че имахме много трудности. Беше чудесно да чувствам как в мен расте живот, създаден от двама ни с Йозеф. С нарастването на бебето нашата връзка се задълбочаваше в съзнанието ми. Животът в Прага обаче ставаше все по-труден. Все смятахме, че най-лошото вече е минало, до следващата седмица, когато се приемаше нов закон и нашата свобода се ограничаваше още повече. Рядко напускахме дома си, освен ако не беше необходимо. През юни Фон Нойрат издаде указ, с който всички евреи се изключваха от икономическия живот и се разпореждаше да регистрират своите активи. Еврейските компании официално бяха поети от германския *Treuhand*^[2], който да наблюдава тяхната продажба или „ариезацията“ им. Един ден след излизането на този указ Адолф Айхман пристигна в Прага и се настани в конфискувана еврейска вила в Стрешовице.

През август евреите бяха изолирани в ресторантите и им беше забранен достъп до обществените бани и плавни басейни. Беше въведен полицейски час, забраняващ ни да излизаме след залез-слънце, и дори радиоапаратите ни бяха конфискувани. Коремът ми вече беше видимо по-голям и аз се опитвах да се убеждавам, че ограниченията не са толкова лоши, че трябва да приветствам възможността да си почина и да не стоя на крака. Знаех, че след появяването на бебето ще бъда заета и уморена. Надявах се само дотогава нещата да се подобрят и да мога да извеждам бебето на свеж въздух и на разходки.

Опитвах се да приемам нещата, доколкото можех положително, въпреки че на моменти изглеждаше почти невъзможно да бъда щастлива при такова напрежение и страх около семейството ни. Мечтаех си бебето да е момче и да го кръстя Томаш, на дядо ми, който бе починал, когато бях на три години. Нощем лежах в леглото и се опитвах да си спомня първата ни брачна нощ, усещането от прегръдките на Йозеф. Лунната светлина, която струеше през прозореца, и преплетените ни голи тела.

Когато усетих първото примърдване на живота в мен, бях обзета от щастие. Без значение колко отчайващо бе станало положението, тези първи движения ме караха да чувствам, че животът продължава.

Марта обаче бе станала неспокойна от полицейския час и загубата на свобода. Рядко виждаше приятелите си. Усещах как нараства чувството ѝ на неудовлетвореност. Тя не казваше нищо на родителите ни и не проявяваше интерес към бременността ми, но от време на време погледите ни се срещаха и виждах колко е нещастна. Нейната дълга червена коса беше като грива от непокорни къдрици, дръзка и великолепна, спускаща се по гърба ѝ. Тя отказваше да я сплита, въпреки че в нейното училище го изискваха. Това беше единственият протест, който ѝ бе позволен.

Опитвах се да остана оптимист, надявайки се на писмо от Йозеф, в което да пише, че са осигурили визите ни за Англия и печата за излизане от *Гестapo*. Но то никога не пристигна. Вместо това писмата му ставаха все по-безумни и изпълнени с чувство на безизходност. Войната вече бе сигурна и границите бяха затворени. И двамата знаехме, че ще трябва да замине в Съединените щати без мен, и се надявахме тогава да може по някакъв начин да уреди пътуването ми и това на моето семейство.

Приех това почти без негодувание. Нямах сили за такова напрегнато пътуване и се страхувах да родя в чужд град.

Нощем слагах ръце на корема си и затварях очи. Приветствах всяко ритване като предвестник на по-добър живот, в който с Йозеф щяхме да бъдем заедно, а нашето бебе да се търкаля по пода под звуците на смях, вместо на сирени и военни самолети над главата.

Семейството на Йозеф трябваше да замине с парахода *Атения* от Ливърпул на първи септември, няколко седмици по-късно да пристигне в Канада и след това да отпътува за Ню Йорк. Йозеф бе обещал да изпрати телеграма веднага след като пристигнат благополучно.

Обаче вестниците ме информираха за ситуацията. Параходът *Атения* бил торпилиран от германска подводница край бреговете на Ирландия — първата цивилна жертва на войната. Въпреки че повечето от пътниците били спасени от потъващия кораб, семейство Кон бе регистрирано сред осемдесет и деветте жертви.

---

[1] Расистки закони срещу евреите, приети на 15 септември 1935 г. — Б.пр. ↑

[2] Национален попечителски тръст. — Б.пр. ↑

XXII.

ЙОЗЕФ

Над палубата небето беше черно като мастило. Не помня даже една-единствена звезда, само бледата светлина от луната. Стояхме на студа, вятърът брулеше лицата ни. Майка ми бе облечена с коженото си палто. Беше зашила останалите бижута и чешки крони в подплатата. Сестра ми все още носеше любимата си червена рокля от вечерята. Бе танцувала с едно момче от Краков и поруменелите ѝ след приятното прекарване бузи вече бяха покрити от неземна бледност.

Когато призоваха жените и децата, баща ми избута Верушка и мама пред нас. Само преди месеци бях казал сбогом на Ленка, а сега майка ми и сестра ми стояха вкопчени в реверите на смокинга ми, меките им влажни лица се притискаха до моето за сетен път.

Последните думи на Верушка прозвучаха като опрощение за мен.

— Тя беше права, че не тръгна. — Гледах я безмълвен как поведе остаряващата ни майка към спасителните лодки.

Обърна се и погледна за последен път назад към мен; един от помощниците на палубата придържаше майка ми да се качи в лодката. Докато скрипецът ги спускаше в морето, роклята ѝ струеше нагоре като стълб от червен дим към тъмното небе.

Половин час по-късно двамата с татко все още чакахме да ни качат в една от последните спасителни лодки. Стоях там и си мислех, че тези, които остават, ще се удавят заедно. Гледах лицата наоколо. До мен имаше едно момче на не повече от седемнадесет години, с дребно бяло лице и гъста черна коса. В една от посинелите си ръце държеше лък, а в другата — цигулката си. Инструментът висеше като ранен израстък. Бях решил, че няма да го питам за името му. Не исках да знам имената на призраците, с които щях да споделя гробницата си, но татко се пресегна и го прегърна. Момчето трепна при докосването му.

— Вашето семейство в друга лодка ли е вече? — попита го татко. Момчето потръпна.

— Не, аз съм сам.

— Аз съм доктор Якоб Кон, а това е моят син, Йозеф — каза татко, сочейки към мен.

— Аз съм Исак Кирш. — Той несръчно прехвърли лъка си в ръката, с която държеше цигулката, и се ръкува с татко и с мен. Покъсно щях да науча, че е свирел на палубата, когато торпедото ни удари. Каза, че калъфът на цигулката му бил изхвърлен във водата при удара.

Това беше запознанство набързо, на фона на хаос и смърт. Там долу пицяха жени, а екипажът трескаво се суетеше по палубата. Те не бяха професионалисти от флота, а просто „наши момчета“, които са имали нужда от работа и бяха попаднали на круизен кораб на път за Канада.

Имаше все още стотици хора на палубата, когато ни набутаха в спасителната лодка. Това, което се случи после, ме преследва до ден-днешен. Преживявам го в съзнанието си толкова много пъти. Секунда по секунда.

Татко избутва Исак и мен пред себе си.

— Младите преди старите — казва той. — Ще се кача в следващата лодка.

Казвам:

— Не, татко.

Той посяга към бузата ми. Усещам топлината на дланта му. И в тази стремителна секунда аз съм онази трепереща птица от моето детство, свита в ръката му.

— Татко — повтарям, но той вече е взел решение. Отблъсква ме и избутва двама ни с Исак да се качим сами в лодката. Спускат ни във водата — басейн от мрак. Кърмата на огромния кораб започва да се накланя все по-ниско и по-ниско, виждам тела, хвърлящи се от палубата. В хаоса на спасителната лодка Исак успява да задържи цигулката си, но изпуска лъка си.

Спасителният кораб *Кнуте Нелсън* е дошъл да ни помогне. Но витлото му случайно се врязва в една от клатещите се спасителни лодки. Чувам писъците, виждам кръвопролитната касапница в морето, осветено от прожекторите на спасителния кораб. Червена коприна се разпростира над водата като парашут. Виждам сестра ми да пада като потъваща роза.

XXIII.

ЙОЗЕФ

Когато след години Исак свири на цигулка на тържеството по случай тридесетия ми рожден ден, той е единственият човек, който наистина ме познава такъв, какъвто съм. Свири музиката, към която съм пристрастен. Меланхоличната музика на Брамс или втора част на Американския струнен квартет от Дворжак. Мелодията, свирена от първата цигулка, ме кара да плача всеки път, когато я чуя.

Той е със седем години по-млад от мен. Вече е цигулар в Нюйоркската филхармония. Яде сухите сладкиши на Амалия и пие сладко вино.

Харесва ми да мисля, че сме от едно и също тесто. Всеки от нас пристигна тук самотен. Аз нося бремето на жена си и бебето ни, хванати в капан в Европа, той носи своята цигулка, сякаш тя може да свири серенади на неговите призраци.

Казва ми, че свири за майка си, която обичала народната музика на своето село край Бърно. Свири за баща си, който обичал простотата на Менделсон, за малкия си брат, който мразел звука на цигулката и плачел всеки път, когато я чуел.

Моята Амалия седи в кухнята си и го слуша. Скръства ръцете си и затваря очи. Понякога, когато той свири, я гледам, а лицето ѝ е унесено някъде надалече.

Тримата се храним на скромната ни маса, подавайки си панерчето с хляб. Цветята, които Исак е донесъл, са поставени в стъклена бутилка от мляко, запазена от Амалия.

И животът ни продължава тихо, в мир и безопасност.

Откривам утехата в чаша добро уиски. Намирам облекчение, чистейки лепкавите коридори в едно начално училище, учейки сам английски език, като чета учебниците, оставени по чиновете на деца, с петнадесет години по-малки от мен. Правя това, докато самият аз завършвам медицинско училище.

Писмата, написани до Ленка, за да ѝ кажа, че съм в безопасност и работя по въпроса за изтеглянето ѝ от Прага, се връщат неотворени и се събират в кутия под леглото ми, където се намира и първата снимка

от сватбата ни. До дървените играчки и миниатюрния самолет, които бях купил почти десетилетие по-рано в Лондон, замаян от радост в очакване на раждането на сина ми.

XXIV.

ЛЕНКА

След като узнах, че параходът на Йозеф е потънал, моят свят стана черен. Бях съсипана от мъка.

Майка ми каза, че лицето ми е загубило всякакъв цвят.

— Трябва да отидеш на лекар — настояваше тя, като ме увиваше не в едно, а в две палта.

Изтичаше краят на септември и вече официално бяхме във война. Два дълги ревера висяха на гърдите ми, но коремът ми пречеше да се закопчае което и да е палто.

Доктор Зилберщайн извади стетоскопа от чантата си и го допря до опънатата кожа на корема ми.

— Кога за последен път почувствахте движение? — попита той.

Очите ми бяха пълни със сълзи. Не бих могла да му отговоря. След мига, в който прочетох за потъването на *Атения*, всичко ми се изтри от паметта.

— Не мога да си спомня — отговорих му аз. — Нещо с бебето ли? — Почувствах, че губя почва под краката си.

Той ме накара отново да легна, докато се опитваше да намери пулс.

— Не мога да го чуя — каза той, — но това може да бъде просто от позицията. Идете си вкъщи и ще разберем след няколко дни.

Следващата нощ се събудих от силен кръвоизлив. Всичко изтичаше от мен. Съпругът ми беше мъртъв, а сега и бебето ми се превърна в желе от кръв по чаршафите.

Исках само да се присъединя към тях.

Майка ми ме къпеше и се грижеше за мен, а лекарят бе така любезен да ми даде скъпоценния морфин, за да мога да спя.

Спях и спях, като че ли в собствената си смърт. Не сънувах нищо. Сънувах черно. Никакви образи, никакви спомени, никакви мисли за бъдещето. Когато сънуваш мрак, си почти мъртъв.

В следващите месеци майка ми ме гледаше, сякаш бях новородено. Миеше ме, хранеше ме и ми четеше, а аз лежах като

мъртвото ми бебе, безжизнена, с очи като матирано стъкло в леглото от моето детство.

Докато се борех да приема загубата си, нещата за семейството ми и общността около нас се влошаваха. Бяха ни отнети свободи, които някога считахме за безусловни. Вече не можехме да шофираме, да притежаваме домашен любимец или дори да слушаме радио. Бяха ни дадени два дни да предадем радиоапаратите си и смътно си спомням как татко уви радиото, което беше купил за майка ми преди години, и го предаде на властите.

Изглежда, Луцие беше единственият човек, на когото можехме да разчитаме, докато предишният ни живот се свиваше около нас. Тя се появяваше всеки понеделник, пристигайки като ангел, с пресни яйца и мляко от фермата на брата на Петър. За майка ми тези посещения бяха като спасително въже към света извън апартамента ни. Ситуацията очевидно се бе обърнала — вместо да предлагаме на Луцие упадъчно изобилни хранения в събота и подаръци, поръчани при шивачката Гизела, ние бяхме принудени смирено да приемаме каквото и да имаше в нейната кошница тази седмица.

Дъщерята на Луцие, Елишка, вече казваше първите си изречения, а пълничките ѝ крачета и подобното на кукла личице караха мама и Марта временно да забравят нещастията си. Аз обаче не можех да понасям тази картина. Гледах Луцие да се усмихва, докато Елишка се въртеше в престилчицата си или гризеше коричка хляб, и се изпълвах със завист, която ме караше да се ненавиждам още повече. Беше ужасно да завиждаш на друг човек за детето, особено на някого, когото обичаш много. Но се чувствах толкова празна, че можех да мисля и жадувам само за заместител на това, което бях загубила.

Все пак Луцие бе тази, която ме спаси от мъката ми. Пристигна един следобед с кошница с храна, а също и с малък пакет специално за мен. Донесе подаръка, увит в кафява хартия и канап, до леглото ми.

— Ленка — нареди тя, — искам да го отвориш сега... не после.

Ръцете ми бяха отслабнали от обездвижването. Трепереха леко, докато опитвах да развържа канапа и да развия хартията. Вътре имаше кутийка с пастели и малък скицик.

— Спомняш ли си как рисувахме заедно?

Аз кимнах.

— Започни отново. — Тя отмести завесите до леглото ми. — Кое друго семейство все още има такъв изглед към Вълтава?

Не исках нищо повече от това да забравя празнотата в корема си, болката по нещо, което вече го нямаше. Но тя остана като рана, за която няма мехлем, като приглушен вой, който не мога да издам.

Луцие ми поднесе дар — напомняне, че все още имах зрението си и ръцете си. Онзи следобед отново започнах да скицирам.

В началото се борех да възвърна движението на ръката си. Пръстите ми стискаха молива, насочвах го към листа, но не можех да направя връзката между ръката и главата си. Постепенно нещата идваха на местата си и аз започнах да си възвръщам фокуса. Опитвах се да скицирам малките предмети в стаята ми. За мен бе благодатно просто да гледам нещата, които не бях забелязвала в продължение на толкова много месеци. Стъклените птици на бюрото ми, дървената свирка от детството ми и порцелановата кукла, подарък за рождения ден.

Всяка седмица Луцие ми носеше нови неща и открих, че кутия с въглен и лист твърда хартия допринасяха много за облекчаване на раните ми. Чувствах се като картина, изпълнена в черно и бяло. Но след няколко дни бях в състояние да добавя първите мазки цвят.

Мъката ми все още имаше своите приливи и отливи. Когато погледнех през прозореца и видех жени, които не бяха еврейки, да се разхождат с блестящи черни детски колички, а слънчевата светлина да се лее по шапчиците на техните бебета, аз все още исках да се свия на топка и да плача.

Друг път, когато нощем лежах в леглото си, чувствах такава болка в утробата си, че дори не знаех дали това беше от спонтанния аборт — защото никога не видях очите на това дете, не усетих хващането на пръстчетата му — или от загубената възможност някога да имам дете от Йозеф. Него вече го нямаше, отиде си и връзката, която бих могла да имам с него някога. Не бях успяла да скърбя дълго за Йозеф, след като получих новината за кончината му, защото абортът дойде твърде бързо, но сега бях пометена от окончателния факт на смъртта му.

Седмиците минаваха, моите пристъпи на плач намаляваха и бях в състояние все повече да се разсейвам с рисуване. Припомнях си как се заключвах в началото в тази същата стая и изучавах краката си или

извиващите се сухожилия на ръката ми и се утешавах с мисълта, че има някои неща, които не могат да ми бъдат отнети.

Сгушвах се на прозореца на спалнята си със скицника на колене и рисувах покривите на замъка, моста под нашия апартамент и младото момиче, подскачащо по брега на Вълтава, както аз самата често го правех като дете. Рисувах, докато пръстите ми изтръпнеха, а роклята ми се покриваше с прах от постелите.

Майка ми често почукваше на вратата и ме канеше да се присъединя към нея в салона за чаша чай и някоя бисквита, ако Луцие бе успяла да донесе малко масло. Сега салонът бе сянка на това, което беше някога. Преди седмици бяхме принудени да съберем малкото останало от нашите ценности, и да го предадем на протектората Бохемия и Моравия. Двете с Марта отнесохме наследствените сребърни свещници, порцелановите фигурки и украшения в центъра за складиране в Испанската синагога, където бяха регистрирани и после изпратени в Райха.

Мисля, че една от причините да съм доволна, когато си стоях в детската стая и рисувах, беше, че така можех да се изолирам от самотата и пустотата в останалата част от апартамента ни. Беше непоносимо да седиш в празна стая, която някога е била изпълнена с толкова много цвят и живот. Аз не копнеех за стъклото и украшенията по рафтовете. Непоносимо беше чувството за недоимък, просмукало се в стените, чувство, подсилено от вида на майка ни, седнала на износения диван с двете си момичета, старателно преструващи се, че последната бисквитка е екстравагантност, която нито една от тях не заслужава.

През по-голямата част от тази година преживявах всеки ден, като рисувах. Дори поставих малък статив до прозореца си. Недостигът на маслени бои ме направи по-концентрирана, отколкото бях в Академията. Улавях се, че първо полагам всеки щрих на четката в главата си, представяйки си го върху платното, за да се уверя, че е точен, преди да съм го нанесла там. Защото знаех колко ценен бе всеки цвят.

През есента на 1941 година на евреите бе наредено да носят жълтата звезда на Давид.

Спомням си септемврийския следобед, когато се регистрирахме в канцеларията на *Гестапо* и ни дадоха звездите. Четиримата се

върнахме у дома, където вече ни чакаха Луцие и Елишка. Луцие си имаше ключ, беше влязла и започнала да прави палачинки от брашното и яйцата, които бе донесла.

Пъхнахме жълтите филцови звезди в джобовете си и седнахме на масата. Лицата ни бяха напрегнати. Можех да видя сълзите, изпълнили очите на майка ми, когато гледаше сладкото розово личице на съименничката си. Татко седеше изправен на стола си и гледаше стенния часовник, а ние с Марта се опитвахме да забравим парещите звезди в джоба и просто да се наслаждаваме на вкусните палачинки на Луцие, от които дебелеехме в детството ни.

Звездата на майка ми падна на килима, когато Луцие я прегърна за довиждане. Стоях зад тях и видях безшумния ѝ полет — по-силен и от най-силния вик.

Мама внимателно я вдигна и я сложи обратно в джоба си, придържайки я с длан, сякаш да я прикрие от малкото момиченце на Луцие. Но Елишка я беше забелязала.

— Виж, мамо, леля Лишка има звезди в джоба си. Тя е късметлия, мамо!

Майка ми коленичи и я целуна по челото.

— Мястото на звездите е на небето, скъпа. Помни това.

Очите на Луцие бяха пълни със сълзи, когато се приближи към майка ми. Тя взе ръката на дъщеря си и я целуна. Толкова исках да вземе и моята, защото помнех чувството за сигурност, излъчвано от тази ръка. Топлата мекота на дланта ѝ, когато ме прегръщаше, успокояващата сигурност, която ми даваше като дете, докато вървахме по улицата. Спомен от детството ми, когато единствените звезди бяха тези, греещи в нощното небе, точно както каза майка ми.

Един следобед отидох да взема малкото хранителни стоки, които можех да получа с моите купони. Имаше само няколко часа през деня, през които евреите можеха да пазаруват. Опашките бяха дълги и по рафтовете на магазините нямаше почти нищо. Този ден обаче аз имах късмета да получа малко брашно и масло, няколко репички и две ябълки.

Вървейки към вкъщи, срещнах едно момиче, което беше в погорен курс в Академията — Дина Готлибова. Тя не носеше жълта звезда и аз се изненадах, когато се спря да говори с мен.

— Току-що гледах анимационния филм *Снежанка* — каза тя. — Свалих си звездата, за да мога да вляза.

Бях шокирана. Аз не бих могла да поема такъв риск.

— Не можеш да си представиш какви рисунки... — Тя преливаше от въодушевление. — Героите са толкова реалистични, цветовете — толкова наситени... Искам да изтичам у дома и да рисувам цяла нощ!

За няколко секунди бях забравила звездата на палтото си и гладните ми родители и сестра, които ме чакаха в апартамента. Стоях възхитена от вида и гласа на моята стара съученичка, преливаща от ентузиазъм за един филм.

Поговорихме още няколко минути, когато забелязах германския офицер, идващ към нас, и се изплаших да продължа разговора.

Как ми се искаше да остана там с нея! Енергията ѝ бе заразителна, възхищавах се на смелостта ѝ, но нейната жълта звезда беше в джоба ѝ, а моята бе явно пришита на ревера. Разговарящи открито, двете можехме да предизвикаме само неприятности.

— Дина — докоснах леко ръката ѝ, — толкова се радвам да те видя, но трябва да се прибирам и да занеса тази храна, колкото и да е малко, вкъщи на майка ми.

Тя кимна и се усмихна, показвайки ми, че разбира защо съм станала нервна.

— Да се надяваме, че ще се видим скоро — каза тя и след това се разделихме.

Тази вечер, над воднистата супа с кнедли от брашно и две разделени на четири ябълки, аз си представях какво е чувството да седя в тъмния кинотеатър и да гледам анимационен филм. Да се смея на веселите образи, танцуващи на екрана, светлината от прожекционния апарат да озарява косата ми, а жълтата ми звезда да бъде заровена дълбоко в джоба ми.

XXV.

ЙОЗЕФ

Нощем понякога се събуждам от сън, в който седя в онази спасителна лодка, Исак е до мен с цигулката си в скута, черните му очи пробягват по водата, търсейки точното място, където е изпуснал лъка си.

В съня аз не гледам как *Атения* повдига носа си към звездното небе. Не се фокусирам върху ужаса на обезобразената спасителна лодка или кръвта, оцветила водата в червено.

Вторачил съм се във всички празни места в лодката. Местата, където можеше да седи семейството ми, и тогава животът ми щеше да бъде съвсем различен. Чувал съм и други оцелели да говорят за тази вина — лодката, която би могла да прибере още един, семейството, което би могло да бъде убедено да скрие още едно дете, или жената, която никога не би трябвало да бъде оставена сама.

Ако се чувствам особено унил, опитвам се да си представя Ленка там до мен. Премествам стария си задник към моята страна на матрака и правя място за нея на дървената седалка. Поставям ръката си на опънатия бял чаршаф, за да го затопля за нея, търся пръстите ѝ, чакам да ме хване за ръката. Шейсет години по-късно аз все още мога да си спомня усещането от ръката на Ленка.

Казвам едно и също нещо на почти всички мои пациентки, когато отида да ги прегледам след раждането. Те винаги седят по пенъоар в леглото си. Бебето е леко развито от болничното си одеялце, личицето му наднича към гърдата на майката, пръстите му са преплетени с нейните.

Има две усещания на кожата, които се помнят цял живот: първия път, когато се влюбите и любимият човек хване ръката ви, и втория — когато детето хване пръста ви за първи път. Във всеки от тези случаи вие сте свързани с другия завинаги.

Ръката на Ленка беше най-бялата, която някога съм виждал. Пръстите — дълги и елегантно заострени. Когато хвана ръката ми за първи път, сърцето ми биеше толкова бързо, че едва можех да дишам. Тя никога не миришеше на терпентин или на тебеширен прах дори и

след цял ден рисуване. Притисках устните си към гладките ѝ пръсти и вдишвах аромата на роза и здравец. Бих могъл да се отпусна в спомена като в меко тапицирано кресло. Можех да помириша цял един щастлив живот. Можех да си затворя очите и да видя как остаряваме заедно, да усетя преплетените ни ръце — сбръчкани и кафяви.

В деня, когато се разделихме на гарата, аз, честно казано, не мислех, че това е последният път. Но до ден-дневен все още чувствам тези пърхаци ръце на бузите ми. Мога да почувствам пръстите ѝ върху клепачите си, да вдишам аромата на цветя и да си припомня блясъка на бялата ѝ кожа.

Когато се роди дъщеря ми Ребека и обхвана пръста ми с двете си детски пръстчета, чувството беше също толкова силно. След като се роди синът ми и аз го поех в ръцете си, усещането отново бе така дълбоко.

Когато Амалия умираше, легнала в леглото с тръби, минаващи през носа ѝ, аз я хващах за ръка и ѝ говорех.

Тази ръка, малка, с деликатни пръсти и бледи нокти с форма на полумесец. Също като на дъщеря ми, но по-стара. Кафеникави петна и кожа, крехка като оризова хартия. Целувах ръката ѝ. Улавях се да плача, когато очите ѝ бяха плътно затворени. Изтривах сълзите си с опакото на дланта ѝ и я стисках, сякаш се опитвах да комуникирам с нея чрез Морзовата азбука.

А в сърцето си знаех, че дори и в най-добрите години от брака ни усещането от ръката на Амалия никога не ми донесе същия трепет или утеха като тази на Ленка. Но когато сърцето ѝ спря да бие и ръката ѝ изстина, аз страдах, копнеейки въпреки всичко за това мимолетно усещане за топлина и подкрепа.

XXVI.

ЛЕНКА

Информираха ни с писмо, че нашето семейство ще бъде депортирано в Терезин през декември 1942 година.

Не бяхме първите, получили известие за депортиране. Дина и майка ѝ бяха изпратени в началото на годината, а Елза с родителите си — през октомври. Ние очаквахме това заминаване почти с нетърпение. Надявахме се да се съберем с толкова много хора от нашия кръг, които вече бяха изпратени.

— Това ще бъде място само за евреи — каза ни татко. Колкото и да е странно, по онова време това ни прозвуча като облекчение.

Всеки транспорт бе обозначен с буква от азбуката, а нашият беше *Ez*. Бяхме инструктирани да носим общо петдесет килограма, които да се поберат в един куфар, раница и денк със завивки. Двете с Марта прегледахме дрехите си и опаковахме по три комплекта за всяка от нас. Един чифт панталони, рокля и две поли и блузи. Чорапи. Обувки. Бельо. Татко каза, че с Марта можем да вземем и по една книга, но аз предпочетох два скицника с кутия въглени и малка кутийка с маслени пастели.

Когато научихме, че ще бъдем изпратени в Терезин, майка ми прие новината толкова тихо, така скрито в душата си, че беше невъзможно да преценя чувствата ѝ. Работеше като машина, експедитивно и без емоция, четеше указанията и извършваше необходимата подготовка. За три седмици успя да задели две наденици. После, когато времето за заминаване наближи, тя вари дълго време мляко и захар, докато сместа стана кафява, а след това я опакова в хартиени кутии. Запържи също масло и брашно и уви сместа във восъчна хартия. Изпече малки бисквитки и един кейк, както и няколко хляба. Разпредели по-голямата част от това между нейната раница и тази на баща ми, опакова за тях само по два комплекта дрехи и бельо. Без допълнителни обувки. Без нито една книга.

Взе чаршафите и калъфките за възглавниците ни и ги свари в кафе, да се боядисат, така че да не изглеждат мръсни, когато рано или

късно се захаят. Сестра ми ѝ даде калъфката за възглавница, избродирана от Луцие преди много години, и я помоли да оцвети и нея.

— Искам да си я взема с мен — каза тя.

Майка взе калъфката, вече изтъняла от ползване в леглото на Марта, и я свари.

След като двете бяхме приготвили куфарите си, мама провери какво сме опаковали и стъгна отново дрехите, сякаш имаше нужда от ритуала да подготви нещата за пътуването на всяко от децата си. Не бяхме малки, Марта бе вече на шестнадесет, но в нейните очи все още се нуждаехме от грижите ѝ.

Баща ми използва дебела черна химикалка, за да надпише куфарите ни и раницата с транспортните ни номера. Аз бях 4704Ez, Марта — 4703Ez, майка ми — 4702Ez, и баща ми — 4701Ez. Бяха ни дадени също така идентификационни етикети със същите цифри, които бяхме задължени да носим на шията си.

Вечерта, преди да заминем Луцие дойде в апартамента ни. Беше сериозна. Черната ѝ коса бе прибрана с фиби зад ушите, а лицето ѝ — напрегнато. Красивата ѝ бяла кожа, която само преди няколко години изглеждаше като порцелан, сега показваше първите признаци на възрастта. Страхът по лицето ѝ беше толкова видим, че почувствах тръпки по гърба си. Не можех да я погледна право в очите.

Затова се фокусирах върху майка ми. Гледах как пое пелеринката на Луцие и се усмихна, поглеждайки финия морскосин габардин, който изглеждаше така добре, както в деня, когато ѝ я подари. Пресегна се да погали рамото ѝ, а тя отговори, като разтвори ръце и обви майка ми в такава здрава прегръдка, че видях как платът на майчината рокля се смачка между пръстите на Луцие.

Като гледах как майка ми се навежда и я прегръща, опряла брадичка на рамото ѝ, мислех за историята на тези две жени. Как всяка от тях ме бе обичала през детството ми и се беше грижила за мен по свой начин. А сега беше ясно, че отношенията им са по-скоро като връзката между Марта и мен. Не казаха нито дума, но всяко движение, всеки жест изглеждаха като пантомима на тревога и успокоение, на страх и на предлагано от другата утешение. Всичко, изразено без произнасянето на нито един звук.

Луцие седеше до майка ми на масата в трапезарията и я гледаше как отваря три кадифени кутийки. Съгласно изискванията на германците родителите ми бяха предали другите си ценности още преди седмици. Рафтовете в мазето на Испанската синагога, определена от германските власти като център за събиране, бяха изпълнени със сребърни свещници, седефени грамофони, сребърни комплекти, както и картини и бижута. Всички тези неща, считани вече за екстравагантен лукс, щяха да бъдат изпратени в чужбина за висшите функционери на Райха. Чакахме с часове на опашка, за да предадем часовниците си, копчетата за ръкавели на баща ми, наниза перли на майка ми, обещите с фасетирани камъни на Марта и любимия ми пръстен с гранат. Но майка ми беше скрила годежния си пръстен, златната огърлица с дребни перли, дадена ѝ от баба в навечерието на сватбата ѝ, и малкия пръстен, подарен ѝ от баща ми, когато съм се родила.

Все още ясно виждам как тя ги побутва към Луцие, която мълчаливо ги увива в стари шалове и ги поставя в кошницата си.

— Ще ги пазя на сигурно място — просто казва Луцие, свеждайки очи. Тя разбира колко много означава за майка ми да ѝ повери тези неща. Тяхната значимост не е в паричната стойност на камъните или теглото на златото, а в символиката им.

Майка се изправя и Луцие я прегръща за последен път, като се повдига на пръсти, за да я достигне. Една сълза се търкулва по бузата на мама. Обичната ми Луцие целува мократа, а не сухата буза, а майка кима и се отдръпва, посочвайки двете си деца, които вече не са деца, а две млади жени.

Всяка от нас става и я прегръща за довиждане. Тя притиска кошницата плътно към себе си и ние го приемаме като знак, че бижутата ще бъдат на сигурно място. Че тя никога няма да ги продаде. Очите ѝ са ожесточени и дръзки, с изражение, което никога по-рано не съм виждала.

— Ще се видим, момичета, когато това свърши — казва тя, опитвайки се с всички сили да се усмихне. — А майка ви ще реши кое от тях ще можете да носите.

Гледам я и знам, че очите ми са уплашени. Сълзите, вълнението от сбогуването с нея, всичко е прекалено трудно да се понесе.

— Луцие — казвам аз, — вземи също и това. — Разкопчавам брошката камей, която Йозеф ми даде онзи последен ден на гарата. Смъквам от пръста си също и златната халка, за която си бях обещала, че докато съм жива, никога няма да сваля. — Пази и тези.

Луцие се пресяга да ме прегърне и ми казва, че ще направи каквото искам, да не се притеснявам. Опитвам се да ѝ благодаря, но сълзите ми потичат и тя ме утешава, както някога, когато бях малко момиче.

Притиска ме силно до гърдите си, целува ме, а след това и Марта, преди да стане и тихо да излезе през вратата.

На следващата сутрин напуснахме нашия апартамент с куфарите и раниците си. Бяхме спали малко и продумвахме само по някоя дума, защото бяхме неспокойни и нямахме представа какво ни очаква. Картите ни за депортиране ни уведомяваха, че трябва да се явим в местното училище, където ще останем в продължение на три дни до транспортирането ни в Терезин. Когато пристигнахме, училището вече гъмжеше от стотици хора. Марта веднага намери един от бившите си съученици, но аз не разпознах никого. Спяхме на пода с нашите чаршафи и одеяла. Въздухът беше застоял, с миризма на колбаси и топло мляко. Беше ужасен, гранясал мирис, от който ми се гадеше... Помня, че посягах за калъфката на възглавницата си, за да вдишам аромата на кафето, в което мама ги беше варила. Стомахът ме болеше, но все още не от глад, а от чувство на страх. Над всички нас тегнеше атмосфера на нервност и тревога. Всеки чифт очи изглеждаха уплашени. Дори малките дечица, които се мотаеха наоколо по чорапки, изглеждаха напрегнати. Гледах ги със съчувствие. Моето собствено детство беше толкова безгрижно. Дълги разходки с Луцие и Марта, рисуване на акварели по Вълтава и парчета хубава шоколадова торта. Все още не си позволявах да се чувствам благодарна, че бях изгубила бебето си, това щеше да дойде много по-късно, но се измъчвах, като виждах дете, което гледа с копнеж към храната на други хора, което вече се нуждае от баня или чиито родители не са имали място в куфара си поне за една играчка.

Първата нощ в училището се сприятелих с едно малко момченце. Името му беше Ханс и преди месец беше навършил три години. Оставих родителите си и Марта при импровизираните ни легла и се разхождах по периферията на залата. По навик взех въглен и скицника

от раницата си и се надявах да намеря нещо интересно за рисуване. Открих един тих ъгъл и се настаних удобно, доколкото беше възможно.

Но преди да успея да се настани, Ханс ме намери. Беше облечен с бяла ризка, вече изцапана с нещо, което приличаше на конфитюр, и с кафяви панталони. Тъмната му коса бе гъста и къдрава, очите му — тъмнозелени.

Не разбрах защо седна до мен. Нямах бисквитка, която да му предложи, или дори пръчка, с която да играе, но той се настани в краката ми и се усмихна. Показах му скицника и го попитах дали ще има нещо против да го нарисувам. Той кимна и отново се усмихна. Усетих силна болка в сърцето си, като гледах къдриците и цвета на очите му.

Чудех се дали бебето ми щеше да изглежда като него на три години.

— Ханс — прошепнах аз, — погледни сенките върху стъклото. — Високо горе прозорците на салона бяха изпълнени с отраженията на дърветата отвън. Те се люлееха напред-назад почти като големи кукли. Един клон приличаше на врата на жираф; китката от листа на върха бе като клатещата се глава на животното. Друго дърво имаше дълги увиснали клони, които наподобяваха медузи. Ханс се изкиска и аз започнах да рисувам профила му.

В следващите два дни ние бързо се сприятелихме. Запознах се с неговите родители, Илона и Бенямин, приблизително на същата възраст като Йозеф и мен. Скицирах ги, хванати за ръце; Илона гледаше покрай лицето на съпруга си, покрай сина си, който барабанеше по пода. Тя вече се опитваше да си представи накъде пътуваме, притеснението на майката в очакване на неизвестното бе изписано на лицето ѝ.

Преди Терезин съм написала в долния край на листа. Човек можеше да познае всяка майка в залата, изражението им беше едно и също. Къде ни изпращаха?

По онова време името Терезин не означаваше нищо за мен. Не знаех за лагерите за унищожение, за трудовите лагери, дори нямах идея за гето. Никога не бях чувала за концентрационен лагер.

Бяхме разбрали, че ще бъдем само евреи, което бе облекчение за нас. Че ще обитаваме място, където всички сме еднакви и не трябва да живеем в непосредствена близост до други, които имат свободите си,

докато нас ни обременяваха непрекъснато с ограничения. Знаехме, че ще има СС и че ще трябва да работим. Но знаехме ли какво всъщност ни очаква? Не. Не знаехме. Категорично не.

Натовариха ни във влака — над сто души, натъпкани като стадо в пространство, което би било тясно и за по-малко от половината от нас. Стоях до Марта и майка. Докато ни вкарваха насила все по-навътре във вагона, татко бе избутан далеч от нас. След затварянето на вратите аз го потърсих с очи. В помещението влизаше само бледа ивица слънчева светлина от тесен прозорец високо горе, но успях да мярна профила му в задната част на вагона. Всеки път, когато поглеждах в неговата посока, той се взираше право напред.

Влакът пълзеше по релсите. Бебета плачеха и хората се опитваха да не се оплакват, но ни беше ужасно неудобно и нямаше къде да се седне. Беше задушно и миришеше на провизиите на всички. Потърсих Ханс само за да мога да го вдигна за миг и да помириша немитата му коса.

В късния следобед влакът спря и най-накрая отвори вратата на вагона. Бяхме пристигнали на малката гара Бохушовице, намираща се на около три километра от Терезин. Чешката полиция ни нареди сами да носим куфарите и раниците си през останалата част от пътуването.

Вече имаше доста сняг. Високи бели преспи бяха натрупани по пътя, започна да пада и лека мъгла, когато нашият транспорт тръгна в посока към Терезин. Спомням си, че гледах снежинките по косите на майка и на Марта. Двете вече изглеждаха много уморени, а черните им палта бяха изгубили елегантния си вид след дългото пътуване. Но в гаснещата слънчева светлина те приличаха на феи с червените си коси, сега окичени със сняг. Малки кристални мъниста, които проблясваха за секунда, преди да изчезнат.

Най-после видяхме бастионите на Терезин на хоризонта. Забелязах, че пред мен майка ми ровичка в джоба си, след което наклони глава и забави за миг ход. По-късно, когато стояхме да ни преброят, долових нещо различно във вида ѝ — почти бе възвърнала цвета на лицето си. Огледах я по-отблизо и разбрах какво е предизвикало промяната. Тя тайно си беше сложила червило.

Повечето от нас не знаехме нищо за град Терезин. Нямахме и повод да научим, като се има предвид предишният ни комфортен живот в Прага. Аз в крайна сметка разбрах, че по заповед на император

Йозеф II Терезин е бил изграден като барокова крепост в края на осемнадесети век. В началото той служел като политически затвор за Хабсбургите, с изграждането на малък град в допълнение, за да подслони гарнизоните и войниците. Така че не си представяйте *Аушвиц* или *Треблінка*, когато разказвам това, което следва в моята история. Нямаше пушещи комини или гореща пепел, които да ни посрещнат при пристигането ни. Нямаше кафяви, изградени от дъски бараки. Приличаше на малък град с мръсни и прашни сгради. Фасадите, някога боядисани в жълт цвят а ла Мария Терезия, сега бяха избледнели и олющени, църквата беше закована с дъски. Но това беше идеално място, за да се предотврати бягство: градът бе обграден с ров, периметърът му бе ограден с укрепления, а всички изходи и входи имаша железни порти.

При пристигането ни бяхме отведени до *Schleusse*^[1] — залата за пристигащи — където ни регистрираха, претърсиха телата ни, а багажът ни експертно бе проверен от специален отряд германски жени. В продължение на няколко дни след обработката ни държаха в *Schleusse*, докато от *Raumwirtschaft* — специален отдел на еврейското самоуправление — определиха жилищата ни. Мъжете и жените в този отдел са били уведомени и вече били подготвили леглата за новопристигналите. За наш късмет, ние с майка и Марта бяхме изпратени в барака *Дрезден*, а баща ми бе определен да живее в барака *Судети*. Повечето от бараките, както скоро открих, бяха с имена на немски градове.

Когато се готвехме да тръгнем към нашите бараки, видях Илона да стои в един ъгъл, здраво прегърнала Ханс. Краката му бяха увити около кръста ѝ, а главата му — сгушена на рамото ѝ. Опитах се да погледна в неговата посока и да го накарам да се усмихне, но той беше апатичен от пътуването и от липсата на храна. Направих марионетка със сянката на ръката си и видях лека усмивка на устните му. Илона ми каза, че двамата с Бенямин все още не са получили направление за бараките, а аз изразих надежда, че ще бъдем заедно. Така всички можехме да се грижим един за друг и да гледаме Ханс, който бе все още твърде малък, за да ѝ го вземат и да го изпратят в бараките за децата.

Тя кимна, но вече изглеждаше като движеща се насън. Очите ѝ бяха мътни, косата ѝ не бе прибрана назад. Колко бързо се беше

променил външният ни вид без лукса на чисти дрехи, баня и огледало...

Ние със семейството ми си взехме довиждане с хората, с които се бяхме сприятелили през изтеклите няколко дни, прекарани в *Schleusse*, и продължихме по-навътре в гетото.

Докато вървахме към бараките, търсех погледа на някой, срещнат по пътя, който някак си да ме успокои, че Терезин нямаше да бъде ужасно място за живеене по време на войната. Като толкова много други евреи, и аз тогава не можех да си представя, че има генерален план да ни унищожат, не само да ни изолират. Но когато вървах из Терезин през оня първи следобед, ми беше ясно, че това е място на много лишения. Пътищата бяха пълни с изгладнели затворници с хлътнали страни и износени дрехи. Мъже, слаби като скелети, дърпаха стари погребални каруци, натоварени с куфари или доставки. Не се виждаше цвят или жизненост. Дори паркът в центъра беше затворен с ограда.

Нов транспорт вече пристигаше от Бохушовице и никога няма да забравя гледката на идващите хора. Мъжете бяха с дълги бели бради, някои носеха шапки и плитки. Жените — с дълги рокли, с кожени палта, някои от тях дори с чадъри, огънали се под снега. По-късно щяхме да научим, че това бяха немски евреи — изтъкнати ветерани от войната, интелектуалци и културни мъже, платили хиляди за мними договори, които лъжливо им обещаваха привилегировано преселване по време на войната.

Бях протегнала врат, за да ги разгледам, докато се отправяха по пътя към *Schleusse*, когато Марта ме потупа по рамото.

— Дали пък не сме се облекли недостатъчно официално?

Разсмях се за първи път от няколко дни и ми се прииска да се протегна и да я прегърна. Цял живот бях по-голямата сестра, която се опитва да бъде силна и да накара Марта да се усмихва, така че ми бе странно да я гледам как прави опити да изглежда смела, когато знаех, че се страхува също толкова, колкото и аз.

— Ако е така, ще ни е за първи път — отговорих.

Родителите ни не ни чуха. Те върваха пред нас, сериозни като хора, които вече са се примирили да изпълняват заповеди. Забавяха темпото, когато другите пред тях се забавяха. Не говореха помежду си. Не се споглеждаха, а гледаха само напред.

Вече ни бяха казали, че мъжете ще живеят отделно, така че трите с Марта и с майка ми правехме всичко възможно да се сбогуваме с баща ми смело, когато групата спре пред определените за нас бараки.

Татко целуна всяка от нас по челото. Той носеше раницата на майка ми и аз видях изписана на лицето вътрешната му борба, когато ѝ я подаде. Болеше го, че вече няма да може да ѝ помага.

— Всичко е наред — чух шепота на майка. Тя протегна ръка да вземе чантата от него. — Не е тежка — каза тя.

Ръката на баща ми трепереше. Силна ръка, трепереща във вълнения ръкав на палтото.

— Ще гледам за моите момичета на вечерната проверка — докосна той китката на мама.

Тя кимна.

— Да, татко — казахме ние двете, посягайки да ѝ помогнем с чантата. Видяхме как мама погледна още един път баща ни, лицето ѝ се напрягаше да остане спокойно.

Изкачихме се по стълбите и сърцата ни се свиха, тъй като веднага ни посрещна смрад, от която ни се обърнаха червата. Миризма на мръсни тоалетни и неизмити тела изпълваше въздуха. Марта вървеше най-отпред. Тя се обърна към нас със страх в очите.

— Ленка — прошепна тя. — Къде са ни довели?

Тихо помръднах устни:

— Всичко ще е наред... просто не спирай... продължавай да вървиш.

Най-накрая стигнахме до нашето помещение. Представете си стотици хора, натъпкани в пространство с размерите на класна стая. С триетажни легла, групирани в блокове. Толкова тесни и малки по размери, че човек не би могъл да се обърне нощем, без да докосне този в съседното легло. Хората от най-долните и средните легла не можеха да седнат на сламените им дюшеци, без да ударят главите си. Въпреки че беше средата на следобед, стаята бе потънала в зловец здрач. Малка лампа с една-единствена електрическа крушка на изкривената жица висеше от тавана.

Куфарите бяха подредени или в някой свободен ъгъл, или на рафта над леглото. Навсякъде висяха дрехи, а лошата миризма, която

ни посрещна в началото, стана още по-силна. Беше ужасно студено, тъй като единствен източник на топлина бе малка печка с кофа въглища. Имаше една мивка и един нужник на всеки сто души.

Изправена наред това, което вече щеше да бъде нашата стая, майка ни се обърна към нас с Марта, а сълзите се стичаха по бузите ѝ. Двете със сестра ми стояхме безмълвни. Винаги гордата ни майка, онемяла за секунда от шока, докосна ръката ми и я чух да шепне:

— Деца, толкова съжалявам.

Мисълта, че тя бе почувствала необходимост да ни се извини, все още ме кара да заплача. Както и образът на сестра ми, която през онази нощ се опитва да заспи, простирайки избродираната от Луцие преди толкова години калъфка над „възглавница“ от сено.

— Образование? — пита ме той.

Застанала пред бюрото в офиса на Съвета на старейшините, смутено уведомих мъжа с щръкнала сива коса, че съм била студентка в Художествената академия в Прага.

Съветът на старейшините беше група от избрани еврейски представители, които работеха в бараки *Магдебург* и ръководеха всички видове дейности в гетото. По-късно всички щяхме да разберем, че Терезин е бил един експеримент в рамките на Райха. *Модел на гето*, създаден, за да покаже на света, че евреите не са били унищожавани, а управлявани предимно от евреи. В Терезин имаше чешка жандармерия и офицери от СС, но Съветът на старейшините ръководеше логистиката на ежедневния живот.

Като малко правителство, той организираше жилищните въпроси и задачите за работа, снабдяването с вода и ток на гетото, социалните програми за деца, функционирането на лазарета и дори отговаряше за запазване бройката на хората, определени за следващия транспорт „на изток“.

Стоях пред хората, отговорни за решаването на бъдещата ми работа. Двама плешиви мъже, които едва ме погледнаха, преди единият от тях да ме попита за възрастта, образованието, както и наличието на някакви особени таланти.

— Аз съм Ленка Майцел Кон — казах силно, като че ли вече беше необходимо да си напомням коя съм. Зад себе си чувах как една

майка се опитваше да успокои мрънкащото си бебе. — Две и половина години в Пражката художествена академия — допълних. — Учила съм живопис и рисуване от натура.

По-възрастният от двамата мъже вдигна глава и ме изгледа, присвил очи. Нещо от моите думи бе предизвикало интереса му.

— Художничка ли сте?

— Да — отговорих аз.

— Имате ли добра, сигурна ръка?

— Да, така мисля.

Мъжът прошепна нещо на колегата си, който кимна.

След това той се пресегна за малко листче хартия от бюрото си, на което написа думите *Lautscher Werkstätte* — работилницата *Лаучер*.

Номерът на стаята бе отбелязан най-долу. Той не си направи труда да вдигне поглед от бюрото, просто ми каза веднага да се явя там.

Отидох с документите си в работилницата *Лаучер* — малка стая в барака *Магдебург*. Когато пристигнах, вратата беше отворена и вече имаше десет художници, работещи на голяма маса.

За мое облекчение, бях посрещната от утешителния аромат и цветове от дните ми в Пражката академия: острия мирис на терпентин, мазния аромат на лененото масло и богатата тлъста миризма на смесвани пигменти. Големи платна на картини от старите майстори, създадени или като фалшификати, или като декоративни копия, бяха наредени по стените на помещението. На работния плот видях малки акварели с размер на пощенски картички с весели пасторални сцени и няколко с малки деца.

Към мен се приближи една жена, която изглеждаше приблизително на моята възраст. Тя беше дребничка, с къса руса коса. Въпреки че носеше еврейска звезда на престилката си, имаше славянско лице. Широки скули, малък плосък нос и големи зелени очи. Беше изключително слаба.

— Аз съм Ленка — представих се и показах бележката си за работа. — Казаха ми да дойда да работя тук.

Тя се усмихна.

— В такъв случай предполагам, че имаш някакъв опит като художник?

— Да, малко повече от две години в Академията в Прага.

— Добре — каза тя и отново се усмихна. — Можеш да ме наричаш Рита. Мисля, че ще бъдеш щастлива, че си тук. Ние сме група художници предимно без надзор, освен от време на време по някой германски войник, който идва в края на седмицата, за да ни даде задачите и да изпрати произведенията, които сме завършили.

Огледах стаята с широко отворени очи. Бях смутена от това, което видях. Всяка повърхност бе заета от съхнещи картини. Някои от тях бяха пейзажи, но други — копия на известни картини.

— Кой поръчва всичко това? — попитах недоверчиво.

— Всички са по заявки от Райха. Някои от картичките се продават в Германия. Емайлираните и декоративните образци най-вероятно ще бъдат раздадени като подаръци в СС, а старите майстори ще се продадат за много пари, защото са безупречни копия... Тереза — ей там — е гений.

Тя посочи слабичко момиче на не повече от осемнадесет, което стоеше пред статив. То рисуваше без престилка; палитрата беше просто едно старо парче отрязан шперплат с напластена по ръба боя.

— Никой не може да направи Рембранд така перфектно като Тереза. Може би дори и самият Рембранд.

Погледнах към копието на *Мъжът със златния шлем*, което момичето рисуваше, и не можех да повярвам на очите си. Картината беше точно копие на оригинала. Стиснатата, сериозна уста, сведените очи. Дори бронята на фигурата беше възпроизведена идеално — голямата тежест, падаща върху раменете.

Релефният спираловиден орнамент на месинговата каска беше нарисован с такава точност, сякаш излиза от платното. Но отблясъкът върху метала направо ми взе дъха.

— Нима ви дават да работите със златни листове? — попитах аз. Знаех колко ценно и скъпо беше златото дори преди войната и не можех да повярвам, че творците, работещи в работилницата *Лаучер*, имат достъп до него.

— Не, не ни дават — отговори Рита. — Нямаме никаква представа как го прави тя.

Приблжих се до Тереза и разгледах картината. Чудех се как успява да създаде отблясъците по шлема без позлата. Момичето сигурно беше напластило петнайсет пигмента, за да постигне такъв ефект. Използваше инструмент, с който изстъргваше малко от боята,

като променяше повърхността и изменяше играта на светлината върху нея. Имаше четири други „Рембранд“-а, които съхнеха вляво от нея, всеки — точно копие на предходния. Всеки шлем, всеки кичур пера, всяка бръчка по замисленото лице бяха направени със същата фабрична точност.

— Освен ако нямаш забележителния талант на Тереза, може би отначало трябва да започнеш с пощенските картички. — Рита посочи централната маса. — Те се правят лесно и бързо. Германците идват да ги вземат в петък и трябва да се опиташ да изработиш сто дотогава.

Повдигнах вежди. Сто картички за една седмица ми изглеждаше невъзможна норма.

— Ленка, вземи това... — Тя ми подаде книга с пейзажи. — Много от момичетата обичат да работят по това. Гледай цветовете да са светли и весели. И се постарай да не правиш грешки. Колкото по-малко хартия губим заради грешки, толкова повече имаме, за да я използваме за нещо друго. — Замълча за миг и ме погледна, присвила очи. — Имаш ли дете тук с теб?

— Не — замълчах за миг. — Нямам деца.

Тя поклати глава.

— Може би е за добро, мъка ми е да ги гледам натъпкани в тези мръсни бараки... би ли могла някога да си го представиш? — Тя цъкна с език с отвращение. — Предполагам, че всички правим каквото е възможно при тези условия. Много от момичетата тук спестяват остатъците. Някоя друга лента от хартия, малко бои или каквото и да е друго даваме в детските бараки, за да ги използват там... това ги прави толкова щастливи. Имат прекрасна учителка, която е благодарна за всичко, което успеем да измъкнем и да им дадем.

Припомних си чудото, когато майка ми подари първия комплект бои и скици. Не можех да не се усмихна, че дори и тук все още има хора, които поемат риска тази магия да продължи.

И така, аз започнах да рисувам в Терезин. Всяка сутрин се събуждах с другите жени в бараката ни, изпивах жалкото кафе, което всъщност изобщо не беше кафе, а хладка вода с плаващи отгоре люспи ерзац, изяждах коричка плесенясал или стар хляб. Но имах по-голям късмет от тях. Не изразходвах много енергия, докато рисувах в малкото студио, в сравнение с другите, които работеха на полето или се грижеха за болните.

Въпреки че трите с Марта и с майка бяхме здрави, дървениците и бълхите бяха проблем, който изискваше постоянна бдителност. Всяка вечер оглеждахме телата си за всяка малка черна точка и я отстранявахме с нокти.

Бараките бяха пренаселено място, гъмжащо от неспокойни, гладни жени, чиито страдания и тревоги, изглежда, нарастваха с всеки изминал ден. Имаше твърде малко пространство за всички и хората все повече се дразнеха дори за най-малкото нещо. Една жена започваше да крещи на друга, ако тя бавеше опашката за тоалетната. Друга можеше да обвини някого в кражба, за която много по-вероятно бе виновник да е някоя от чешките жени стражари, нахвърлящи се върху малкото вещи, които все още имахме.

Една вечер момиче на име Ханка преряза китките си с парче счупено стъкло. Беше го направила, без да издаде и най-слаб звук, срязвайки вените си в стаята, изпълнена с петдесет други жени, току-що завърнали се от работа. Фани я откри първа.

— Тя кърви до смърт! — извика Фани.

Всички се втурнахме да видим Ханка — малкото ѝ бледо тяло бе свито на ръба на долното легло. Едната ѝ ръка висеше надолу. Под нея имаше локва кръв, която се разпростираше бързо по мръсния дървен под.

Някаква жена разкъса калъфката на възглавницата си и върза турникет около китката на Ханка, а Фани и аз я вдигнахме на ръце. След това се втурнахме към лазарета възможно най-бързо, а лекото ѝ като перце тяло подскачаше в ръцете ни. Два дни по-късно, оцеляла като по чудо, Ханка се върна в нашата барака. Но когато се върна от лазарета, вещите, които беше донесла от дома си, бяха откраднати. Всичко, от четката ѝ за зъби до вълненото ѝ палто, беше изчезнало. Всеки в бараката твърдеше, че няма представа къде са отишли нещата ѝ.

---

[1] Пропускателно/карантинно помещение. — Б.пр. ↑

XXVII.

ЛЕНКА

Инцидентът с Ханка ме научи, че не бих могла да имам пълно доверие на никого в нашата барака. На никого, освен на майка ми и Марта. Много от другите момичета продължиха да общуват помежду си, някои дори ме канеха на клюки или на разходка с тях преди вечерния час, но аз винаги отказвах.

Работата ми в работилницата стана моето убежище. Единствено тогава имах контрол над живота си в Терезин. Когато сядах пред белия хартиен правоъгълник с четка в ръка, можех да избира композицията, цветовете и линиите, които исках да нарисувам. Никой не ми диктуваше как да аранжирам сцената. Ако изберах да поставя мелницата вляво или да нарисувам небето изпълнено с облаци, то си беше само мое решение.

Това облекчаваше напрежението в ежедневието ми. Стомахът ме болеше от глад, но бях благодарна, че имам достъп до материали за рисуване. И въпреки че рисувах най-вече малки акварели — изображения на приличащи на ангелчета бебета или пейзажи, привлекателни за германските маси, които щяха да ги купуват като поздравителни картички — това все пак поддържаше духа ми. Радост ми носеше и видът на Тереза, която беше една от малкото, на които бе дадена възможност да работят върху платно и да използват маслени бои. Като я наблюдавах в ъгъла как критично разглежда всяка мазка на четката и полага слой след слой пигмент, си припомнях училищните си приятели в Прага.

Другите членове на семейството ми се опитваха да се примирят с възложената им работа. Задължение на баща ми беше да доставя въглища за различните сгради в Терезин. Марта бе изпратена да чисти казаните за супа в кухнята. Майка ми работеше в детските бараки заедно с две други жени. Трите бяха започнали да преподават рисуване на децата и през няколко дни аз контрабандно ги снабдявах с материали, доколкото можех.

През нощта майка ми разказа за австрийката Фридл Брандайс, с която работеше при децата. Тя се опитвала да разтовари по някакъв

начин малчуганите от потискащата ги атмосфера.

— Кара децата да си затворят очите и да нарисуват на хартия това, което чувстват — разказваше майка ми. — Картините и колажите на по-малките са техните фантазии и надежди, но по-големите рисуват трудностите на живота тук — каза тя. — Това е чудо — да видиш това, което иначе държат заключено в себе си.

— Ти правиш такова добро, мамо — прошепнах аз.

Тя лежеше от едната ми страна, а Марта — от другата. Марта беше заспала, а когато и майка ми също започна да се унася, открих, че съм се втреничила в шията и плитките на сестра си. Въпреки че вратът ѝ бе изпохапан от въшки, а плитките ѝ — мръсни, те все пак ми носеха утеха.

Но в нощите, когато споменът за Йозеф изплуваше в главата ми, беше невъзможно да накарам съзнанието ми да си почине. Представях си потъващия в океана параход, крайниците му, подпухнали от солената вода, черната му коса, оплетена като водорасли. Като бавно процеждаща се вода, скръбта все още успяваше да ме завладее и често ми идваше в повече, отколкото можех да понеса. През друга нощ празният ми корем ме болеше за бебето, което бях загубила. Когато тези ужасни представи се промъкваха в мен, аз се опитвах да им се противопоставя с мисли за семейството ни преди войната, за да отблъсна силната мъка от вида на майка ми сега — легнала на една страна, плътно притисната до Марта, червената ѝ коса, усукана като протритото въже, а тялото ѝ — покрито с воал от мръсотия. Вместо това аз стисках силно очите си и призовавах образа ѝ — блестящ както в деня на сватбата на Луцие. С морскозелената ѝ рокля и перли, увити около бялата ѝ шия.

В работилницата двете с Рита станахме приятелки. Непрекъснато учех от нея тънкостите на системата. Понякога немски или чешки войник се появяваше, носейки снимка, и ни нареждаше да му нарисуваме портрет. Рита винаги го питаше дали случайно не носи със себе си допълнителна храна.

— Не, разбира се! — излайваше той. Но няколко дни по-късно, когато идваше отново, за да получи портрета си, той пъхваше в ръцете ѝ блокче шоколад или малко захар. Тези две неща бяха по-желани и от злато.

Рита ми показва също така изкуството да изнасям тайно някои материали за рисуване. В края на работната ни смяна тя взе почти празните туби маслени бои и ги напъха в сутиена си, за да може самата тя да рисува късно през нощта или да ги занесе на децата. Кражбата на материали и създаването на изкуство — освен това за Райха, бяха наказуеми нарушения, но тя поемаше риска без колебание.

— Какво повече мога да загубя? — попита ме тя, когато я погледнах. — Ако отнемат способността ми да виждам, да описвам... вече ще съм мъртва... А ако можем да дадем малко бои и материали в ръцете на децата, това е чудесно.

Знаех какво има предвид. Освен радостта да осигуря материали за децата аз също изпитвах непреодолимо желание да изразя това, което чувствах. Не бях усещала такъв поразителен порив да уловя реалността около мен от онези първи месеци, когато се влюбих в Йозеф и исках само да рисувам в палитра от червени и оранжеви цветове.

Но не ми беше позволено да изобразявам това, което чувствам. Ако имах свобода, щях да използвам само черно и тъмносиньо. Вместо това бях принудена да рисувам тези нелепи карикатури на подскачащи розови бебета с надписи като: *Поздравления за раждането на малкото ви момченце ангелче*, докато еврейските деца навсякъде около мен се разболяваха от тиф или стомахчетата им гладуваха за нещо повече от парче стар плесенясал хляб.

Гледах своята палитра с меки тонове — черешовочервено, бледожълто и светлосиньо, и с горчива тъга си спомнях цветовете на Стария градски площад. Преди колко години седях в кафенето с баща си и гледах нагоре към големия часовник *Орлой*? Ако затворех очи, почти можех да усетя вкуса на сладкишите, лепнещи по пръстите ми, баща ми, отпиващ кафето си от бяла порцеланова чашка, над която се вие пара. Сега навън имаше само топящ се кафяв сняг, черен дим от комините и мъже, подобни на скелети в окъсани дрехи. Или жени с празни очи и деца, за които чаша мляко и шоколадова бисквита бе равнозначно на рай.

Дневната ни дажба беше сто грама хляб и супа. Хлябът не беше от брашно, а с дървени стърготини, които предизвикваха у всички ни ужасни храносмилателни проблеми. Децата получаваха по четвърт литър мляко седмично. На възрастните и болните даваха дори и по-

малко хляб, отколкото на нас, защото не работеха. Старите хора седяха сгушени на леглата си, наблъскани един до друг, кашляйки и хриптейки. Очите им бяха мътни като мръсна помия.

И въпреки че имах късмета да остана здрава, предишният ми живот изглеждаше някъде в далечното минало. Бях се омъжила, бях загубила дете, останах вдовица и бях изпратена в Терезин в рамките на две години. В тъмната ми коса вече започваха да се виждат първите побелели кичури, въпреки моите двадесет и три години. Понякога някой двайсетинагодишен есесовец идваше да прибере картините ни и го хващях да поглежда скришом към мен и Рита. И колкото и странно да изглежда, този краткотраен интерес в очите му ми позволяваше да си спомня, че все още бях млада и може би дори и малко привлекателна. Но през повечето дни се чувствах на хиляда години.

Вечер се връщах в бараката и сядах с Марта и мама, за да ми разкажат как е минал техният ден. Марта открадваше по някой плод от кухнята и ние си разделяхме скъпоценната ябълка или круша. Тя винаги се опитваше да донесе нещичко и за Ханс, за когото денем се грижеше майка ми.

Той беше отслабнал много през месеците, откакто пристигнахме. Пълничките му някога бузки вече бяха хлътнали, крачетата му — наполовина от това, което бяха по време на пътуването.

Аз продължавах да нося останали изрезки от хартия или малки парчета от пастел или въглен, които майка ми даваше на децата.

— Тези деца нямат нищо — казваше майка — и въпреки това денем по някакъв начин все пак успяват да се смеят или да измислят игри помежду си.

Марта поклащаше глава. Можех да видя колко депресирана ставаше с всеки изминал ден. Но бях благодарна, че тя поемаше малко свеж въздух и слънчева светлина, когато беше на полето, мислех, че иначе нямаше да оцелее.

Всички имахме по нещо, което да крепи духа ни. Майка ни имаше децата, аз имах изкуството, а Марта вече имаше работа на открито. Но баща ми нямаше този късмет.

Можехме да откраднем няколко часа преди вечерния ни час в 20:00 и да го видим извън бараката му. Тежкия труд го беше състарил ужасно. Изглеждаше отслабнал, а кожата му винаги беше покрита със

сажди. Първия път, когато го видях в работните му дрехи, той изглеждаше като коминочистач — черен от главата до петите.

Опита се да се засмее, когато ние трите застанахме пред вратата на бараката му.

— Елишка, ще дадеш ли една целувка на красивия си съпруг? — попита я той.

Тя се изчерви. Можех да чета по лицето ѝ. Искаше да го целуне, но ако мръсотията се полепи по нея, ще успее ли някога да я изчисти?

— Татко — казах, пристъпвайки близо до него, — веднага ще те целуна!

Ние с Марта го целунахме по двете бузи и устните и лицата ни се изцапаха със сажди.

— Виж, ние вече целия го изчистихме за теб, майко — смъмрихме я ние.

Тя успя да се усмихне и след това се приближи до него. Виждам образите на двамата така ясно в спомена си, сякаш се въртят във вечен забавен каданс. Майка ми се приближава към елегантния ѝ някога съпруг, облечен в старо фланелено палто, което никога не бях виждала. Бялото на очите му грее на потъмнялата от въглищен прах кожа. Черните му мустаци сякаш са изтрети от лицето му. Пълните му някога бузи са хлътнали като два празни кладенеца.

Но това, което си спомням най-ясно, са ръцете на баща ми. Как трепереха, когато обхванаха тесните рамене на майка ми. Как я целуна по върха на главата, за да не остави мръсна следа по красивото ѝ лице.

— *Milačku* — прошепва той.

— *Lasko Moje* — отвърща с шепот тя.

Той затваря очи, целувайки я отново, сякаш желае нещо, което вече е невъзможно. Като че ли от бараката *Дрезден* той пренася майка ми и себе си на улицата на първата им целувка или в нашия апартамент с изглед към Вълтава.

Стоя на студа и се сецам за историята, която татко ни разказваше, за замръзналите лебеди, хванати като в капан в реката, как мъжете и жените на Прага рязали леда, за да ги освободят. Но когато всички нас ни прибраха за депортиране, никой не дойде да ни помогне.

XXVIII.

ЛЕНКА

Няколко месеца след идването ни в Терезин топъл бриз най-после стопи купчините сняг. Марта ни каза, че видяла цветя в полето край овощната градина, където работеше. Това повдигна малко духа ѝ, въпреки че ние не можехме да видим нищо зад стените на гетото. Имаше няколко птички, но изобщо не виждахме някоя подскачаща катеричка или крила на пеперуда. Разбира се, имаше насекоми — комари, бълхи и въшки. По-разумните създания разбираха достатъчно, за да стоят настрана, докато тези, които пируваха в мръсотия и мизерия, с радост се присъединяваха към нас.

Продължавах да рисувам картички. Тереза все още създаваше своите завидни копия на картини на старите майстори, а милата ми Рита не преставаше да ме разсмива с гримасите, които правеше, докато произвеждаше механично един след друг безобидните си пейзажи.

— Жалко, че не можем да изпращаме тайни послания чрез работите си — прошепна ми тя един ден. Гледах я как потопаи четката си в буркан с водниста синя боя и след това нарисува малка звезда на Давид в центъра на листа, където скоро щеше да има езерце. — Представи си как Да Винчи е рисувал нещо, а след това го покривал със съвсем различна картина. Един образ, погребан под слой боя само за удоволствие на художника, а друг — създаден за публиката му.

Въздъгнах. Пощенската картичка, която рисувах, беше воденица на фона на планински пейзаж. Със сигурност никакви тайни съобщения не бяха закодирани в нея.

Рита се приближи до мен, в очите ѝ проблясваше някаква идея.

— Ами ако ти кажа, че съм чула слухове, че няколко художници се опитват да документират какво в действителност става тук. Някои мъже в съседното студио рисуват свои картини... част от тях са укрити в гетото. Казаха ми даже, че имат контакти със симпатизанти навън, които искат да ги публикуват в чужбина.

Погледнах я с недоверие.

— Не ти вярвам. Това е самоубийство.

Само преди три седмици цяла барака беше обискирана заради писмо, което съдържало едно забранено изречение: *Умирам от глад*.

— Представи си какво биха направили, ако намерят рисунки на — да речем — дървените легла с подобните на скелети мъже и жени или купищата трупове, които виждаме всеки ден — казах скептично.

Дори тази сутрин трябваше да заобиколя една мъртва жена пред вратата на бараката ни. Когато някой умираше вечер, биваше изнасян пред вратата, за да го приберат.

— Ти не би ли поела такъв риск, Ленка? — Рита повдигна едната си вежда, като ме погледна. — Знам, че аз бих го направила. Без никакво колебание.

Огледах студиото. Тереза беше заета с работа по поредното копие на *Мъжът със златния шлем*. Пред мен имаше повече от двадесет пощенски картички, на които бях нарисувала баварската вятърна мелница. А отвън дочувах звука от копитата на коня, теглец погребалната каруца, натоварена с мъртвите.

Взирах се в приятелката ми.

Никога в живота си не бях поемала рискове. Спомних си как съученичката ми Дина се бе изложила на опасност само за да може да гледа филма *Снежанка*, докато аз се разтрепервах при мисълта да наруша някоя разпоредба. Но сега чувствах, че вече няма какво повече да ми вземат. Дори не бях сигурна дали ще живея още една година при нарастващия глад и болести, заливащи гетото. Наистина, какво имах да губя в този момент? А нима не исках да оставя следа през времето, което ми оставаше?

И така открих, че й кимам.

— Да, Рита — казах по-ентусиазирано, отколкото се усещах. — Бих поела риска.

През нощта тази мисъл ме обзе изцяло. Не можех да мисля за нищо друго, освен за тайното съпротивително движение в Терезин. Представях си, че получавам задача да увековеча условията. Мръсотията. Мизерията. Унищожените тела. Хлътналите очи.

Доверих на Рита, че не мога да изгоня тази мисъл от главата си.

— Това съпротивително движение ще придаде смисъл на живота ми тук... — обяснявах й аз. — Нямам съпруг или дете, за които да се тревожа. Знам само, че ако ми се даде шанс, бих помогнала.

— Няма нужда да ми го казваш — отвърна Рита. — Аз също мисля за това всеки ден.

Тя въздъхна дълбоко, а аз я гледах как потапя четката в буркан с вода и разбърква, за да я изплакне.

— Не можах да получа информация, колкото и да се опитвах. Има един художник, който работи в техническия отдел, казва се Петър Киен. Приятелката ми Лия каза, че го видяла да рисува един от старците, скрити горе в таванските стаи. — Рита обърна глава настрани от мен, спирайки погледа си на един от прозорците на студиото, закован с дъски.

— Знаеш ли, че държат старците в тези тавански стаи без въздух, без прозорци. Има твърде много хора, а твърде малко пространство, така че Съветът на старейшините изпраща в тези помещения хората, за които се знае, че няма да оцелеят дълго.

Всъщност бях съвсем наясно с това. На тавана на нашата барака имаше една стая, в която бяха настанили шест жени, приличащи на бабички. Не само че нямаха прозорци или светлина, а им отпускаха половината от хранителните дажби, които даваха на по-младите, способни да работят. Майка ми понякога се качваше там да им даде някой плод, донесен тайно от Марта от овощната градина.

— Това момче, Петър, със сигурност е част от съпротивата... Лия се опитала да получи повече информация от него, но той веднага млъкнал. Казал й, че рисува за себе си, за да се упражнява. — Рита поклати глава. — Но дори и тя не го вярва.

Близо месец по-късно един мъж от Еврейския организационен комитет дойде и попита дали има доброволец за работа в техническия отдел, което нас с Рита много ни развълнува.

— Нуждаят се от някой, който има добра ръка за чертане — каза мъжът.

Двете с Рита вдигнахме ръка. Бяхме като ученички, отчаяно желаещи да бъдем избрани. И двете си представяхме, че само да влезем през вратата в чертожния отдел, и ще станем част от нелегалното движение, което размахва четки вместо мечове.

— Моля, вземете и двете ни — прошепнах тихо. Не исках да загубя приятелството си с Рита заради това, независимо от силното ми желание.

— Ти, със светлите очи — каза мъжът, сочейки към мен. — Как ти е името?

— Ленка Кон.

— Върви да се представиш там. Кажу им, че аз те изпращам.

Хвърлих бърз поглед към Рита, надявайки се да ми даде знак, че не ми се сърди. Бях решила, че ако изглежда разстроена, ще се откаже от новото си назначение. Но Рита не беше злобен човек. Тя веднага ми се усмихна и изрече беззвучно: „Късмет!“, когато станах да последвам мъжа, излизащ през вратата.

Този следобед се запознах с Бедржих Фрита. Влязох в студиото, което се намираше също в бараката *Магдебург*, и веднага бях поздравена от висок, слаб мъж в средата на тридесетте си години.

— Ти ли си новобранецът? — попита той. В гласа му се усещаше известна топлина, но най-вече любопитство.

— Да, господине. Казаха ми да дойда незабавно тук.

— Каква подготовка имаш?

— Две и половина години в Пражката академия.

— Точно като нашия младеж там, Петър Киен... — Той се усмихна. Вдигна ръка и посочи един мъж на около двацет години, с гъста черна къдрава коса. Познах името, което бе споменала Рита. Осъзнах също, че вече съм го виждала да се разхожда из лагера преди вечерния час. Всички го бяхме виждали. Беше единственият, който рискуваше да се движи наоколо със скицист в едната ръка и шише с мастило в другата. Майка ми поклащаше глава, мислейки, че той ще свърши в затвора на малката крепост заради наглото нечитане на правилата, но аз му завиждах за смелостта.

— Ще трябва да видя как рисуваш — каза Фрита, като плъзна към мен лист хартия и ми подаде писалка с туш. — Ето, седни. Искан да видя линията на ръката ти... Важно е, за да знам къде да те сложа.

Огледах стаята, за да реша какво да нарисувам, и избрах да направя набързо профила на Петър. Нещо у него предизвикваше реакция у мен. Дали не беше гъстата, буйна коса? Плътната уста с пълни като на жена устни, която ми напомни за Йозеф? Или бе нещо друго? Очите ми пробягаха по контура на лицето му. Забелязах тънката синя вена, пулсираща на слепоочието му. Свитият юмрук, на който бе опрял бузата си. Пръстите на другата му ръка здраво държаха писалката. Беше толкова погълнат от работата си, че нито бе чул Фрита

да споменава името му, нито бе разбрал, че бях взела хартията и писалката и го рисувах.

И аз бях същата, когато работех — съсредоточена във върха на перото. Нишка, свързваща очите, ума и ръката ми. Светата Троица на художника.

Седнах пред чертожната дъска и в рамките на няколко секунди скицирах завидно подобие на Петър. Нарисувах остроото му, ъгловато лице, дългите му пръсти, притискащи хартията, извивката на гърба му, наведен над работата си. Това бе един вид бързо рисуване, което знаех, че Фрита, като виден сатирик, известен в Прага с политическите си карикатури, би харесал, защото самият той често използваше този метод.

— Отлично — каза той, разглеждайки работата ми. — Ще ни бъдеш доста полезна тук.

Спомням си, че не гледах Фрита, когато каза това, а Петър. Той все още бе напълно съсредоточен върху рисунката си и не бе вдигнал поглед и за секунда.

XXIX.

ЛЕНКА

Малко хора са чувствителни към звука от откъсването на лист хартия от скицника или скърцането на перото на писалката, жадно за мастило. Но за мен те са като звук на бръснач или коса, прорязващ въздуха. Това бяха острите и решителни звуци на техническия отдел, които чувах всяка сутрин, влизайки през вратата.

За разлика от работилницата, тук нямаше купища блудкави пощенски картички или плътни маслени платна, изпращани с камиони за украса на интериора на германските вили. Тук съществуваше атмосфера на оперативност и неотложност.

— Ние тук сме отговорни за много неща, Ленка — обясни Фрита. — Архитекти изготвят планове за разширяването на Терезин. Имаме нужда от нови пътища за увеличаващото се население. Чертежи за нови бараки. Железопътната линия от Бохушовице трябва да бъде продължена до Терезин. Остарялата канализационна мрежа на лагера трябва да се осъвремени. Всичко това трябва да се изготви от архитектите и инженерите, работещи в този офис, а художници като теб ще им помагат.

Докато говореше, той се движеше из стаята с тихо достойнство. Забелязах, че всички работеха, виждах линията на гърбовете им, извити над чертожните дъски. Някои се бяха събрали на групи, купчина материали лежах в центъра на обща маса. Всички глави бяха наведени надолу. Не видях нито едно лице.

— Имаме крайни срокове, които трябва да се спазват, Ленка. Така че, когато ти кажа, че нещо ще ми трябва след три дни, постарай се да го направиш за два.

Аз кимнах.

— Недей да хабиш материалите. Те са най-ценното ни имущество.

Отново кимнах.

Докато говореше с мен, очите на Фрита оглеждаха стаята. Физическото му присъствие беше сигнал за всички, че редът в чертожната стая трябва да се спазва през цялото време. Тук командир

бе Фрита, а останалите бяхме неговата войска. Но аз се чудех защо работехме — и то толкова усърдно — за армия, чиято цел бе да ни затвори в гетото сред болести и глад? Къде бе съпротивата? Искях да попитам Фрита. Огледах помещението, десетките мъже и жени, които приличаха на механични работи, и потръпнах. Не можах да почувствам каквато и да е съпротива.

— Ленка, запознай се с Ото Унгер.

С Фрита стояхме до бюро, над което един хилав мъж се бе навел над книга с илюстрации.

Когато се изправи, видях, че лицето му е изваяно. Имаше вид на моделиран от глина, с дълбоки тунели, вдълбани с пръсти под очните му кухини.

— Аз съм Ото. — Той се изправи и протегна ръка. Усмивката му беше топла, но пръстите му — леденостудени.

— Аз съм Ленка Кон — казах аз.

— Ленка? — Той изрече името ми като въпрос. — Хубаво име. Ти си единствената Ленка, която съм срещал в Терезин.

Изчервих се.

— Не флиртувай, старче. — Фрита размаха пръст към него. Това бе първата проява на веселие, с която се срещях, откакто бях влязла в стаята. Усмехнах се.

— Откога на четиридесет и две си стар? — подразни го Ото. Поклатих глава, суровите условия очевидно го правеха да изглежда по-възрастен от годините си. Беше само въпрос на време, преди същото да се случи и с мен.

— Ото, искам Ленка да се включи в създаването на работната книга, описваща подробно напредването на железопътната линия от Бохушовице до лагера. Покажи й формата, който използвахте при проектирането на канализационната система. Тя трябва да оформи илюстрациите по този образец.

— Няма проблем, господине. Да, веднага.

— Хайде да започнеш тук.

Нещо у Ото ми напомняше за баща ми. Той имаше големи тъмни очи, тясно лице и благ маниер на говорене. Издърпа един стол за мен и ми подаде купчина технически чертежи.

— Това са инженерните проекти — започна той. — Ще трябва да направиш някои илюстрации, които да допълнят книгата. Рисунките трябва да показват мъжете, работещи по изграждането на железопътната линия до Терезин, и новите сгради, които я заобикалят. Ще ги изпратим на германците, които са поискали подробна информация за разширяването на Терезин.

Кимнах, че съм разбрала заданието.

— Има гваш и акварелни пигменти по рафтовете, а също четки, писалки и мастило. Избери боите, които според теб са най-подходящи, но моля те, опитай се да не правиш грешки.

— Да, знам — усмихнах се аз. Виждайки колко усилено се стараеше майка ми, за да осигури материали за своите ученици, аз знаех важното им значение.

Той се усмихна в отговор. Беше топла, бащинска усмивка и тя ме накара да почувствам колко ми липсва татко.

— Много добре тогава. — Той скръсти ръцете си. — Ще те оставя да работиш, Ленка. — Върна се на стола си и посегна към перото и блока си.

Лицето на Ото бе с цвета на восък. Той изглеждаше меланхоличен, когато рисуваше, докато останалите в стаята бяха почти безизразни. Понякога го наблюдавах с крайчеца на окото си. Той всеки път навлажняваше хартията с вода преди полагането на пигмента. Това правеше рисуването по-трудно, защото цветовете можеха да се размият. Границите можеха да се размажат. Чудех се дали така изпробваше уменията си. Трябваше да работи много по-бързо, за да включи всичко в рисунката.

Понякога поглеждаше моята работа.

— Харесва ми изражението на войника... — каза той, леко развеселен.

Погледнах малката фигура, която бях нарисувала до мъжете, работещи по полагането на релсите, и забелязах, че му бях придала почти маниакален израз.

Засмях се за секунда.

— Дори не съм осъзнала, че съм го направила. Може би трябва да започна отначало.

Ото поклати глава.

— Не, запази го. Точно е. Казват ни, че искат да предаваме всичко с абсолютна точност, а ти си направила това. Те всички са дребни лайна — прошепна ми той. — Мразя това. Ненавиждам да работя за тях. — Натисна писалката си така силно върху хартията, че мастилото направи локвичка. Рисунката трябваше да се бракува.

Погледнах към развалената рисунка и потръпнах. Какво щеше да направи Фрита, ако види топката смачкана хартия? Но не Фрита беше с избухлив нрав, а неговият заместник — художник на име Лео Хаас. Той рядко общуваше с някого от нас. Разговаряше само с Фрита.

Но Ото не изхвърли хартията в кошчето за боклук. Разбира се, че не. Изчака да изсъхне и после я сгъна на малък плосък квадрат и я скри в джоба си.

Двамата с Ото започваме да прекарваме повече време заедно. Донякъде нереалистично се надявам, че той ще ми разкрие, че е част от артистичната съпротива. Но той казва много малко, с изключение на това, че мрази да бъде принуждаван да рисува за хора, които искат да видят него и семейството му мъртви.

По обяд ядем заедно хляба си, дъвчейки бавно, като се преструваме, че е нещо друго.

— Аз ям кнедли и кисело зеле днес. Купища зеле — казва той. Ото отчупва залък стар хляб. Гледам го как затваря очи и се опитва да извика цялата сила на въображението си, за да превърне един залък в нещо, което му доставя далеч по-голямо удоволствие.

— Аз ям шоколадова торта — казвам му. Хлябът в устата ми е като дървени стърготини. Все пак подлагам ръката си под дажбата, докато ям. Няма да позволя и една трохичка да падне.

Ото се смее, а очите му се пълнят със сълзи.

Петнадесетминутната ни обедна почивка е почти към края си.

— Фрита е страхотен човек. Ние сме късметлии, Ленка. По-добре сме от останалите — казва той, сякаш трябва да го напомни на себе си или на мен.

— Да, знам — кимам. Два листа хартия са сгънати в сутиена ми. — Знам, Ото.

Всеки ден научавам нещо повече за техническия отдел и за нашия шеф от новия ми приятел Ото. Научавам, че Фрита е един от първите пристигнали в Терезин през ноември 1941 година — *Aufkommando*. Това е избрана група от около 350 висококвалифицирани еврейски инженери, чертожници, механици и строителни работници, доброволно напуснали Прага, за да помогнат за разширяването на инфраструктурата на Терезин, да го подготвят за наплива на евреи, които скоро ще бъдат транспортирани. Тези хора дошли да работят в Терезин по-рано с обещанието, че нито те, нито техните семейства ще бъдат изпратени „на изток“.

Научих, че много от колегите ми в техническия отдел като Фрита са помогнали с първоначалните планове за лагера. Един инженер на име Иржи бе създал чертежите за цялата канализационна система, а друг — Бек, бе изготвил оригиналните планове, използвани за изграждане на гетото. Тези мъже имаха познания за инфраструктурата на лагера, неизвестни дори на СС, и по-късно тази компетентност щеше да се окаже безценна. Ако искате да скриете нещо така, че никой да не знае къде да го намери, това бяха мъжете, които трябваше да попитате.

Ежедневните ми петнадесет минути с Ото са жизненоважен източник на информация за мен. Един ден се осмелявам.

— Чувала съм, че Фрита и Хаас се опитват да изпратят своите рисунки навън — прошепвам.

Ото не ми отговаря. Дъвче по-бавно. Затваря очите си, сякаш се преструва, че не е чул какво му казах току-що.

— Ото? — Повтарям въпроса си.

Той пак не ми отговаря.

— Ото? — Гласът ми е малко по-твърд.

— Чух те първия път, Ленка — казва той. Бърше устата си с кърпа, която е с цвета на мръсен парцал за съдове. — Знаеш ли, че имам жена и петгодишна дъщеря? — пита той, като сменя темата. — Името ѝ е Зузана.

Шокирана съм. За първи път той споменава за тяхното съществуване.

— Не ги виждам толкова често, колкото бих искал. Нощем ми липсват толкова много, че затварям очи и се опитвам да си представя, че копая тунел между моята барака и тяхната.

— Много съжалявам, Ото — казвам. — Нямах представа.

— Ужасно е да заспиш, сънувайки, че копаеш с нокти земята.

Не казвам нищо. Кимам с глава.

— Сякаш си погребан през цялото време. Задушаваш се.

Отново кимвам.

— Не — казва той, — не знам нищо за никаква съпротива.

Гледа ме и очите му са изпълнени с предупреждение. Ирисите му приличат на стоп знаци, заповядващи ми да престана.

— Ленка — казва той, хващайки ме за ръката, — време ни е да се прибираме вътре.

Гледах смаяна как Ото започна да рисува акварел на крепостните стени на Терезин. Той работеше бързо, първо направи тъмните линии на тухлените стени, а след това ги запълни с преливащи се топли кафяви и жълти тонове. С умела ръка нарисова меката облачна мъглявина на планините отзад и терени във воднистозелено. На следващия ден, след като беше скрил картината, за да може да изсъхне, той взе четка, мастило и перо и нарисова оградите от бодлива тел, прорязващи листа като острие на нож.

Знаех, че нацистите са забранили всякакъв вид илюстрации, които ги показват в неблагоприятна светлина. Беше ни казано, че всеки заловен в това ще бъде затворен в малката крепост или изпратен със следващия транспорт на изток. Така че за мен не бе изненада, че все още не бях виждала изображения на ужасите, ставащи в лагера. Ако такива картини съществуваха, те можеха да бъдат нарисувани само тайно — или нощем в бараките, или на оживени места, където никой не би гледал. Все пак ще излъжа, ако не кажа, че усещах някакъв таен език между Фрита и Хаас, докато всички ние работехме.

— Запиши си това! — провикваха се понякога един на друг над бюрата си. Сякаш си казваха какво записват.

Фрита и Хаас не ни притесняваха, трябваше само да спазваме сроковете. Сигурна съм, че знаеха, че много от нас откъмваха материали за наша собствена работа по стаите. Ото дори беше

достатъчно смел, за да работи по някои от своите картини през деня. Той ме научи как да пълня скицника си с илюстрации за германците, а личните си работи да скривам между страниците. Ако офицер от СС ни изненадаше в студиото, ние можехме просто да обърнем една страница в скицника, за да покрием това, което всъщност рисувахме.

Все още не се бях сприятелила с Петър Киен. Понякога го виждах тайно да скицира програма за опера или за пиеса, които щяха да бъдат изпълнени преди вечерния час. По-късно виждахме тези плакати, приковани на стълб до някоя от бараките, и всички се събирахме да гледаме представлението за тази вечер.

Като погледна назад сега, трудно ми е да повярвам за колко много артистични дейности успяхме да намерим време в Терезин. Въпреки че германците си затваряха очите за представленията, ако те не бяха критични спрямо Райха, винаги следваше някоя неизбежна жестокост. Колко пъти виждахме германски войници да ръкопляскат на прекрасния диапазон на тенора или на омагьосващата ария на сопраното, а още на другия ден да нареждат включването на същите тези певци в следващия транспорт на изток.

Често гледах Рита в тези представления. Беше ми казала, че обича пеенето, и бе започнала да се вижда с един мъж на име Оскар, който имаше хубав глас и обикновено бе избран за някоя от главните роли.

Бяха красива двойка — тя с високите си скули и подстригана руса коса, а той с широките си рамене и бадемовидни кафяви очи. Когато пееше за другите, Оскар винаги слагаше ръка на сърцето си, сякаш ласкаеше всяка нота в името на своята любима. Това, разбира се, бе Рита, която стоеше в ъгъла с лъчезарната си усмивка и блеснали очи. В кратките моменти, преди да прозвучи сигналът за вечерния час, аз често ги виждах да се промъкват зад врати и други скрити места в лагера, за да откраднат някоя целувка, и се усмихвах щастлива, че двамата са намерили малко романтика сред тая мизерия.

Въпреки претъпкания и обхванат от болести Терезин, любовни истории като тази на Рита и Оскар по някакъв начин разцъфтяваха. Чувах много от момичетата в бараката да говорят за гаджета и тайни срещи. Виждах как се опитваха да оправят вида си само с голи мръсни

пръсти и малко слюнка върху дланта. Виждах как пощипват бузите си и прехапват устните си, така че малки капчици кръв да им придадат някакъв цвят.

Но аз си нямах никого, освен призрака на Йозеф в сърцето ми. В нощите, в които бях в състояние да сънувам, сънувах само него.

XXX.

ЙОЗЕФ

Безброй пъти години наред се кълнях, че съм видял Ленка. Пътувайки в метрото, зървах жена, която би могла да е тя. Бях на почивка с Амалия и децата и мислех, че съм видял Ленка да се отдалечава от басейна. Друг път пътувах в автобуса и се заклевах, че съм видял тил със същата форма като нейния, коса със същия цвят. Затаявах дъха си, докато жената обръщаше глава и се убеждавах, че не е тя.

Амалия наричаше това „ден на призрака“. Когато виждате тези, които търсите, в сянката на друг. Исак веднъж го нарече „проекция на твоя копнеж“, но аз предпочитам простотата на термина на Амалия. Тя го беше въвела в началото на брака ни. Когато се прибирах вкъщи уморен от работа, тя само трябваше да каже, че има един от онези дни, и нямаше нужда от повече думи.

Когато това ѝ се случваше, аз просто ѝ кимвах, очите ми изразяваха искрено разбиране. Опитвах се да се усмихна и стисках ръката ѝ.

След като тя почина, понякога си позволявах да се чудя какви ли са били призрачните ѝ дни в сравнение с моите. Аз търсех жената, любовницата, която бях оставил там. Тя търсеше майка, баща и сестра, която трябвало да пътува с нея. За мен това беше изгубената ми любов, за нея — загубата на семейството ѝ. Но загубата си е загуба, нали? Студена и бяла. Синя и тъмна. Срежете вена и тя кърви.

Аз съм влюбен в сянка. Търся я в тъмнината на коридора. Търся я в очите на старите жени, пресичащи улицата. Моята втора съпруга, която прегръщах гърбом всяка сутрин, докато лежахме в леглото, не бе постеля за съня ми; Ленка бе тази, която идваше в моите сънища. Тя все още ме преследва като лъвица, котка с пронизващи очи. Минаха повече от шейсет години, а сянката ѝ все още върви до мен. Нейната сянка се простира дълга и черна — чака да посегна към нея, чака да протегна ръката си.

На стари години започнах да вярвам, че любовта не е съществително, а глагол. Действие. Подобно на водата, тя тече в собственото си русло. Ако искате да я затворите с бент, истинската любов е толкова щедра, че ще прелее. Дори и в раздялата, дори и в смъртта тя се движи и се променя. Тя живее в паметта, в натрапчивия спомен за едно докосване, в преходността на аромат или в нюанса на въздишка. Тя се стреми да остави следа като вкаменелост в пясъка, като листо, запечатано в горещ асфалт. Никога не съм преставал да обичам Ленка — дори когато писмата ми се връщаха и вестниците съобщаваха за смъртта на милиони евреи, изпепелени в безкраен облак от черен дим.

Когато дъщеря ми се влюби за първи път, ѝ казах да не го приема твърде сериозно. „Представи си, че си в топъл летен басейн, обкръжена от концентрични кръгове — говорех ѝ аз. — Златни лъчи слънчева светлина заливат косата ти, падат по лицето ти. Поеми дъх. Дишай. Това няма да те напусне. Ако уловиш слънчевата светлина в дланите си, тя ще се превърне в сянка. Ако сложиш светулки в буркан, те ще умрат. Но ако обичаш с разперени крила, винаги ще усетиш опиянението да се рееш по време на полет.“

Тя се влюби в едно момче от колежа, което ѝ направи предложение вечерта преди дипломирането. Беше висок и мургав като мен. Беше кротък и обичаше книгите. Бенджамин ми хареса. Наблюдавах го как седна на масата с мен и Амалия, гледайки ни почтително, малко объркан от това, което вижда.

Това объркване ме накара да мисля, че той е подходящият мъж за Ребека. Той видя тишината между Амалия и мен, внимателното, почти предпазливо съчувствие, и аз успях да прочета мислите му: *Дано никога не ми се случи това.*

Този факт ме привърза към него. Да, дано никога не бъдеш такъв. Целуни дъщеря ми и почувствай топлия бриз по лицето си, топлината на слънцето върху клепачите си. Приеми с радост пърхането на пеперуди в стомаха си. Ако ти дам благословията си, ожени се за нея и се любете, като че ли сте крал и кралица в собственото си царство. Почувствай биенето на сърцето ѝ върху твоето. Запечатайте се един в друг.

Но ако я предадеш, ще изгоря очите ти. Обичай я истински и не я пускай да си иде. Нека бъдете възнаградени с ангелски хор в ушите.

Когато той свърши десерта си и посегна към ръката ѝ, покривайки я със своята, видях потвърждението, от което имах нужда. Видях как клепачите му се затвориха, сякаш се плъзна в нея. Като течен мед. Силно, като морско течение.

И аз също затворих очи.

XXXI.

ЙОЗЕФ

Моят внук се роди пет години по-късно. Стоях в чакалнята с Бенджамин и Амалия. Лекарят, който пое раждането, бе мое протеже. Познавах ръцете му. Те бяха големи и силни. Беше изродил над триста бебета и аз му имах пълно доверие. Извършваше безупречно цезаровите сечения, шевовете му бяха без конци и зарастваха без никакви белези.

Ребека никога не е била така красива, както когато беше бременна. Дългата ѝ коса стана гъста и лъскава, бледата ѝ кожа сияеше.

Амалия ѝ шиеше рокли за бременни. Бенджамин ѝ носеше млечни шейкове и букети от момини сълзи, прибирайки се у дома от офиса. След юридическия факултет той бе станал по-жилест и двамата приличаха на една средновековна картина, която помнех от църквите в Прага: дъщеря ми — Мадоната, със закръгления си корем, и Бенджамин — един от мъдреците, поднасящ ѝ дарове.

Когато Ребека започна да ражда, двамата с Амалия тръгнахме пеша от нашия апартамент към болницата *Ленъкс Хил*. Знаех пътя наизуст. Извървявал съм го в продължение на двадесет години: седемнадесет минути, ако хванехме всеки зелен светофар. Двадесет и една, ако пропуснехме повече от три светофара.

Амалия беше на петдесет и две, а аз — на петдесет и шест. Вече бяхме посивели. Имах малко шкембе, но Амалия все още беше тънка като тръстика, само кожата на ръцете ѝ издаваше възрастта ѝ.

Виждах в очите ѝ колко е притеснена.

— Тя ще бъде добре — казах аз и стиснах ръката ѝ, а след това я прегърнах през раменете. Гърбът ѝ потръпна, когато я притиснах към себе си.

В стаята на сестрите бях посрещнат като крал.

— Поздравления, доктор Кон — чуруликаха всички дори преди раждането да е завършило. — Тя се справя страхотно. Четири сантиметра вече.

Бенджамин седеше на един от диваните с пребледняло от безсъние лице.

— Татко — каза той, като се изправи, — толкова се радвам, че най-после сте тук.

Обичах Бенджамин като син и всеки път, когато ме наричаше татко, бе като допълнителна доза бащина обич, инжектирана направо в сърцето ми.

— Не се притеснявай — прегърнах го аз. Приличах на генерал, който успокоява своите войници.

Донесох им кафе — черно за Амалия, а за Бенджамин — с много мляко и захар, и след това отидох да проверя как е Ребека.

Тя лежеше на една страна, болката ясно бе изписана на лицето ѝ.

— Здравей, скъпа — прошепнах аз.

Тя се усмихна, въпреки че виждах усилието ѝ. Един лекар може да измери болката на пациентката си само като я погледне, а тази на Ребека ескалираше. Можех да видя също и страха в очите ѝ.

Хванах я за ръката. О, ръката на дъщеря ми. Ръкостискането ѝ ме хвана за сърцето, струйки топлина протекоха към пръстите ми.

— Къде е доктор Лайп? — попитах тихо.

— Той ме прегледа преди няколко минути и каза, че още трябва да чакаме.

— Побързай вече! Майчинството те чака — пошегувах се аз, потупвайки крака ѝ през тънкия болничен чаршаф. Фраза, която бях използвал много пъти преди.

Но моята Ребека не се засмя, което бе необичайно за нея, защото тя винаги се смееше, когато се опитвах да се шегувам. Това беше израз на добротата на дъщеря ми, тя се смееше дори и когато не бях смешен. Смееше се с мен, за да не се чувствам сам.

— Ще отида да го потърся — успокоих я аз. — Добре ли си?

— Да — каза тя смело. Но знаех, че не е. Беше ни казала, че не иска *демерол*, за да преживее раждането без лекарства, а не в здрачен унес. Искала да роди, докато е с акъла си и с широко отворени очи.

— С акъла си? — Спомням си, че Бенджамин поклати глава, седейки в нашия хол. — Татко, колко естествени раждания сте виждали, когато жените остават с акъла си?

— Не много. Изобщо не са много — отговорих със смях. — Но Ребека може да се справи.

— Чудесно — каза Бенджамин. — Знаем какво точно да направим, ако нещата загубят.

Усмихнах се, припомняйки си как изглеждаше Ребека само преди няколко дни, седнала на дивана с кръгъл като диня корем, предизвикателно скръстила върху него тънките си ръце.

Спомням си, че помислих: „Ето ме — акушер-гинеколог — гледам собствената си дъщеря, която е на път да роди, а все още се удивлявам от нея“.

Намирам доктор Лайп да разглежда папка с документи под флуоресцентните лампи в лекарската стая.

Той вдигна поглед, когато чу стъпките ми.

— Тя е добре, Йозеф. Още пет сантиметра и сме готови.

Знаех, че и аз съм преглеждал хиляди документи, докато пациентките ми лежах в леглата си, а природата си вършеше работата, но бих излъгал, ако кажа, че не очаквах доктор Лайп да бъде в стаята при Ребека през по-голямата част от раждането.

Придружих го обратно до стаята ѝ, но излязох, когато той започна да я преглежда. Дъщеря ми искаше да уважавам нейния интимен живот, а аз се стремях да спазя това обещание.

Изчислих, че ако сега разкритието беше пет сантиметра, истинското раждане щеше да започне след три-четири часа.

Върнах се обратно в чакалнята.

— Ще бъдем тук още известно време — казах им. — Бенджамин, защо не отидете с Амалия да хапнете долу, а аз ще държа фронта.

Те се съгласиха и аз се настаних в един от болничните столове. За мен сега беше много странно да бъда от страната на семейството в очакване на добрите новини — че бебето е здраво, че майката е добре и че е момченце или момиченце.

Трябва да призная, че не ми харесваше да нямам контрол. Искях да бъда в стаята с Ребека, с картоната ѝ в ръка и с ръкавици в случай на спешна нужда.

Но дори и аз разбирах, че идеята не е добра. Мисля, че в сърцето си смятах, че всичко ще мине гладко. Така че когато се появи Елинор, една от любимите ми сестри, и ми каза, че рамото на бебето се е

заклещило в родилния канал, тя заедно с друга медицинска сестра трябваше да ме задържи да не се втурна в стаята.

Раменната дистокия е най-лошият кошмар за всеки акушер-гинеколог. Няма нищо по-лошо от това да виждаш главичката и да я гледаш как посинява.

Цезарово сечение почти винаги е невъзможно, защото бебето обикновено е слязло твърде надолу.

Докато се борех да се измъкна, Елинор сложи двете си ръце на раменете ми.

— Филип смята, че ще е по-добре да останете тук, докторе.

Знаех, че бих дал същите инструкции при тази ситуация. Никой не иска семейни емоции в операционната зала. Но мисълта за страдащата и уплашена Ребека в родилната зала, въпросът дали моят внук ще оцелее, или ще бъде цял живот със саката ръка — много вероятно усложнение при дистокия — ме ужаси.

Елинор ме хвана за ръката.

— Хайде, доктор Кон. Нека да се поразходим.

— Някой трябва да чака тук и да успокои Амалия и Бенджамин, когато се върнат — отвърнах ѝ аз. — Нека една от сестрите да им каже, че има усложнение, но всичко ще бъде наред.

— Непременно — отвърна тя. — Считайте го за направено.

Поведе ме по коридора. Бях вървял по този линолеум хиляди пъти, но сега бях скован от страх.

Внукът ми се роди син. Често се връщах към този негов образ — отпуснато четирикилограмово момченце на масата за затопляне, кожата му е на петна с цвят на слива. Ребека ми каза, че първият му вик прозвучал като на удавник — клокочещ вопъл от дъното на океана.

— Пребори се да се измъкне от утробата — каза докторът. — Той е малък боец. Не успяхме с позицията на Макробъртс, но супрапубичният натиск проработи като песен. — Той ми се усмихваше, но ясно можех да разбера по лицето му, че е бил ужасен. В очите му все още се забелязваха следи от умора и страх и ако в момента не бях така изцеден, бих го прегърнал и бих му казал колко съм благодарен, че е изродил моя внук здрав.

— Ще го наречем Джейсън, татко — каза Ребека. — На дядото на Бенджамин, Джошуа.

— Чудесно име — отговорих им аз.

Държах Джейсън в ръцете си и плачех. Синът на дъщеря ми. Моят внук, с моя кръв в себе си. Още един живот на този свят — да обича, да пее, да прави всякакви добрини. Сърцето ми подскочи при мисълта за неговия път в живота и всичките етапи, които рано или късно ще премине: първите му думи, първите му стъпки.

Първата му любов.

Разчитах чертите му като карта. Гледах високото му чело и извивката на устните му и виждах дъщеря си. Силните вежди, рамкирали клепачи с форма на раковини, бяха на зет ми, а малката брадичка беше на Амалия. Не виждах себе си, докато той не отвори очите си по-късно вечерта. Видях себе си, отразен в погледа му — влажния поглед на новородено индиго. Тъмен като паметта ми, дълбок като морето — обичах това момче от момента, в който се роди.

Пропуснах историята на моя син, Джейкъб. Моето малко момче с пухкави крайници, дълбоки мисли и кротки маниери.

След неговия *bris*^[1] Исак му свири мелодии от Брамс и Дворжак, а години по-късно, когато го заведох на лекар, аз се питах дали на този осми ден цялата наша тъга не се беше просмукала в малката му душа.

Разбира се, как можеше детето ни да не израсне тъжно и тихо с нас двамата като родители? Ребека някак си беше благословена с вътрешен огън, както и сестра ми — дух, окъпан в червено.

Но очите на Джейкъб бяха тъжни от момента, в който го прегърнахме. Амалия първа заговори за това.

— Той е различен — каза ми тя, когато той беше на по-малко от две седмици. — Аз мога да го чуя.

Казах ѝ, че си въобразява.

— Той е съвсем добре — уверявах я. — Той е здрав и силен.

— Неговото не е плач от глад или за сън — настояваше тя. — Плаче заради самия плач.

— Бебетата плачат — отговорих аз. — Те още не могат да говорят.

— Усецам го в костите си — каза тя. — Това е вик на тъга.

Синът ми имаше нужда да бъде прегръщан. В месеците след раждането му ние се редувахме да го носим през нощта.

Амалия му пееше песните, които нейната майка ѝ беше пяла. Нейният тих, ритмичен глас го успокояваше временно, сякаш мелодиите му бяха така познати, както и на нея. Когато идваше моят ред, аз го вземах в кабинета си непосредствено до нашата спалня. Седяхме на бюрото ми, лицето му бе обърнато към гърдите ми, а аз му четях. Може би трябваше да му чета детска книжка, като *Слончето Бабар* или *Зайчето Бенджамин*, вместо романите, които предпочиташ, но той винаги се успокояваше, когато бяхме заедно.

В предучилищната забавачка твърдяха, че е необикновено умен и че може през целия ден да реди пъзели. Не се стремеше да играе с другите деца, но кой би могъл да го вини, питах се аз. Учителят ни каза, че мисли задълбочено и е изключително чувствителен. Бе забелязал, че дъждът пада по стъклото като сълзи, че плочките линолеум са изпъстрени с кехлибарени лунички. Двамата с Амалия се усмихвахме на това. Тригодишен, който гледа през прозореца, който предпочита самотата вместо играта с другите на батут или в пясъчника. Уверявах себе си, че трябва да приема сина си такъв, какъвто е.

Когато Ребека се роди, това само подчерта разликата с Джейкъб. Тя беше като топка постоянна енергия, очите ѝ танцуваха, когато я прегръщах. Кискаше се. Плачеше само когато беше гладна или преуморена, но Амалия бе права за това, което бе усетила за нашия син. Плачът на Ребека имаше определено начало и край. Това не беше дълъг тъжен вой като на Джейкъб.

Какво да правиш с дете, което не се интересува от приятели? Което вместо това си измисля въображаеми другарчета, когато е само в стаята си, с наредени високи блокове и кули от ЛЕГО, групирани по цвят, дете, което иска да носи само син цвят?

Синя тениска. Сини панталони. Сини чорапи.

— Обича синия цвят, значи е решителен. Той е пристрастен към това, което му харесва — казвам на Амалия.

Тя поклаща глава.

— Не. Нещо не е наред.

Аз съм лекарят, искам да ѝ кажа. Той е малко странен, да, но той си е наш и е добре.

Но интуицията на майката винаги е вярна. Би трябвало да знам това. Колко пъти съм виждал жена, която идва в кабината ми, казвайки, че чувства, че нещо не е наред с бременността ѝ, и се оказва права?

Когато Джейкъб влезе в началното училище, стана ясно, че не може да се впише в живота в класната стая. Тъмнокестенявата му коса често бе в очите му, а пълничкото му някога тяло се бе източило и отслабнало. Напомняше ми на болнаво жребче, опитващо се да се изправи на крака. Шумовете го притесняваха, всяка промяна на програмата от учителя предизвикваше изблик на гняв, не понасяше да го пипа някой друг, освен Амалия или аз. Сякаш кожата му изгаряше, ако някой друг леко го докоснеше.

Водехме го от специалист на специалист. Той озадачаваше всички с високите си резултати за интелигентност, но като че ли не можеше да съществува извън собствения си въздушен мехур.

Училището „Йешива“ в Бруклин беше единственото, което го прие, и той сякаш разцъфтя под грижите на своите учители. Той обикна езика иврит, пристрастявайки се към него като към загадка, която трябва да декодира. Дисциплината беше строга, а децата там бяха послушни и го оставяха на мира.

Той възприе униформата, въпреки че беше в черно и бяло, а не синя, харесваше му фактът, че трябва да я носи всеки ден, и материята не го дразнеше както толкова много други неща.

Допаднаха му малката тухлена сграда и пейките в училищния двор, както и това, че никой не го безпокои, ако си играе сам или просто наблюдава отстрани. Когато се клатеше напред-назад или размахваше ръцете си, учителите казваха на децата, че това е начинът, по който Джейкъб се моли.

Животът ми като възрастен е белязан от постоянна двойственост. Сякаш някой е взел и е разсякъл моето съществуване, така че да не мога да се наслаждавам на нещо, без да виждам тъгата от другата страна. Ожених се за Амалия, но не можех да спра да мисля какъв ли щеше да бъде животът ми с Ленка. Видях моята прекрасна дъщеря да

се превръща в жена, но синът ми едва успява да влачи съществуване с всичките му различни ограничения.

През годините, когато Джейкъб и Ребека бяха тийнейджъри, дъщеря ни обличаше пола от рипсено кадифе и поло и се срещаше с приятели на хамбургер или млечен шейк надолу по улицата, докато Джейкъб се присъединяваше към нас с Амалия пред телевизора. Чистех чиниите от преварените зеленчуци или загорялото месо, като тихо ги изстъргвах в кофата за боклук, и слушах сина ми да отговаря правилно на всеки въпрос от телевизионната викторина още преди някой от състезателите да е реагирал.

Гледах главите на Амалия и Джейкъб, вторачени в екрана. Исках жена ми да ме погледне, но тя продължаваше да гледа напред. Знам, че беше чула Джейкъб да извиква отговорите, но не се усмихваше с гордост. Нито пък плачеше. Просто ядеше безвкусната си храна и гледаше телевизионно шоу, което нямаше никакъв смисъл за нея, и никога не проронваше дума.

Ребека вече е съпруга и майка. Омъжена за адвокат, с един син. Синът ми, сега на петдесет, все още живее с мен у дома. Достатъчно е подготвен, за да живее сам, но винаги е отказвал тази възможност.

— Защо, татко? Аз съм щастлив... Щастлив съм тук с теб.

Говорът му е внимателен и отмерен, сякаш претегля всяка дума в главата си, преди да я произнесе.

Повдигам вежди и се вирам в бледия му тен, в светлите му като натрошен лед очи, в нервните ръце. Част от мен иска да вдигна ръка, да отрицая трупаното толкова много години разочарование от гледката на брилянтното ми дете, обвито в собствения си копринен пашкул. Но нямам волята.

Той чете мислите ми. Чете моята тъга. Чете гнева ми. Проблясва в ретината ми като мълния по време на буря.

И след това изчезва.

---

[1] Ритуално обрязване, обикновено на осмия ден от раждането.
— Б.пр. ↑

XXXII.

ЙОЗЕФ

На погребението на Амалия Исак свири *Kol Nidre*^[1]. Изглеждаше ми много остарял. Изцяло бе посивял, някога черната му коса сега приличаше на купчина накъдрени листа, посипани със сняг. Но слабото му тяло все още беше елегантно и изправено. Беше облечен в изискан черен костюм, който носеше и преди години, когато двамата с Амалия отидохме да го слушаме в *Карнеги хол*. Щом равинът изрече името му, той стана от пейката зад мен и благоговейно се приближи до *bimah*. Тръгна надолу по стълбите, като държеше цигулката от едната си страна, а лъка — внимателно до сърцето си.

Настъпи пълна тишина, когато той застана неподвижно пред позлатения кивот и свитъците на Десетте заповеди, ограждащи го от двете страни. Около нас имаше само шепа опечалени — малцината, с които се бяхме сприятелили през годините, семейството на Бенджамин, двете ми деца, внукът ми и няколко пациенти, с които се бях сблизил.

Той постоя така няколко секунди, гледайки отвъд пейките, сякаш се опитваше да намери някого, за когото напразно се надяваше все още да е там. Седях, скръстил ръце, и го гледах как пое дълбоко дъх и затвори очи. Най-последно постави инструмента на рамото и опря брадичката си. После вдигна лъка си.

Свиреше по-красиво от всеки друг път, когато съм го слушал. Музиката отекваше като разкъсващо се сърце, всяка нота политаше на златни крила. Кожата на бузите му потрепваше, докато свиреше, миглите на клепачите плътно затваряха погледа му. Но като го гледах, за мен стана ясно — почти като прозрение, чувайки го да свири — че той винаги е бил влюбен в Амалия. Че през всичките тези години, докато седеше в нашата малка кухня и кротко ни гледаше, той е бил там, за да бъде около нея.

Ребека плачеше. Тялото ѝ потреперваше и се разтрисаше, слабо да побере мъката ѝ. Синът ми гледаше напред, ясните му очи бяха неземни в скръбта. Една сълза се търкулна по лицето му.

Накрая дойдоха и моите сълзи, също като музиката, бавна и тъжна, а след това — издигаща се и пропадаща, като вълни в морето. Аз плачех, защото — да, Амалия ми липсваше. Но също и защото ми беше съвсем ясно, че най-добрият ми приятел е обичал жена ми така, както аз никога не бих могъл.

Kaddish, който той свиреше, се състоеше от нотите, идващи от сърцето ми, от моя копнеж по навеки изгубена любов. Но не към жената, която лежеше пред мен в боров ковчег. Към една жена, която оставих преди четиридесет и пет години на една претъпкана гара в Прага, която не бе имала истинско погребение. И ако аз свирех на цигулка, скръбта, че съм я загубил, щеше да звучи точно както тази на Исак за Амалия. Всяка нота, изсвирена запомнящо се, изпълнена със скръб, всеки акорд, подчертаващ самотата, след като тя си е отишла.

---

[1] Молитва и име за вечерната служба, която започва на Йом Кипур. — Б.пр. ↑

XXXIII.

ЙОЗЕФ

Отбелязваме *shiva*^[1] в нашия апартамент — Ребека с младото си семейство, аз и апатичният ми син. Както изисква обичаят, покриваме огледалата с кърпи. Разкъсваме дрехите си. Седим небръснати на ниски столове.

Внукът ми чете книга в моя кабинет. Той вече е в гимназията и обича книгите така, както и аз, когато бях на неговата възраст. Майка му го мъмри да седне с нея и с вуйчо си, но аз ѝ казвам, че няма проблем. Той е млад. Той е жизнен. Няма защо да седи в тъмната стая с нас и да приема посетители, на които дори не знае името.

Приятелка на дъщеря ми донася още една чиния с *rugelach*^[2] и блюдо гевреци с пушена риба. Тя си записва всеки пристигащ в малък бележник, за да може после да им благодари с писмо.

Диванът е покрит с калъфките, които Амалия бе ушила сама. Завесите са спуснати, така че да не влиза слънчева светлина. Навън, по Трето авеню, такситата надуват клаксоните си и майки викат децата си, които излизат от училище. Кутиите в шкафовете все още са с етикети, внимателно надписани от Амалия: *Брашно*, *Захар* и *Сол*. Телефонните номера на болницата, пожарната и полицията, записани от нея, все още са залепени на стената.

Вече ми е трудно да си спомня гласа ѝ. Една седмица в реанимацията след инсулт, дълъг сън, а след това безмълвно сбогуване. Знам, през следващите седмици ще я търся в простичките памучни рокли, които висят в гардероба, в тубичката с крем за ръце на нощното ѝ шкафче или в кръглия ръжен хляб, който ще изсъхне, без да го споделя с друг.

Не си въобразявам, че Амалия ще ме посещава като призрак. Тя ще бъде заета другаде — в търсене на семейството си в небесата, политаща в ръцете на майка си и баща си и моеща прошка от сестра си, която ще ѝ каже, че би трябвало отдавна да е забравила това.

Нейният призрак най-после ще си бъде у дома. Защото това се случва, когато в крайна сметка се върнем при любимите си хора, с които сме били разделени. При тези, които никога не сме забравили.

Плъзгаме се в тях като две свършени ръце. Пропадаме в тях като два пухкави като памук облака.

Исак присъства на погребението на Амалия, но не дойде вкъщи да засвидетелства почитта си. В продължение на седем дни го очаквах да се появи или да се обади. Но той не го направи. Най-накрая, след още една седмица, ми се обади и ми каза, че съжалява. Каза ми, че имал лоша настилка и бил на легло цяла седмица. Също така спомена мимоходом, че вероятно е изпуснал някъде лъка си и сега трябва да си купи нов.

Но нещо в гласа му подсказваше, че не ми казва истината и в двата случая. Изведнъж си представих как погребва лъка редом с Амалия. И веднага щом го помислих, разбрах в сърцето си, че е вярно. Докато с децата вървахме към лимузината, аз погледнах назад и го видях да стои сам край гроба ѝ, мрачно навел глава.

Представих си как го поставя в земята, когато никой не гледа, за да бъде погребан до нея. Тихо. Точно като нея. Една нота, увиснала в многолюдното небе.

— Всичко е наред — казвам. — Разбирам. Просто ще трябва да си купиш нов.

— Да — отвърща той. — Нов.

Мисля си за двата лъка, които Исак бе изгубил през годините. Единият падна в морето, където аз загубих родителите и сестра си, а другият — поставен до жена ми, с която живях тридесет и осем години. Всяка от личните ми загуби бе маркирана от едно-единствено изпускане от неговата ръка.

---

[1] Първата седмица на траур по близък покойник. — Б.пр. ↑

[2] Традиционен еврейски сладкиш. — Б.пр. ↑

XXXIV.

ЛЕНКА

През лятото на 1943 година майка ми отслабна още повече. Можех да видя сухожилията ѝ под кожата, ключиците ѝ стърчаха толкова релефно, че приличаха на сърп. Скулите ѝ така се бяха изострили, че ми напомняха острите ръбове на фасетите в стъклените капки на кристален полилей.

Jugenfursorge — социалната инициатива за младите, замислена от Съвета на старейшините, бе направила за децата график, като тайно им гарантираше някакво образование и известно запознаване с поезия, драма и музика. Майка ми се връщаше от детската барака със замъглени очи, но въодушевена. Беше странно да се види как много по-младата ѝ артистична същност възкръсва в Терезин. Сега пред мен се появяваше жената с дълго съхраняваните картини, изпълнени в цветовете на патладжан и сини сливи, която си бях представляла онзи следобед, преди много години, в мазето с Луцие. Тя гореше от вълнение в работата си с децата.

Майка ми каза, че скоро ще има изложба в мазето на едно от детските помещения. Всички деца правеха колажи и картини, така че аз продължавах да крада каквито можех материали от техническия отдел за тях.

Вече бях експерт в хитростите. На всеки няколко дни вземах цветен молив или малка тубичка боя, почти свършила, но все още можеше да бъде изстискана за няколко капки пигмент. Тереза и Рита също криеха разни неща, които да предам на майка ми, защото и те като мен бяха категорични, че не бива да се губи и едно парченце от материалите за рисуване. Тихо, без да казва нищо, Тереза извади две квадратни парчета платно от полата си. С предизвикателен вид Рита ми подаде остатък от въглен или пастел.

Когато имах възможност да посетя Ханс, той винаги питаше дали мога да го нарисувам. Шегувах се с него и му казвах:

— Е, тогава и ти също трябва да ме нарисуваш. — Изваждах къс хартия, скрита в блузата ми, и разчупвах парче въглен на две. — Ето — казвах, — опитай!

Той поглеждаше хартията и после мен, присвиваше големите си зелени очи и започваше да рисува. На страницата се появяваше несиметричен кръг. Две точки за очи и чертичка за уста. Но той беше едва на четири годинки и знаех, че това е важен етап за едно толкова малко дете.

Най-приятна от всичко беше мисълта, че нещо, леснодостъпно извън стените на Терезин, все пак може да бъде постигнато и зад тях.

Пресегнах се и докоснах с ръка малкото му рамо.

— Ленка — каза той тихо. — Обичам те.

— Аз също те обичам — прошепнах аз.

Но преди да мога да заплача, той хвана ръката ми и я притисна към хартията.

— Сега е твой ред — каза той.

— Да, мой ред е — усмихнах се аз.

И аз започнах да рисувам.

Изложбата на детското изкуство беше невероятно постижение. Майка ми, Фридл и другите учители бяха прекарвали безброй часове с децата и сега техните красиви колажи и рисунки висяха по стените.

Ние с Марта минахме през изложбата, притиснали пръсти към устните си, толкова бяхме развълнувани от вида на работите и от тяхната широта. Имаше изображения на дървета и пеперуди. Някои деца бяха нарисували своите семейства, старите си домашни любимци, както и спомени от живота си преди Терезин. Но най-трогателни бяха картините, които се опитваха да документират сегашното им положение. Едно дете беше нарисувало спомените си от пристигането в Терезин. Седем фигури в една редица, всеки с идентификационния си номер, написан на раницата му, лицата им — тъжни и изплашени. Друго дете бе нарисувало двуетажно легло в бараката — над главата на спящата фигура бе изобразена мечта — плаващи облаци, изпълнени с блокчета шоколад и буркани с бонбони.

Картините им ме изпълниха с възторг. Можех да затворя очи и да си спомня моите детски акварели, усещането да видя за първи път боята, капеща от четката, ручейте мастилени цветове, разтичащи се по листа.

Бях толкова горда с майка си тази вечер. Тя стоеше в тъмното мазе със закачени по стените рисунки на своите ученици, в същата простичка рокля, която бе носила следобеда при нашето транспортиране до тук. Сега тя беше в петна от боя, на места поизтъркана и висеше на тялото ѝ като стара торба, метната на плашило. Но майка ми стоеше там, скръстила ръце, и очите ѝ сияеха по начин, който ми напомни образа ѝ преди войната. Доволната ѝ усмивка огряваше цялата стая.

XXXV.

ЙОЗЕФ

Очаквам да намеря любовни писма от Исак сред нещата на Амалия. Преглеждам вещите ѝ, като се питам дали няма да открия един таен живот. Търся по рафтовете записи на класическа музика, програма от *Карнеги Хол*, скрита снимка или кичур от прошарена коса. Ако бях умрял преди нея, щеше ли тя да прави същото? Щеше ли да намери снимката от сватбения ни ден, която Ленка ми беше дала, единственото, което бе у мен, когато ме спуснаха в спасителната лодка? Щеше ли най-накрая да види лицето на моя призрак, който никога не ѝ показах, чиито очи ме привличаха от дълбочината на безименния ѝ гроб? Щеше ли да посегне под леглото и да открие кутията ми с върнати писма? Или може би, както подозирам, щеше да уважи светостта на миналото и да остави писмата в кутията им с плътно затворен капак?

Гардеробът ѝ е полупразен, предостатъчното разстояние между закачалките говори за нея повече, отколкото самите дрехи. Тук е и палтото от кариран плат с колан, което носеше през зимата. Поглеждам долу трите ѝ чифта обувки и виждам леките драскотини, отпечатъците от краката ѝ върху стелките и протритите кожени каишки. Докосвам четката ѝ върху тоалетката и забелязвам няколко косъма. Отварям полуизразходваното червило, толкова бледо на цвят, че ми напомня пясък.

Извиквам спомените и те се появяват пред очите ми като негативи от филм. Виждам я как люлее Ребека в ръцете си, виждам я как прокарва пръсти през косата на сина ни. Виждам я с гръб към мен да затопля вечерята ми, след като съм си дошъл късно от болницата.

Тази нощ, когато заспах, аз не сънувах Ленка, както обикновено, а Амалия. Оставих я най-послед да се върне при семейството си. Казах ѝ довиждане и я видях каквато беше в първия ден, когато я срещнах — с памучна рокля и тънка руса коса. Седи до мен в *Кафе Виена*, над чашата ѝ горещ шоколад се издига пара, а кафявите ѝ очи са замъглени от сълзи.

XXXVI.

ЛЕНКА

Децата в Терезин подготвиха многократно постановка на *Brundibar*^[1], опера, написана от Ханс Краса, със сценография, създадена под ръководството на един от най-известните театрални дизайнери в Прага, Франтишек Зеленка. Декорите представляваха импровизирана ограда, изработена от бракувани дъски, и три плаката: по един на куче, на котка и на врабче. Всеки плакат бе окачен на оградата; по средата беше изрязан кръг, така че детето, изпълняващо ролята, да постави в него лицето си и веднага да влезе в образа. Така нарисуваното изображение премахваше необходимостта от шиенето на костюм. Декорът беше невероятно убедителен. *Колко ли души от моя офис и от работилницата Лаучер бяха доставяли тайно материали, за да може да стане това*, мислех си аз. Децата пискаха от радост при това преобразяване, отвлечени за момент от глада и лишенията. Всички ние ръкопляскахме, когато излязоха на сцената.

Операта е за две деца, малката Анет и Джо, които тръгват да купят мляко за болната си майка. На улицата срещат един мъж с латерна на име Брундибар. Те пеят за него с надеждата да получат някоя монета, но той просто ги пропъжда. Тази нощ децата заспиват под нарисуваните плакати на куче, котка и врабче. Когато се събуждат, животните оживяват и всички те обединяват силите си, за да се борят с Брундибар. Пеят прекрасна песен и селяните им хвърлят монети, но Брундибар все още не е победен. Той идва отново и краде монетите. Операта завършва с победата на животните и децата над свирача на латерна, които се завръщат у дома с пълни с монети шапки и с мляко за майка си.

Почти всички в Терезин харесвахме тази опера. Децата с изпълнението си бяха създали свое послание за съпротива. Когато те триумфираха над злия Брундибар, метафората на операта не убягваше на никого.

Същата вечер видях Рита внимателно да сваля плакатите от оградата и веднага разбрах, че е бременна. Макар че все още беше слаба като клечка, гърдите ѝ изглеждаха по-пълни и видимо позакръглени. Дори лицето ѝ имаше друго изражение. Въпреки тъмните кръгове под очите, тя изглеждаше по-красива от всякога — малка, ефирна фигурка.

По-късно вечерта, след въодушевляването от представлението на децата успях да я хвана без присъствието на Оскар.

— Рита — казах аз, — вие със Зеленка сте направили фантастичен декор. Но ти изглеждаш уморена. — Докоснах ръката ѝ. — Добре ли си?

Тя ме издърпа в един ъгъл на сцената, където наоколо нямаше никого.

— Мислех, че просто ми закъснява, но аз съм бременна, Ленка. — Тя посегна към ръката ми и я стисна. Погледна надолу към себе си и докосна корема си с шепя. Вдигна парцаливата си рокля и ми показа леката издутинка на корема си. Постави ръка на стомаха си, сякаш криеше тайна.

— Рита — попитах аз тихо, — какво смяташ да правиш? — И двете знаехме какво е да си бременна в Терезин. През последните няколко месеца бяхме чували слухове за жени, забременели в гетото и изпратени със следващия транспорт на изток.

Тя ме погледна със сълзи в очите си.

— Какво мога да направя, Ленка?

Разказвах, че някои жени отивали в болницата, където един от еврейските лекари премахвал проблема. Беше ужасна мисъл, но Терезин не бе място за раждане на дете. Да бъдеш натоварена във вагон за добитък бременна и насила изпратена в трудов лагер, бе още по-лоша мисъл.

Аз лично познавах само една жена, забременяла в Терезин. Името ѝ беше Елси и живееше в нашата барака. Видях я една нощ да плаче в леглото си. Шепнеше на приятелката си, която работеше като медицинска сестра в лазарета. Чух приятелката ѝ да казва, че ще я заведе да я види доктор Рот.

По-късно щях да науча от Рита, че доктор Рот е направил няколко аборта в Терезин. Той правел това тайно и само когато

момичетата го молели, жертвайки неродения ембрион, за да спаси живота на майката.

Оскар казал на Рита, че има време да създават деца след края на войната, но не и сега. Тя ми сподели това през сълзи, кършейки тънките си бели ръце.

— Той ме обича — говореше тя, плачейки. — Оскар дори казва, че иска от Съвета на старейшините да ни оженят, но смята, че изпращат бременните момичета на смърт.

— А ако е прав? — попитах аз.

— Как? Как може някой да вярва в това? Може да е просто неподходящ лагер, с удобства за майките, след като те вече не могат да работят. — Тя замълча. — Защо ще пускат жените във влаковете с детските им колички, ако няма места за децата?

Поклатих глава. Не знаех отговора. Знаех само това, което съществуваше или не в рамките на Терезин, и всичко за транспорта на изток изглеждаше като една голяма черна дупка.

— Но какво ще стане, ако той е прав, Рита? — прошепнах ѝ аз. — Дали си струва риска? Сега имаш безопасна работа в работилницата, а работата на Оскар като инженер ви дава допълнителна сигурност в лагера. Приеми предложението му и се омъжи за него сега, а започнете да създавате семейство по-късно.

Не можех да повярвам, че всъщност казвах на моята приятелка да прекъсне бременността си, особено когато се отнасяше за двама души, които искат да прекарат остатъка от живота си заедно. Знаех, че ако някой ми бе предложил нещо такова, когато Йозеф замина за Англия, бих го презирала с всяка частица от съществуването си. Но от депортирането ни преди почти година бях ставала свидетел на арестите за влаковете „на изток“. Виждах, че по-голямата част от изпращаните бяха болни, стари или бременни. И сега, когато пристигаше нов транспорт, дори някои здрави затворници бяха изпращани. Беше ми ясно, че закъдето и да отправяха тези хора нацистите, сигурно беше на място, далеч по-лошо от Терезин.

Можех само да си представя ужаса и предателството, които бе почувствала Рита, чувайки това от мен. Навярно тя очакваше да я подкрепя, да ѝ кажа, че ще говоря с Оскар, за да го убедя, че греша.

— Предполагам, че нямаш представа какво е да имаш бебе, което расте вътре в теб, Ленка. — Тя ме погледна с очи като на хванато в капан животно. — Ако знаеше, никога не би ми казала това.

— Рита — гласът ми прекъсваше, въпреки че шепнех съвсем тихо, — знам какво е да си бременна.

Не навлязох в подробности за спонтанния ми аборт, за тъгата от загубата на единствената ми връзка с моя съпруг, удавил се в ледения океан. Вече имаше твърде много тъга около нас. Само посегнах да стисна ръката ѝ.

През следващите две седмици наблюдавах борбата на Рита между страха на Оскар за нейната безопасност и желанието ѝ да запази живота, който растеше в нея. В това безплодно гето, където не растеше нито фиданка, нито цвете, способността да създадеш живот си беше чудо. Колко жени бях чула да казват, че вече нямат месечен цикъл и не вярват измършавелите им тела да са способни да заченат при забързаните, неромантични срещи с гаджетата им?

Рита ми показва решението си, без да говори директно за това. Сега, когато сяда, тя скръства ръце върху корема си, сякаш плоските ѝ длани могат да защитят това, което тайно зрее вътре.

Когато говори, тя не гледа напред, а към скута си.

— Оскар е болен от притеснение — разказва тя. — Единственият начин да го накарам да млъкне, е като сложи ръка тук. — Тя разгръща ръце и потупва стомаха си. Вече е в четвъртия месец, но все още нищо не ѝ личи. — Чувствам трепет — казва тя и лицето ѝ поруменява от щастие. — Знам, че не изглеждам бременна, но все пак го чувствам.

Гледам Рита и се опитвам да прогоня страха и да се радвам колко бодра и изпълнена с живот изглежда приятелката ми.

Оскар ѝ казва, че иска да се оженият, преди да се роди бебето. Измайсторява импровизиран годежен пръстен от усукана електрическа жица и ѝ прави предложение, паднал на колене, веднага след приключване на работния ѝ ден в работилницата *Лаучер*.

В Терезин годежите не продължават дълго. Само след няколко дни те се женят в залата на Съвета на старейшините. В нощта преди

сватбата всички момичета в бараката на Рита се включват в измиването на косата ѝ. Те поставят голяма кофа под кранчето на мивката, където в продължение на няколко часа капка по капка се събира достатъчно вода, за да измият главата на Рита. Нейната коса е къса и подстригана около остро̀то ѝ лице, но две момичета се суетят около нея и с пръстите си се стараят да я подредят възможно най-добре.

Рита е облечена в старата си кафява рокля с протрит подгъв и захабена яка. Изглежда тържествено — булка без украса. Няма никакво було, дори и едно цвете, което да държи в ръцете си.

Появява се Тереза и тихо казва на Рита, че ѝ е донесла нещо, което да си сложи.

Тя ѝ подава малък пакет, увит в стара вестникарска хартия. Пакетът, който изглежда почти безтегловен в ръцете на Рита, изведнъж става тежък и достоен за почит, докато тя бавно го разопакова. Всички гледат, обхванати от благоговение, как тя смъква слой след слой вестникарска хартия, за да разкрие малко букетче, изработено от ленти нарисувано платно, съшити към жълт филцов център — разцъфнало цвете, направено само от изрезки.

— Това е за косата ти — тихо казва Тереза. Изважда малко парче тел от джоба на роклята си. — Ето. Можеш да използваш това, за да го завиеш около някой кичур — може би точно над ухото.

Рита докосва лицето си, борейки се със сълзите.

— Благодаря ти, Тереза. Благодаря ти. — Пръстите ѝ обхващат лицето на момичето. Целува я по бузите. — Само ти можеш да направиш толкова красиво нещо от нищо.

Тереза се изчервява от неудобство.

— Аз... аз... — Тя заеква от голямото внимание, отделено на подаръка ѝ. — Аз просто исках да имате едно цвете.

Вярно е, Рита не държи булчински букет. И все пак тя е красива с ръчно изработеното букетче, закачено в косата ѝ, покровителствено скръстила ръце над леко изпъкналия си корем. Четирима приятели на Оскар държат дървените пръчки на бял чаршаф, играещ ролята на сватбен балдахин, над главите им. Всички се взираме в тях, докато главният равин на гетото казва седемте благословии. Стара стъклена бутилка е поставена в салфетка и Оскар я счупва с ботуша си.

Ani L'Dodi v'Dodi Li — равинът им нарежда да го кажат един на друг. *Аз съм на възлюбения си и възлюбеният ми е мой.*

Мисля за тези думи и си спомням собствената си сватба. Изглежда ми толкова отдавна и същевременно сякаш бе вчера. Опитвам се да сдържа сълзите си при спомена.

Другите момичета ръкопляскаат, поздравявайки двойката, и виждам как разсеяно докосват с пръсти косите си. Всички копнеем за други времена, където има изобилие от цветя или дори само една китка, за да можем да я сложим над ухото си.

Коремът на Рита става не по-голям от самун хляб. Тя носи същата провиснала рокля, която винаги е носила. Научава се да ходи малко по-изправена, така че минималното ново тегло да бъде дори още по-незабележимо. Отхапвам няколко хапки хляб за себе си и изсипвам половината от супата в лейката. Нося половината отхапан хляб и воднистата супа с едно парче ряпа в нейната барака.

— Яж — казвам ѝ аз.

Тя отказва дажбата ми.

— Не се нуждая от повече — твърди тя. — Моля те, не спестявай от храната си за мен, Ленка. И ти трябва да се храниш.

— Ще ти е нужно, когато дойде бебето — казвам аз.

Оставям храната въпреки молбите на Рита. По-късно, когато се сблъсквам с Оскар, забелязвам колко е слаб.

— Опитвам се да ѝ давам и моята дажба — казва той. — Тя отказва, но аз не си тръгвам вечер, докато не я видя да го изяде.

— И ти също трябва да запазиш силата си — докосвам лакътя му с жест на съчувствие.

Следващия път, когато отивам да занеса храна на Рита, тя използва по-строг тон.

— Ленка, трябва да спреш с това. Сериозно.

— Не разбирам — отвърщам аз. — Трябва да ядеш повече — за теб и за бебето.

— Не искам да ям повече! Не трябва да наедриявам, иначе ще разберат, че съм бременна, и ще ме отпратят!

Погледнах големите ѝ зелени очи, сега изпълнени с див страх.

— Но бебето се нуждае от храна, Рита — едва успях да изговоря.

— Бебето ще вземе това, което му е нужно, от мен. Аз просто искам да се роди в Терезин... — Тя започна да плаче. — Много се

страхувам да отида някъде другаде.

Сега разбрах за какво говореше тя. Така че направих единственото, за което можех да се сетя: прегърнах Рита, точно така, както ме прегръщаше собствената ми майка в Прага, когато бях уплашена и бременна. Надявах се топлината на прегръдката ми да ѝ даде поне половината утеха, която помнех от майчината прегръдка.

---

[1] Земна пчела. — Б.пр. ↑

XXXVII.

ЙОЗЕФ

Един от най-ранните ми подаръци от моя внук Джейсън е преспание, направено, когато е бил на три години. Това е камък, който той е боядисал в синьо, с черно-бели очи и нос от оранжев филц. Подаръкът е все още на бюрото ми редом с документите, непосредствено до снимките на членовете на семейството ми, всички вече пораснали.

Обичам това преспание. Всеки път, когато го поставя върху купчина от сметки, си спомням деня, в който го донесе вкъщи от забавачката.

Тогавя той ме наричаше „деде“ — най-близкото нещо до „дядо“, което можеше да каже. Извади го от малката си червена раничка и ми го подаде.

— За теб, деде.

Държах го в ръката си и се усмихвах. Камъкът беше увит във восъчна хартия, матовата му боя — все още малко влажна, филцовият нос — не съвсем по средата, а двете пластмасови очички се поклащаха напред-назад.

— Ще го пазя грижливо — казах му. Отидохме в кухнята и го сложихме да съхне върху хартиена салфетка. След това заедно измихме ръцете си, а водата потече синя.

Затварям очи и си спомням моя внук, когато беше малък. Когато за първи път двамата отидохме в Музея на изкуствата *Метрополитън* и аз го преведох през Храма от Дендур^[1], обяснявайки му историята на египтяните, магията на йероглифите и проклятието, застигащо онези, разкопали гробниците. Помня радостта от първото му посещение в Зоологическата градина в Сентръл Парк, сладостта на първия му замразен горещ шоколад в „Серендипити“ и чудото на първото ни посещение в планетариума *Хейдън*, когато той ме попита дали всяка звезда символизира човек, който е починал.

Неговият коментар ме остави безмълвен. Не беше ли това една прекрасна мисъл — да си представиш всяка душа светеца в притъмнялото небе? Хванах ръката му и я задържах в своята. Когато

проекцията на планетите и звездите изпълни черния купол, по лицето му се изписа израз на благоговение, а аз просто исках да го гледам непрекъснато. Исках да виждам как той опознава света, как се учи да си проправя път през него. И докато го наблюдавах как расте, скърбях за това, което бях пропуснал с моя собствен син. Джейкъб ме държеше на разстояние или може би аз бях този, който създаваше разстоянието. Никога няма да разбера истината.

Но знаех, че изпитвам желание двамата с внука ми да се залепим на тези столове в планетариума и да броя всяка звезда заедно с него. И колко ми се искаше неговата представа да е истина! Тогава в смъртта си аз щях да стана звезда. Висяща отгоре, светеща ярко над него. Защищаваща го с чиста бяла светлина.

Бъдещата му съпруга е красива, елегантна и изискана. Нейната червена коса ми напомня тази на майката на Ленка и на сестра ѝ.

Бях се запознавал с някои от приятелките му през годините. Брюнетката, която срещна в Браун през първата си година, която не бръснеше краката си и подкрепяше правата на животните така пламенно, сякаш това беше религията ѝ. Закръгленото италианско момиче във втори курс, чиито гърди бяха толкова едри, че все си мислех, че ще започне да кърми на масата, и близначката, която имаше едно кафяво и едно синьо око, с ъгловато лице и възпълничко тяло.

После имаше едно британско момиче, което той срещна по време на първата си година в чужбина, с най-чудесния смях, който някога съм чувал, и което ме очарова, въпреки че вече бях почти на осемдесет и пет и почти от десет години вдовец.

Когато влезе в юридическия факултет, започна да ме посещава по-рядко. Той беше по-зает, така че го разбирах. Имаше следването си, напрежението да получава добри оценки, както и привличането на алкохола и музиката в баровете на Ню Хейвън.

Беше ходил с Елинор не повече от година, когато обявиха годеща си; тогава я бях виждал само веднъж, в апартамента на Ребека, вечерта на *Рош ха шана*^[2]. Тя беше мълчалива и учтива. Бих могъл да кажа, че е интелигентна — от внимателния подбор на думите и интереса ѝ към книгите, наредени по рафтовете на дъщеря ми.

Онази вечер бях дошъл със сина си и любезната доброжелателност на Елинор към него изцяло ме спечели. Тя седна до него и се опита да го приласкае да излезе от черупката си. Синът ми вече беше на петдесет, с посивяла брада и оредяваща коса, която подчертаваше лъщящата му, опъната и зачервена кожа.

Тя го попита какво чете и той изброи несвързано толкова дълъг списък, че бях сигурен, че ѝ се зави свят. Но само след минута чух да говорят надълго и нашироко за едно заглавие и видях слаб проблясък в очите му. Искях да отида и да я целуна, щастлив, че Джейкъб най-после контактува с някого.

Виждах как Джейсън засияваше в нейната компания. Как не можеше да се бори с привличането, което изпитваше към нея. Тази вечер бях неутолим наблюдател, гледах също и собствената си дъщеря, с първите сиви нишки в твърдите ѝ къдрици, как реже кравайчета и проверява дали има достатъчно крема сирене и пушена съомга за всички. Гледах Бенджамин, вече навлязъл в агонията на средната възраст, който все още изглеждаше влюбен в нея. И този поглед ме стопли, защото скоро те щяха да празнуват тридесет и три години брак и не беше малко постижение да се запази пламъкът на любовта за толкова дълго време.

Същата вечер двамата със сина ми останахме до късно заедно и гледахме телевизия. Лекото бръмчене ми напомняше за тихите моменти между майка му и мен. Не можех да не тъжа, че Амалия няма да види сватбата на Джейсън и да споделим радостта от срещата с красивата му млада съпруга. Но после си припомних коментара на внука ми почти двадесет години по-рано в планетариума и се надявах, че е бил прав. Че тя е там и гледа по своя кротък начин — една от многото звезди, сияещи отгоре.

---

[1] Построен от Петроний в Етиопия в чест на Изида от Филае — 25–24 г. пр.н.е. — Б.пр. ↑

[2] Еврейската Нова година, която се празнува на първия и втория ден от месец тишри (септември-октомври). — Б.пр. ↑

XXXVIII.

ЛЕНКА

Според нейните изчисления Рита беше вече в шестия месец. Когато минавах покрай работилницата ѝ, тя почти винаги седеше и все още рисуваше картички. Готовите — изсъхнали, бяха подредени на купчини от дясната ѝ страна. Мокрите бяха пред нея.

Ръката ѝ все още беше сигурна. Забелязах сцени с коне и бали сено, майка с дете, седящо в скута ѝ, сцената на Рождество, която тя беше нарисувала в голямо количество, въпреки че беше едва септември.

Тереза стоеше в ъгъла пред статива и рисуваше копие на *Еврейската булка* на Рембранд. Дали от СС бяха поръчали това като садистична форма на ирония, или това беше тихо предизвикателство от страна на Тереза? Погледнах бързо платното и видях златното и червеното на роклята на булката, изпълнена от нежните мазки на Тереза.

— Красиво е — казах аз.

— Надявам се, че не знаят името на картината — каза тя. — Просто ми казаха да направя още един Рембранд.

Усмихнах ѝ се и тя погледна директно към мен.

— Знаеш ли, че се твърди, че съпругата на Рембранд е била еврейка?

Кимнах и двете се усмигнахме със задоволство.

Но когато се обърнах към Рита, забелязах колко е бледа.

— Как си? — попитах, докосвайки рамото ѝ.

Тя помълча за миг.

— Уморена съм, но съм по-добре, отколкото много други тук.

Знаех, че това, което тя казва, е истината. Имаше епидемия от тиф и лазаретът беше препълнен. Страховитите арести продължаваха. Лагерниците, които отпадаха физически, бяха изпращани на изток, в Полша.

Виждахме дима, издигащ се от крематориума на гетото, двата комина пушеха, изгаряйки телата на починалите в болницата или по време на работа. Независимо че единичните екзекуции бяха редки —

обесване на онези, които бяха опитали да избягат — двете бесилки оставаха в центъра на гетото като ярко предупреждение към всички нас.

И все пак всяка седмица пристигаха нови влакове с все повече и повече евреи.

Понякога се разнасяше слух, че някой чул някаква информация от Съвета на старейшините, че хиляда ще пристигнат от Бърно, друг път можеше да са петдесет от Берлин, а седмица по-късно — още хиляда от Виена или няколкостотин от Мюнхен или Кладно. От прозорците на работилниците виждахме новопристигналите да вървят надолу по улицата. Жени, носещи бебетата си в едната ръка и куфар в другата. Младите и несемейните винаги вървяха отпред, възрастните и непридружавани хора се тътреха накрая.

Това ми напомняше погребална процесия — тези мъже, жени и деца вървяха с изражение на смърт и поражение на лицата си. Не можех да си представя как вече препълненото гето би могло да поеме дори още един човек.

Веднъж, точно преди вечерния час, Рита ми довери, че предишната нощ е видяла Фрита в своята барака. Бил дошъл да нарисова една жена, известна като Гадателката — стара жена, която винаги носеше скъсан шал.

Рита живееше в едно от таванските помещения, където поради наклона на покрива нямаше триетажни легла. Имаше само матраци и слама на пода и няколко ниски дървени легла.

Фрита открил Гадателката в ъгъла, седнала до прозорец, на който били наредени метални тенджери и тигани.

— Той бързо я нарисова с перо и туш — каза ми Рита. — Бялата ѝ коса, завързана с парцал, очилата ѝ, отпуснатата ѝ челюст и беззъбата ѝ уста. Не каза нищо, докато го гледах как рисува — добави тя. — Това беше нещо невероятно да се види. За секунди бе подчертал прекомерната тежест на главата ѝ над слабото тяло, дължината на хилавите ѝ ръце, огромните ѝ очи.

Тя описваше как нарисувал прозореца, до който седяла, като отворен, въпреки че си оставал плътно затворен. Как пресъздал тухлената стена, която била в съседство, като разрушена по средата. Нарисувал склона на укреплението, старо оголено дърво в двора и

желязна врата в древна стена. В единия ъгъл на листа три квадратни форми пране се веели на въжето като бели знамена.

— Отне му по-малко от час — прошепна Рита. — Гадателката го попита дали иска да му гледа на карти.

— И какво каза той? — вече бях запленена от историята.

— Каза, че, за съжаление, вече знаел какво го очаква.

Поклатих глава.

Рита притвори очи, сякаш тя също знаеше съдбата си.

— Гадателката не го отрече.

Продължавах да чувам слухове за много картини и рисунки, които Фрита и колегата му Лео Хаас рисували тайно, но видях само две от тях, и то случайно. Една сутрин бях дошла в чертожната стая по-рано, тъй като исках да събера материали за майка ми, преди другите да пристигнат.

Когато отидох там, в стаята все още беше тъмно. В дъното светеше крушка. Приблжих се и видях една фигура, прегърбена над мивката. Беше Фрита.

— Господине? — Гласът ми прозвуча много по-силно, отколкото възнамерявах. При звука Фрита бързо се обърна. Ръката му направи рязко движение встрани и един стъклен буркан се разби на земята.

— Ленка? — извика той, като се извърна. — Изплаши ме!

— Толкова съжалявам, толкова съжалявам, господине... — Сигурно съм прозвучала като нервно дете, опитвайки да се извиня. Веднага се втурнах към пода и се опитах да събера с ръцете си парчетата счупено стъкло.

— Не, Ленка. Недей. — Той вдигна ръка да ме спре. — Ще се нараниш и тогава каква полза от теб? — Бързо отиде в ъгъла на стаята, взе малка метла и коленичи, за да почисти отломките. — Не трябва да се промъкваш така преди началото на работното време. — Изглеждаше по-скоро объркан, отколкото ядосан. — А защо си тук толкова рано? Какво ще стане, ако някой те хване?

Работеше бързо и експедитивно, докато ми говореше, като събираше стъклените частици върху парче картон и след това ги изсипваше в кошчето за боклук близо до бюрото си.

Вървах след него.

— Съжалявам, господине. Трябваше да бъда по-съобразителна. — Избягнах погледа му. Думите ми спираха в гърлото, докато се мъчех да намеря обяснение за ранното си идване... — Аз... аз просто исках да започна по-рано тези илюстрации на тръбопровода за СС — излъгах аз. Докато стоях до него, не можех да не видя две нови рисунки с туш върху бюрото му.

Първата изобразяваше пристигащ транспорт. Втората беше от общата спалня за стари хора в Кавалир. Три подобни на скелети тела, отново скицирани с туш и перо, са нарисувани, погледнати през решетките на сводест прозорец. Телата бяха изтощени от глад, с кухи очи, хлътнали бузи и удължени шии, гърчещи се под тънките завивки върху наровете.

— Не е нужно да идваш рано, Ленка. Часовете, в които работиш за германците, са повече от достатъчно.

Кимнах и отново погледнах скиците на бюрото му. Фрита сигурно забеляза това, очите му изведнъж срещнаха моите и задържаха погледа ми, сякаш искаше да каже: *Не ме разпитвай за тези рисунки.*

Бързо се завъртя и ги обърна обратно.

След секунда чухме шум от стъпки. И двамата се обърнахме да погледнем. Беше Хаас.

— Какво, по дяволите, прави тя тук? — попита той, когато ме забеляза.

— Съжалявам... — започнах да заеквам същото извинение, което бях дала на Фрита, но Хаас вдигна ръка, за да ме спре. Явно не му трябваша моите извинения.

— Киш — излая той. Киш бе прякорът на Фрита. — Казахме без други!

Погледнах към Фрита, който гледаше Хаас право в очите.

— Ленка е толкова старателна, че искала да започне да работи по-рано. — Очите му се разшириха, сякаш да сигнализира на Хаас да спре.

За няколко секунди между тях последва мълчалив обмен. Хаас повдигна една от тъмните си вежди, след това Фрита кимна. Приключиха мълчаливия си диалог, като всеки се взираше в другия. Хаас, изглежда, разбра, че единственото ми престъпление бе пристигането ми в неблагоприятен момент.

— Много добре. — Фрита беше този, който приключи кризата.
— Мисля, че Ленка вече разбра, че не трябва да идва на работа по-рано, отколкото се очаква.

— Да, господине.

— Не искаме германците да знаят, че сме били тук, така че нека тримата да се споразумеем да не споменаваме повече за това.

— Да, господине — кимнах. Погледнах към Хаас, който търсеше нещо из стаята.

— Хайде сега да се върнеш в бараката си, Ленка. — Той вдигна книгата от покритите чертежи и ги нави на руло толкова бързо, че не можах да видя нищо, освен пъргавите движения на ръцете му. — Нека да не споменаваме повече за това.

Аз кимнах.

Фрита се обърна към Хаас.

— Ще се върна след един час, когато дойдат другите — каза той.

Хаас беше вече на бюрото си с гръб към нас. Той кимна с глава.

Фрита пъхна навитите рисунки под мишницата си и двамата тръгнахме мълчаливо и енергично към вратата.

XXXIX.

ЛЕНКА

Рита вече е в седмия месец. Гледам тялото ѝ под роклята, коремът ѝ прилича на малък пъпеш. Тя е силно недохранена и никой не би заподозрял, че носи дете.

Изтощението ѝ може да се види само като погледнете лицето ѝ. Посещавам я този път в работилницата и виждам, че ръцете ѝ треперят, когато рисува.

Тереза ми хвърля поглед, застанала пред статива си, и печално поклаща глава. Кимам. Рита не изглежда добре.

— Мисля, че трябва да отидем в лазарета — казвам аз. Тя поклаща глава — не. Продължава да рисува, докато говоря с нея. Малки, леки мазки акварел се разливат по цялата страница. — Няма да казваме на никого, че си бременна. Ще кажем просто, че не си добре.

— Бих предпочела да остана тук, отколкото да рискувам да хвана тиф или нещо по-лошо — казва тя, обръщайки се към мен. Остава четката си. — Вече го казах на Оскар. Така че, моля те, просто ме остави да си върша работата, Ленка.

Строгият ѝ тон ме изненадва, но се опитвам да не се обиждам.

Гледам как притиска длани към масата, на която работи, привила гръб леко напред, коремът ѝ едва се очертава под плата на роклята.

И тогава чувам Тереза да ахва.

Под ниския дървен стол, между краката на Рита, се образува нарастваща локва вода.

XL.

ЛЕНКА

Тереза хуква за Оскар. Двамата с него носим Рита в лазарета. Там сред болни и окаяни, два месеца преждевременно се ражда бебето. Изваждат от Рита момченцето ѝ, телцето му е не по-голямо от това на новородено кученце.

То едва диша. После тя го вдига до гърдата си, но в нея няма мляко.

Никога няма да забравя как звучи плачът му. Хленчене, но толкова тихо, че е почти недоловимо. Но в неговата слабост, в отчаяния стремеж на детето да живее, този звук е оглушителен.

Оскар е до леглото на Рита. Кожата му е пепелява и ми напомня цвета на чайка. Кафявите му очи са мокри от сълзи.

Викат един от равините, който предлага да нарекат бебето Ади, което на иврит означава „мой свидетел“. Рита го държи на гърдите си, убедена, че от сукането му може да ѝ дойде млякото.

Тръгвам си, за да могат да останат насаме. Но преди да е минал и час, виждам приятел на Оскар.

— Искат да нарисуваш портрет на бебето — казва той. Задъхал се е, защото е тичал да ме намери. — Спешно е — казва той. — Няма много време.

Отивам в бараката си и намирам парче хартия. Най-голямото, което имам, но все пак — не по-голямо от чиния за хранене. Ръбовете му са назъбени, но е чисто и без никакви обозначения. Пъхам в джоба си две парченца въглен. Нямам нищо друго, тъй като съм дала всичко на майка ми и Фридл за децата.

Когато пристигам в лазарета, бебето е на празната ѝ гърда.

— Нямам мляко — казва тя, плачейки.

Оставям скицника и отивам да я прегърна. Целувам горната част на челото ѝ, а след това и Ади. Сядам и ги гледам двамата. Моята красива Рита, с руса коса, мокра от пот, със зачервени бузи, със замъглени от сълзи очи. Чертите на детето, без бебешка пухкавост, са

ясно изразени — като тези на Рита. Високо полегатото чело, заострен вирнат нос и сърповидно оформени скули. Рита е склонила лице над Ади, очите ѝ са вперени в него, треперещите ѝ ръце прегръщат малкото му телце.

Личицето на детето е изящно и деликатно, кожата му все още е розова от храненето, което Рита е могла да му осигури в утробата си. Но с всяка изминала минута цветът на малко му телце започва да избледнява. Първо посиняват върховете на пръстите му, после синьото се разпространява към краиниците му, а след това към главичката му. Мога да видя как лицето на Рита се изкривява от болка, докато се опитва да го притисне по-близо до себе си, за да го стопли.

— Той посинява! — Тя плаче. — Оскар, той е толкова студен! Нямаме ли нещо да го стоплим? — плаче тя като изплашено животно.

Оскар съблича мръсната си риза и се опитва да покрие с нея бебето. Виждам как Рита потръпва. Мръсотията по ризата е очевидна, а вероятно и миризмата. Няма бродирани одеялца, в каквито си спомням, че бе увита Марта. Това ужасно парче плат ще бъде първото и може би последното нещо, което ще докосне кожата на детето.

Рита вече е извън себе си от скръб, докато дишането на бебето става все по-затруднено, а цветът му вече не е син, а бял като порцелан.

Започвам да ги скицирам. Първите линии създават образа на майка и дете, лицата им се появяват върху парче скъпоценна открадната хартия. Скицирам лицето на Рита, сгушено до това на детето ѝ, бузката му срещу гърдата ѝ, еднаквите им черти. Искам да уловя живота, като добавя дори съвсем малко цвят в картината, но нямам нито едно парченце пастел или тубичка боя. Парчето въглен вече е станало на прах в ръката ми. И след това в почти първичен акт на отчаяние ми хрумва нещо. Поглеждам задебелите си ръце с оръфани кожички и почвам да ги дърпам. Разкъсвам кожата, докато в ъглите потича кръв. Изстисквам червени капчици кръв върху различни части от рисунката: бузите на Рита, устата и гърдите, краиниците на детето. Моята рисунка, първоначално замислена да покаже любовта между майка и дете, сега се превръща в ярко предизвикателство, нахвърлено в черно и червено.

XLI.

ЙОЗЕФ

Никога не разказах на моите деца или на внука си за Ленка. Те израснаха с мисълта, че техните родители са се намерили на фона на войната, двама преселници в чужда държава, които са се оженили заради общия копнеж да забравят.

Мисля, че Ребека би го обяснила като копнеж за ново начало, за ново семейство — защото нашите две бяха изчезнали като дим — като силно желание, което кънти в гърдите и замъглява преценката ни.

Мисля, че синът ми би казал, че съм се оженил за Амалия просто защото е по-добре, отколкото да остана сам.

А аз бих казал на децата си, ако те някога попитат за истината, че е по малко и от двете.

Когато дъщеря ми беше в колежа, научих, че погрешно съм бил посочен сред мъртвите на парахода *Атения*. Ребека открила това, докато превъртала купища микрофилми късно една вечер в библиотеката на училището.

По време на пролетната ѝ ваканция, когато бяхме сами в апартамента с две чаши чай между нас, тя ми го разказа тихо.

Фотокопието, което бе направила от вестника, сега стоеше на масата. Погледнах го, преди да го докосна. Заглавието се отнасяше за подписването от Рузвелт на Прокламацията за неутралитет на Съединените щати. По-долу, до малка статия за навлизането на немската армия във Франция, имаше снимка на *Атения* и съобщение, че 117 души са потвърдени за мъртви. Името ми, тези на баща ми, на майка ми и на сестра ми бяха сред изброените в списъка.

— Добре ли си, татко? — попита ме Ребека.

Гледах вестника няколко секунди и се мъчех да повярвам, че това, което виждам, действително е вярно. Знаех, че бе настанал страхотен хаос, когато спасителната лодка акостира близо до Глазгоу. Бях съобщил за смъртта на родителите ми и на сестра ми на един чиновник и единственото обяснение, което можех да предположа, бе,

че когато съм му казал името си, той случайно го е вписал заедно с другите като на един от починалите.

— Това е невероятно — казах аз. Стомахът ми се преобърна и мислех, че ще повърна.

— Все едно ти е даден втори живот — каза тя. Гласът ѝ звучеше младежки и в същото време проявяваше дълбоко разбиране за годините си. Спомням си, че тя се пресегна покрай чашата и чинийката и докосна ръката ми.

Но аз не мислех за дъщеря си и нейното състрадание. Вместо това главата ми беше пълна с мисли за любимата ми Ленка. Тя е прочела това в чешките вестници. Повярвала е, че съм мъртъв.

Спомням си, че се извиних и казах на дъщеря си, че трябва да си легна. Чувствах се замаян. Чувствах, че се задушavam. Ленка. Ленка. Ленка. Виждах я бременна, вдовица, облечена в черно, вярваща, че е изоставена. Ужасена. Сама.

Вината ми ме задушаваше. Чувствах непрощаващата ѝ хватка от години. Писма до Червения кръст. Търсения, които не водеха доникъде. Писма, в които се заявяваше, че Ленка е била изпратена в *Аушвиц* и е смятана за мъртва.

Това ли означава да си влюбен? Да скърбя вечно за глупавата грешка, която бях направил? Колко пъти се връщах към онези последни часове в нашия апартамент? Трябваше да настоявам да дойде с мен. Трябваше да я обгърна с ръце и никога да не я пусна.

А моята наивност ме пронизва като шило за лед. Болезнена, бавно кървяща рана.

Затварям вратата на спалнята, докато дъщеря ми пие чая си. Протягам ръце, представяйки си Ленка. През всичките тези години единственото, за което мечтая, е да я прегърна, да я утеша.

Да ѝ поискам прошка.

Но чувам само тишина, после звукът от съдовете, които Ребека отнася до мивката.

Скръствам ръце като топка от възли.

Въздух и спомен. Притискам ги дълбоко в сърцето си.

XLII.

ЙОЗЕФ

След войната започнах да търся Ленка чрез по-официални канали. Червеният кръст бе създал центрове за издирване из цялата страна и аз се регистрирах в Горен Уестсайд. Ходех там веднъж седмично, независимо дали вилнееше студ, или проливен дъжд, за да проверя дали са намерили Ленка.

Отправях официално искане и попълвах формуляр след формуляр.

При първото ми посещение жената, която ми помагаше, ме призова да бъда търпелив.

— Ние работим с еврейски организации в цяла Европа — каза тя. — Дайте ни време. Ще се свържем с вас незабавно, ако открием нещо ново.

Но аз не я чаках да се свърже с мен. Продължавах да идвам седмица след седмица, всяка сряда по обяд. Редовните посещения ме караха да чувствам, че не съм се предал. Никога не пропусках седмичното си посещение.

Месец след месец.

Скоро стана една година.

— Всеки ден списъкът на оцелелите расте — ми беше казано. — Постоянно получаваме нови имена. Така че има надежда.

В течение на първата година аз се запознах с почти всички, които работеха в офиса. Джералдин Доброу бе определена за отговорник по моя случай.

Един следобед през февруари започнахме нашата типична седмична среща.

— Господин Кон...

— Йозеф — казах аз. — Моля, наричайте ме Йозеф.

— Господин Кон — повтори тя.

Усещах, че не ме слуша. Исках да крещя. Всеки път, когато я виждах, ми беше даван един и същи отговор.

— ИМАМ НУЖДА ДА МИ ПОМОГНЕТЕ ДА Я НАМЕРЯ! — Гласът ми звучеше по-високо, отколкото би трябвало.

Госпожица Доброу изправи гръб срещу облегалката на въртящия се стол. Записа нещо в моето досие. Бях сигурен, че щеше да препоръча да се срещна със специалист заради мъката си, или по-лошо — да се откаже изцяло от моя случай.

— Господин Кон — каза тя твърдо, — моля, чуйте това, което ви казвам.

— Слушам. — Въздъгнах и се отпуснах обратно на стола си.

— Аз разбирам чувството ви на неудовлетвореност — каза тя. — Наистина. Опитваме се да я намерим. — Тя прочисти гърлото си. Посочи през стъкления прозорец на офиса си опашката, която се виеше надолу по коридора. — Всеки, който идва тук, търси любим човек.

— Аз просто трябва да я намеря.

— Знам.

— *Трябва* да я намеря. — Разбирах, че звуча отчаяно, но не можех да потисна болката си. — Обещах ѝ.

— Да, знам. Много хора са дали обещания... Но трябва да ми повярвате, когато ви казвам, че правим всичко възможно, за да ви помогнем. Да помогнем и на всички други като вас.

Исках да вярвам в добротата на тази жена. Но не можех да се съдържа. Вбесяваше ме.

Тя нямаше представа какво е чувството да дойдеш в офиса ѝ и да ти кажат, че няма напредък. За нея беше невъзможно да разбере какво преживявах — какво преживяваха тези хора, които тя ми посочи през прозореца си. Как можеше да проумее какво ни беше на нас — да издирваме някого, който е отвъд океана? Ден след ден американците бяха заливани със снимки на разкъсаната от война Европа. Купища мъртви тела. Масови гробове. Истории за това, което нацистите бяха правили с евреите.

Да, не един път седях срещу госпожица Доброу и просто се хващах с ръце за главата. Или удрях с юмрук по бюрото ѝ. Или ругаех с чувство на неудовлетвореност, че нейната служба не прави достатъчно, за да ми помогне.

А тя седеше кротко срещу мен, сложила ръце върху голям куп папки.

— Казах ви от самото начало, господин Кон, че може да отнеме дълго време, много дълго време, за да намерим вашата съпруга.

Тя си пое дълбоко дъх.

— В момента Европа е в руини. Разчитаме на няколко еврейски организации там, които се занимават с регистриране на живите и водят на отчет мъртвите. Милиони хора са били премествани в лагери за разселени лица. Там е пълен хаос. — Тя се изкашля. — Ще трябва да се подготвите за евентуално много дълго търсене. Продължавам да повтарям, че трябва да бъдете търпелив.

Тя ме погледна право в очите.

— И трябва да сте подготвен да научите, че тя не е оцеляла.

Аз потръпнах.

— Жива е — казах на госпожица Доброу. — Жива е.

Тя не ми отговори. Това беше единственият път, когато си спомням да е свела очи.

Оставах непоколебим. В продължение на шест години веднъж седмично аз посещавах тази служба. Центърът за издирване продължаваше да получава нови списъци от *Аушвиц*, *Треблінка* и *Дахау*, както и от други, по-малки лагери, като *Собибор* и *Равенсбрюк*. Списъци както на живите, така и на мъртвите.

Госпожица Доброу бе заменена от госпожа Голдщайн, а тя — от госпожа Марковиц. И тогава един ден ми казаха, че са открили името на Ленка в списък от *Аушвиц*, който вече бе известен като най-ужасяващия от лагерите. Нейното, заедно с това на сестра ѝ и на родителите ѝ.

— Ние мислим, че всички те са били задушени в камерите в деня на пристигането им — каза тя. — Много съжалявам, доктор Кон.

Тя ми подаде копие от списъка на транспорта.

Ленка Майцел Кон беше написано с печатни букви. Притиснах го към устните си.

— Ако имате нужда да останете сам — каза госпожа Марковиц, докосвайки рамото ми, — имаме специална стая.

Не си спомням много след това, освен една малка стая с някои други изпаднали в шок хора, седящи на пластмасови столове около мен. Спомням си, че чувах две млади момичета, които четяха *kaddish*. Спомням си някои хора, които се прегръщаха и плачеха. Но като мен бяха малко. Сам и твърде потресен дори да заплача.

XLIII.

ЛЕНКА

Дадох на Рита рисунката на нея и бебето ѝ веднага след като я завърших. Поставих я до малкото ѝ болнично легло и прегърнах Оскар, който вече трепереше по парцаливата си долна риза, ребрата му се повдигаха под протрития плат.

— Благодаря ти, Ленка — каза той, опитвайки се да си възвърне самообладанието. — Ще я пазим до последния си дъх.

Кимнах, неспособна да проговоря. Погледнах приятелката си, която все още стискаше вече безжизненото си бебе.

Отидох да докосна крака на Рита през одеялото. Все още помня усещането от допира до нея. Чувството, че по тялото ѝ няма плът, само кости.

Единственото, което можех да направя, бе да я прегърна колкото е възможно по-внимателно.

Тя не вдигна поглед към мен. Дори не ме чу. Когато си тръгнах, тя пееше на идиш песента „Eline Kinderen“ на ухото на мъртвото си дете.

Иска ми се да можех да кажа, че Рита успя да се върне към живота след смъртта на бебето си. Но това ще бъде лъжа. Кой може някога да се възстанови от такава загуба? Гледах как приятелката ми отслабваше. Тя не беше в състояние да рисува. Ръцете ѝ трепереха твърде много и не можеше да се концентрира. Сякаш желанието ѝ да живее бе умряло с Ади.

Терезин изобщо не толерираше подобна безполезност. Позволяваше да живеете — и може би дори да творите — зад неговите стени, докато вашата работа бе полезна за Райха. Разбира се, беше възможно да умрете в лазарета от тиф или на койката си от глад, но на смъртта ви би се гледало само като на неудобство. А когато вече не сте необходими или когато бараките са пренаселени и е нужно ново пространство за следващия пристигащ транспорт, просто ви изпращаха на изток.

Няколко седмици след смъртта на Ади Рита получи известие за транспортиране. Оскар не беше получил такова съобщение, но той доброволно поиска да замине, не желаейки да остане в Терезин без нея.

Не ни се разрешаваше да отидем да ги изпратим, така че трябваше да се сбогувам предната вечер.

Оскар бе довел Рита да се видим пред моята барака точно преди вечерния час. Той я подкрепяше с ръка. Тя изглеждаше като Ади, когато го видях за пръв път. Беше почти прозрачна, с изключение на сините вени на шията ѝ, изпъкващи под кожата.

Приличаше на призрак. Нейните бледозелени очи бяха с млечен цвят на ябълков нефрит, русата ѝ коса — с цвят на пепел. Тя беше само един уморен, празен саван, покриващ кости, тънки като на врабче, и вселена от мъка. Прегърнах моята приятелка. Прошепнах името ѝ и казах, че ще се видим отново след войната.

Съпругът ѝ ми кимна и стисна ръката ми. Той бръкна под ризата си, където беше напъхал в колана си навитата на руло рисунка на Ади и Рита.

— Ето — каза той. — Страхуваме се да я вземем там, където отиваме. — Думите го задавяха. — При теб ще бъде на по-сигурно, няма да се загуби.

Взех рисунката и му обещах, че ще я запазя:

— Ще ви намеря след края на войната и ще ви я върна. Обещавам.

Оскар постави пръст на устните си, давайки ми знак, че не е необходимо да казвам и дума повече. Той знаеше — точно както аз знаех за Луцие, когато ѝ дадох най-ценните си вещи преди транспортирането ни — че ще направя всичко, за да я запазя.

Скрих рисунката между две парчета картон под матрака си. Но започнах да се безпокоя, че тежестта на три жени може да я повреди по някакъв начин. После я сложих в куфара си, но скоро започнах да се измъчвам от страх, че някой може да го открадне.

Но кой би откраднал една проста рисунка на майка и дете, мислех си аз. Тя не може да се използва за бартер. Нямаше никаква стойност, освен за мен, Рита и Оскар.

Така че картината остана в куфара ми за известно време и се опитвах да не мисля за нея твърде често. Считах себе си само за

временен пазач, чиято задача бе да я съхрани, докато законните ѝ собственици можеха да си я получат обратно. Но от време на време се качвах по стълбата в бараката ни, за да се уверя, че остава скрита и в безопасност.

Терезин беше станал още по-пренаселен. По-късно от книгите щях да науча точния брой на населението. До 1943 година над петдесет и осем хиляди мъже, жени и деца са живели зад стените на град, построен за седем хиляди.

И с всеки новопристигнал транспорт стотици, а понякога и хиляди наведнъж бяха изпращани надалеч. Момичета с чужди за мен имена, като Луиза, Аника и Катя, започнаха да запълват леглата в бараката ни, които преди бяха заети от девойки с чешки имена, като Ханка, Ева, Фласка и Анна.

Кавгите в бараката се увеличиха. Момичетата бяха раздразнителни от безсъние, глад, от тежката работа, от която кожата на елегантните им някога пръсти се бе изтъркала до кървави дрипи.

Едно момиче краде от собствената си майка. По-малката ѝ сестра я обвинява. Кавгата им започва с обидни думи, после ескалира. Скоро се бият като животни, скубят си косите, дори едната ухапва другата по ръката. Старшата на помещението се опитва да ги разтърве. Гледам безмълвна. Често разделях малкото хляб, който имах, с майка си или с Марта, но не можех да не се питам след колко време щях да стана като тях.

Кражбите в бараките бяха излезли извън контрол. Вещи, които някога смятах за боклук — счупен гребен, една връзка за обувка, дървена лъжица — вече бяха стоки, които можеха да бъдат използвани за размяна за нещо по-ценно: една цигара, парченце маргарин, парче шоколад. Спим с дрехите си. Някои от нас дори и с обувките си, изплашени, че ако ги оставят под леглото, някой ще ги открадне.

Всичко е изложено на риска да бъде откъснато от чифт гладни ръце. А всичко, което не е от полза, хората, без да мислят, хвърлят в мангала като гориво. Мисля за рисунката си в куфара и знам, че когато дойде зимата, някой ще я намери и ще я използва за подпалка, още нещо бракувано, което може да се хвърли в празната печка за допълнителна секунда топлина.

През ноември 1943 година от Берлин нареждат преброяване на населението. Една сутрин в 7 часа събират цялото гето на голям плац до външния периметър на крепостните стени. Принудени сме да стоим без палта, някои от нас без обувки, докато преброяват всяка глава. Стоим там сутринта, следобед, а после и вечерта. Не ни се дава храна, нито вода, не ни се разрешава да отидем до тоалетната. След като свършват пресмятанията си, достигайки над четиридесет хиляди, ни отвеждат в мрака обратно в бараките ни. Вървим покрай телата на стотици хора, които са били твърде слаби, за да издържат седемнадесетчасовото изпитание, а трупите им остават на мястото, където са паднали.

В техническия отдел продължавах да работя по зададения ми проект. Завърших четиринадесет рисунки, илюстриращи процеса на строителството на жп линията в гетото, и започнах други, които показваха добавянето на нови бараки. Фрита ми каза, че е доволен от работата ми, но Лео Хаас рядко поглеждаше към мен. Понякога чувах двамата да спорят за нещо в ъгъла. Хаас вдигаше ръцете си и лицето му почервяваше от чувство на безсилие.

— Тези са отлични — каза Фрита един следобед, като вдигна листовите ми към светлината. — Жалко, че трябва да губиш енергията си за тази глупост. — Той поклати глава. — В друго време талантът ти щеше да бъде използван за нещо по-добро.

Докато казва това, аз искам да го прекъсна и да викна: *Да! Нека да използваме тази моя ръка за по-добра цел! Допуснете ме до това, което работите двамата с Хаас. Нека да нарисувам картини на транспортите или дима от новия крематориум...*

Но гласът ми спира в гърлото. Поглеждам нагоре към него, надявайки се той да разбере, че желая да работя за каквато и да е форма на нелегално движение, което се заражда в концентрационния лагер.

Струва ми се, че той усеща това, което мисля. Поставя голямата си ръка на рамото ми.

— Ленка — прошепва той, — когато това свърши, винаги ще имаш четка и хартия, за да опишеш всичко. Дотогава не прави нищо, което би могло да застраши твоята безопасност и тази на семейството ти.

Кимвам и отнасям рисунките си обратно на чертожната маса. Облягам се на лакти и отпускам глава в ръцете си за няколко минути, за да се успокоя. Когато се изправлям, Ото гледа към мен и аз успявам да се усмихна.

Един ден, докато чакам на опашка, за да получа обедната си дажба, откривам, че Петър Киен е застанал зад мен.

— Какво ще бъде днес, Ленка? Водниста супа с парче картоф или водниста супа с една черна ряпа?

Изненадана съм, че той знае името ми.

— Мисля, че мирише на гнило зеле.

Той се смее.

— Тя винаги мирише на гнило, Ленка. Трябва да си го разбрала досега. Къде е Ото? — пита той.

Поглеждам го. Красивото лице, кичурите гъста черна коса ми напомнят за Йозеф. Изведнъж се изчервявам. Може би защото той ме гледа?

— Съпругата на Ото има възможност да обядва с него днес — отговарям аз. Бях толкова щастлива, когато видях необичайния израз на удоволствие по лицето на Ото, когато той тръгна да я види.

Петър не говори за съпругата си, но знам, че е женен. Сядаме на една пейка пред бараката *Магдебург*, отпивайки от супата, без да усещаме вкуса ѝ.

Един-единствен лист зеле плува отгоре.

Петър беше чиста, ярка светлина. Ото — меланхолична ивица сянка. Много харесвах и двамата. Да бъда приятелка с мъже с толкова противоположни индивидуалности, ми помагаше да издържа. Петър доброволно предложи да илюстрира всяка оперна програма, всеки плакат, информирац за пиеса или концерт. Той не можеше да спре да рисува дори на обяд, дори когато привършвахме работата си в техническия отдел, дори когато оставаха само няколко часа преди вечерния час.

Въпреки рисковете, които поемаше да рисува на открито, изборът на това, което пресъздаваше, бе безспорен. Рисуваше предимно портрети.

Гледах го една вечер, докато правеше етюд на една жена на име Илзе Вебер, ръката ѝ докосваше бузата, очите ѝ бяха тъмни и интелигентни, устните — леко повдигнати нагоре. Друг път нарисува Зузка Левитова с черно мастило — големите ѝ жабешки очи, изобразени като карикатура, огромната ѝ гръд, изпъкнала под карирана рокля, предадена с бързи щрихи.

— Иска ми се да можех да работя бързо като теб — казвам му една вечер. Само да го гледам, ми носи толкова много радост. Той рисува акварел на Адолф Аусенберг в палитра от розово и синьо, стройната фигура гледа надолу, ръцете са опрени върху коленете му. Но най-очарователна е рисунката на Хана Щайндлерова.

— Една жена в четирите фази от живота — обяснява ми той. Първо рисува Хана като младо момиче, чертите ѝ в мек фокус, моливът му размазва леки сенки по лицето ѝ. След това — бърза скица на Хана като съблазнителка, с ръце зад главата, с разрошена коса, с разкопчана блуза, загатваща очертанията на гърдите ѝ, пъпа, нежната извивка на бедрата. Най-голямо е изображението ѝ като съпруга и майка, лицето ѝ вече е по-сериозно, младежкото изражение е заменено от майчинска мекота, замислена за нещо далечно. Последното изображение, в отдалечения долен ъгъл, е бърз етюд на момиче с късо подстригана коса, сведен надолу поглед, почти дяволита усмивка.

— Много ми харесва това — казвам му аз. — Това е и образът на дъщерята на Хана, и на самата Хана като младо момиче.

— Точно така — казва той и виждам в очите му щастие, че е бил разбран.

Всеки ден го виждам в двора да рисува нов портрет. Портрет на Франтишка Еделщейнова. Портрет на Ева Виндерова — с гъсти вежди и изпълнен с надежда поглед. Поразителното пресъздаване на Вили ван Аделсберг, младия холандец, с дългата му коса и сочна уста, така съблазнително нарисуван, че изглежда красив като момиче. Аз постоянно изпитвам благоговение пред Петър.

Тук е и Ото. Моят мил, емоционален Ото. Той работи в цвят. Акварел. Гваш. Рисува образите, които го преследват. Крематориумите,

склада за ковчези пред моргата, дългите опашки за храна, старците, които се молят над мъртвите.

Виждам го как плъзва незабелязано рисунките си между страниците на служебната си работа. Никога не ги споделя с мен, но и не ги крие от погледа ми. Когато си тръгва в края на деня, той ги напъхва в пояса си. Винаги се моля да не го спрат по пътя към бараката му. Не мога да си представя, че би издържал каквото и да е физическо наказание, а при мисълта да го транспортират на изток ме побиват тръпки.

След като в продължение на месеци наблюдавам как Петър прави портрети, най-накрая той ме пита дали може да нарисова и мен.

Седим на същата пейка, на която сядаме винаги, но въздухът вече е натежал от есента. Мога да доловя захлаждането на вятъра и да помириша аромата на съхнещи листа. Червената, суха земя е като прашен воал по обувките ми.

Той ме моли да остана по-късно една вечер в техническия отдел. В това има риск. Очевидният риск някой германски войник да открие, че сме нарушили правилата. Освен това нарушавам обещанието си пред Фрита да не идвам в офиса извън работното време.

— Но Фрита ще ни накара да си тръгнем с всички останали — казвам му аз. Не искам да изглеждам страхлива, споменавайки риска да бъдем открити от някой германец. — Той не обича хората да са сами тук. Веднъж направих грешката да дойда по-рано... Обещах, че повече няма да се повтори.

— Не се притеснявай. Ще говоря с него. Имаме договорка.

Повдигам вежда. Но той е уклончив, не дава друго обяснение.

Същата вечер, когато другите привършват работа и се отправят към вратата, двамата с Петър оставаме пред бюрата си.

Ото се задържа малко по-дълго, погледът му се мести от мен към Петър.

— Наред ли е всичко, Ленка? — пита той. Отново ми напомня на баща ми. Милата му загриженост и деликатността в гласа му, когато задава въпроси, винаги внимателен да не изглежда прекалено нахален или прям.

Чудя се дали Ото мисли, че двамата с Петър имаме връзка. Въпреки че Петър е женен, тук любовните връзки не са изключени. Когато всеки е убеден, че скоро ще умре, едно топло тяло, едно туптящо сърце може да накара човек да направи неща, за които преди никога не би помислил.

Ото ни поглежда, след това се отправя към вратата.

— Ще се видим с вас двамата утре — казва той. Гласът му е тъжен.

— Да, Ото — опитвам се да звуча бодро. — До утре.

Той ми махва бавно с ръка и бащински ме поглежда предупредително. Усмиввам се и поклащам глава.

Петър не си прави труда да каже довиждане. Той вади пет туби с боя от чекмеджетата. Ръцете му са силни и уверени, той знае каква палитра иска да използва още преди да нанесе първата мазка с четката.

Кадмиево синьо. Титаниево бяло. Печена умбра.

— Седни — казва той.

Подчинявам се, без да се замисля. Замаяна съм само при мисълта, че очите му са вперени в мен и че ме счита достойна да ме нарисова.

Той изстиска пигмента внимателно, почтително. Малки мазни кръгчета върху малка тенекиена табла. Развива парче платно, скрито под купчина рисунки върху бюрото му. То е с оръфани краища, формата му не е точно правоъгълна, нито квадратна.

Няма рамка, на която да го опъне, затова гледам как Петър го заглажда с ръка и забучва две карфици в горните ъгли, за да го закрепим върху бюрото си.

— Не ме гледай, Ленка. Погледни към вратата.

Това и правя. Фокусирам се върху прага. Дървената рамка. Представям си колегите, които влизат и излизат, сенките на онези, които са дошли в Терезин преди мен и са си отишли, преди да науча имената им.

Минутите минават. Може би вече един час. Скоро времето ще ни притисне, защото ще започне вечерният час. Сърцето ми се блъска в гърдите. Тялото ми се вцепенява от страх, че някой германски войник може да дойде да провери стаята, а също и от адреналина от вълнението да гледам как Петър работи. Той рисува толкова бързо. Китката му се движи над платното със скоростта на кънкьор върху лед.

Завладяна съм от мислите си. Част от мен иска да скочи от мястото си и да вземе собствено платно, собствена палитра бои. Представям си нас двамата с Петър като огледални образи, как всеки скицира отражението на другия.

— Стой мирно, Ленка — казва той. — Моля те.

Минутите вече изглеждат като часове.

Чувствам се толкова жадна. Представям си как боята се разтича по сухо, изгоряло платно.

Вратът започва да ме боли и мисълта, която се боря да потисна, изплува на повърхността като рана.

Завладява ме чувство на самота. Не съм била докосвана по начина, за който копнея да бъда докосната в този момент, когато очите на Петър ме пронизват, ръцете му работят сръчно под звука на мократа боя, размазваща се по платното.

— Ленка — казва той. — Не затваряй очите си.

Аз се изчервявам.

— Да... Извинявай. Съжалявам. — Почти се срамувам от тези мисли.

Гледам черната му коса, ъгловатото му лице, белите му пръсти, които държат четката. Чувствам вълнение и желание да го целуна. Копнея да съм близо до някого. Почти съм забравила какво е да бъда прегръщана.

Опитвам се да извикам мисълта за съпругата на Петър, Илзе. Представям си ги легнали един до друг, прибързаната страст на любенето им, не като пир на сетивата, а като бързо утоляване на глада.

— Ленка, стой мирно. Почти сме готови. Да... ето, почти свършихме.

Гледам към платното. Аз съм с кремавобяла кожа, тъмна коса, падаща зад острия ръб на раменете. Синьо-бели очи. Погледът ми е остър, пронизващ и решителен. Лицето ми е по-красиво, отколкото мисля, че е всъщност.

XLIV.

ЛЕНКА

Със създаването на картината сякаш двамата с Петър станахме любовници, които никога не са се докосвали. Той ме бе гледал и изучавал с остри като бръснач очи. Попитайте някого, когото са рисували, и той ще ви каже, че никога не се е чувствал по-уязвим, отколкото когато е седял с часове под чуждия поглед. Облечен или съблечен, все едно е гол.

На следващия ден по време на обяда аз го питам дали рисува тайно други картини, освен портретите.

Отначало той не казва нищо. Взира се в купата с мътна супа и мълчи.

— Ленка — казва той най-сетне, — не искам да те лъжа... — поглежда нагоре към мен и очите ни се срещат. — Но не искам да те замесвам.

— Но аз искам, Петър. Какво друго мога да направя? Трябва ли всеки ден да рисувам железницата за банда нацисти, които чакат шанса да ме видят мъртва?

Петър избутва настрана купата и се взира пред себе си. Около нас колегите ни ядат дажбата си, без да разсъждават. Гладът е преди вкуса. Напомнят ми армия от мравки, изпълняващи всяко движение, всяка задача, без да мислят.

— Да, Ленка, рисувам тайно картини, ако това е, което ме питаш.

После той ми разказва за това, което подозирах — че наистина има нелегална група художници, илюстриращи зверствата. Петър работи с Фрита и Хаас и с мъж на име Франтишек Щрас, в чието семейство има хора, които не са евреи и са навън. Те се опитват да им изпратят картините, с които искат да разобличат зверствата в гетото.

Щрас, проницателен бизнесмен, успешен търговец и страстен колекционер на чешко изкуство, сега ръководи собствена търговия от

бараките в Терезин. С други затворници разменя храната, която получава като колети с помощи — буркани с мармалад или кутии шоколад, бисквити и цигари — за неща, от които има нужда в лагера. Но също така тайно изнася картините, направени от някои от художниците, работещи в техническия отдел, като ги изпраща до роднините си навън. Хаас и Фрита, художник на име Фердинанд Блох, дори Петър и Ото — всички предават забранените си картини на него.

След като получава картините, Щрас редовно подкупва двама братя чехи, полицаи в Терезин, за да ги изнасят от гетото.

— Щрас успя да изпрати картините ни до някои от своите роднини и други хора, съпричастни към нашата кауза.

— О, боже мой — казвам, едва успявайки да сдържа въодушевлението си.

— Знам, Ленка, но това трябва да остане в тайна. Обещай ми. Сега положението е по-опасно от всякога. Роднини на Щрас са влезли в контакт с хора в Швейцария. Говори се, че дори може да публикуват някои от нашите рисунки, за да покажат на света какво се случва наистина.

Казвам на Петър за рисунката на Рита и нейното бебе, която съм скрила в куфара си.

Ние сме пред бараката *Магдебург* преди вечерния час.

— Ленка, може да има претърсване. — Той е видимо притеснен за мен. — Преди няколко седмици внезапно нахлуха в бараката на Щрас. Открили под дюшека му картини, които, за щастие, не били политически. Но все пак сега германците са нащрек за *Greuepropaganda*.

— *Greuepropaganda*? — Аз не зная значението на думата.

— Това означава действия, които представят Райха в неблагоприятна светлина. Буквалният превод е „ужас пропаганда“.

— Ужасяващи образи от Терезин? — питам аз Петър.

— Да, Ленка. — Той спира за миг и ме поглежда право в очите. — С други думи — истината.

Двамата с Петър седим заедно, струва ми се, от часове. Кърша ръце.

— Какво да правя с картината, която направих на Рита и Ади?

Той ме поглежда, сякаш не се концентрира на въпроса ми, а търси какво да каже. Само аз ли усещам странното чувство между нас? Чувство, което си спомням от онова далечно лято в Карлови Вари.

В Терезин няма брачни халки. Но аз се опитвам да си представя ръката на Петър.

Имам чувството, че се задушavam, докато той се взира в мен.

Моята ръка ли се протегна първа, или неговата посегна за моята?

Все още не мога да си спомня, но знам, че усетих топлината от ръката му да прелива в мен, когато първо покри пръстите ми, а после ги стисна толкова силно, че имах чувството, че ще се счупя от напрежението, породено от неговото докосване.

— Петър — прошепвам. Но той прекъсва мисълта, която е на път да се отрони от устните ми, като внезапно ме връща обратно към картината.

— Дай я на Иржи. Той знае какво да направи — казва той накрая.

Отново стиска ръката ми. Въпреки че ръцете и на двамата ни са студени, аз чувствам, че горя. И искам да плача.

От месеци се стремя да му кажа, че аз също копнея за шанса да опиша истината, да изпратя картините си навън като Хаас и Фрита, но сега тези чувства са размътени от желание за нещо, което е още по-невъзможно.

Той не ме целува, както си представях, че го прави. Както се надявах, че ще направи. Той просто ме гледа в очите.

Дали вижда една жена, копнееща за докосването му? Или художничка, почти толкова копнееща да използва своя талант за благото на народа си?

Сигурна съм, че вижда и двете. Но решава да отговори само на едната.

— Дай картината си на Иржи и не прави нищо друго, което ще те изложи на опасност — казва той. — Сега е по-опасно от всякога. Търсенето ще продължи... може дори да се засили. — Виждам болка в очите му. — Изобщо не биваше да ти казвам, Ленка.

Чуствам как пръстите ни се разхлабват, огънят между нас изведнъж се превръща във вода за къпане. Ръката на Петър се отпуска

надолу, преди да порови и да извади черна химикалка от джоба си.

— Не се замесвай в това, Ленка. Обещай ми.

Кимам с глава.

Иржи е един от най-доверените и талантиливи инженери в Терезин. Както и Фрита, той е бил член на престижната *Aufkommando*, които е трябвало да изготвят техническите чертежи за разширяването на лагера.

— Аз съм тук от самото начало — казва той. — Познавам всяко ъгълче и пролука на това място. — После разгръща моята рисунка. — Прекрасна е, Ленка.

— Познавахте ли Рита Майснер — питам аз. — Това е тя и нейният син Ади.

— Не, съжалявам, не я познавах. — Той все още гледа моята рисунка.

— Той умря веднага след като се роди, а Рита и Оскар бяха изпратени на изток няколко месеца по-късно. — Направих пауза. — Обещах на нея и на съпруга ѝ, че ще се погрижа за картината.

Иржи кимва.

— Знам колко важни са тези рисунки и картини. Те са единствената документация, която идните поколения ще имат за Терезин. Не се притеснявай, Ленка, аз ще скрия картината ти на сигурно място.

Той ми обяснява, че ще направи метална туба за нея и ще я зарови в мазето на бараката *Хамбург*.

— Има малко преддверие веднага щом слезеш по стълбите — казва той. — Когато дойде време да я потърсиш, копей там.

Той не ми казва, че е изпълнявал тази задача за Фрита и Хаас вече много пъти. Години по-късно щях да науча, че е увил тенекиената туба в парче разкъсан плат като саван и след това внимателно я е поставил в земята. Творбите на Фрита и Хаас бяха заровени другаде: на Фрита в полето, а на Хаас — зазидани в стените на една от бараките. Но моята рисунка бе точно като техните — капсули на времето с болката от Терезин, тайно скрити в самите стени на лагера.

XLV.

ЛЕНКА

В Терезин имаше жесток глад. Имаше болести. Имаше изтощение и пренаселеност. Но въпреки ужасяващите условия и непреодолимото чувство на отчаяние, ние все пак някак си успяхме да създаваме изкуство.

Нацистите бяха забранили внасянето на музикални инструменти в Терезин, тъй като те не се считаха за необходимост. Карел Фройлих тайно бе донесъл своята цигулка и виола, Курт Майер — акордеон. Имаше и легенда за виолончелото: собственикът му внимателно го разглобил на дузина парчета, преди да го депортират, а след като дошъл в Терезин, отново го сглобил. Откриха едно старо пиано, с един крак. Бяха го опрели до стената и закрепили с допълнителни подпори, а под майсторските пръсти на Бернар Коф то оживя.

В крайна сметка музикантите от Терезин станаха дръзки. Из лагера се носеше слух, че Рафаел Шахтер, един от най-талантливите и обичани диригенти в гетото, подготвя изпълнението на *Реквием* на Верди.

— *Реквием* е меса за мъртвите — каза Ото, клатейки глава. — Тоя човек да не си е загубил ума?

— Той е смел — отвърнах аз. — Застава срещу несправедливостта да бъде затворен.

— Ще получи куршум в главата. Това ще му се случи, ако го осъществя.

— Не направиха нищо, когато децата представиха „Брундибар“.

— Това е различно, Ленка. Това е музикален еквивалент на въстание.

Не знаех какво да мисля. Знаех, че Съветът на старейшините е разбрал за идеята на Шахтер и не са били въодушевени еврейски хор да изпълни католическа меса. „Терезин е единственото място под контрола на нацистите, където все още може да се изпълни нещо еврейско — твърдели те. — Навсякъде другаде е забранено.“

Шахтер не можеше да бъде разубеден.

— Това е една от малкото останали ни свободи — казваше той в своя защита. — Германците пеят нацистките си лозунги, маршовите си песни. Нека изпълним наш собствен реквием при нашите условия. Нашите гласове да се надигнат и обединят.

Шахтер проведе кампания в защита на идеята и мнозина го подкрепиха. Неговото изпълнение на *Продадена невеста* беше легендарно. Той дирижира операта, стоейки до полусчупеното пиано, подпряно с няколко подредени една върху друга дървени кутии. Бях в публиката, когато се изпълняваше операта, а нощта бе толкова мразовита, че водата в съдовете бе замръзнала, хората трябваше да се струпат заедно, за да се стоплят. Но си спомням, че изпълнението им предизвика възторг. Много хора дори се разплакаха от благодарност. На фона на суровата заобикаляща ни действителност звукът на тези гласове предизвика такава силна буря от емоции, че когато огледах публиката, можех да видя не само сълзи от радост, но също и сълзи на надежда и въодушевление.

Хоровите певци на Шахтер оставаха невероятно лоялни към него. Щом получи одобрението на Съвета на старейшините да изпълни реквиема, той се захвана да работи върху това, което се превърна в театрална проява на сила. Реализацията на идеята му щеше да бъде негов собствен бунт срещу тиранията на нацизма за сметка на Верди.

Сто и двадесет певци бяха избрали да предоставят своя талант в подкрепа на каузата на Шахтер. На една репетиция той им бе казал:

— Всички вие сте смели хора, за да се присъедините към мен. Да, ние сме евреи, които пеят католически текст. Но това не е какъв да е реквием, това е този, който ще се пее в чест на всички наши паднали братя и сестри, майки и бащи. Нашите приятели, вече загинали в ръцете им.

В дните преди изпълнението Петър рисува плакати в черно и златно, съобщаващи за представлението. Помогнах му да ги закачим из лагера. Бях замаяна от вълнение в очакване на реквиема.

Немощните ми родители гледат на тази вечер като на голямо събитие. Майка прави всичко възможно да подобри външния си вид, като хапе напуканите си устни вместо червило и щипе бузите си вместо руж. Няма държавен театър в позлата, няма кадифена рокля и

наниз от перли за мама, нито черен костюм и копринена жилетка за баща ми. Майка е в дрипи и косата ѝ е напълно побеляла. Те са двама старци, прозрачни сенки на това, което някога са били.

Същата вечер моите родители, сестра ми и аз се наблъскваме заедно със стотици други около импровизираната сцена. Еднокракото пиано е в центъра на сцената и оживява под майсторските ръце на Гидеон Кейн. Фройлих стои с цигулката си и гали струните ѝ, за да я накара да пее, като съперници и на най-добрия глас в хора.

Дори и след толкова години, няма друг музикант, който да ме докара до сълзи, като Карел Фройлих, когато свиреше в Терезин. Докато го гледах онази вечер с инструмента, сгушен между врата и костеливото му рамо, със затворени очи и хлътнали бузи, притиснати към дървото, човек и цигулка изглеждаха вкопчени във вечна прегръдка.

Сигурна съм, че не бях единствената, която усеща тръпки, преминаващи през тялото. Сплели ръце, тези сто и двадесет певци пяха по-красиво и по-мощно от всички други, които съм чувала преди или след това.

Но няколко дни след изпълнението скритото послание бе разбрано от нацистите. Всички участващи певци до един бяха изпратени със следващия транспорт на изток. Рафаел Шахтер остана в Терезин.

Шахтер повтори изпълнението и отново всички сто и двадесет певци бяха изпратени на изток.

Когато *Реквиемът* бе изпълнен за трети и последен път в лагера, Шахтер успя да събере само шестдесет певци.

Иронията не остана неразбрана.

Всеки певец, който участваше в *Реквиема*, пееше меса за собствената си смърт.

XLVI.

ЙОЗЕФ

В годините след смъртта на Амалия често се събуждам посред нощ с разтуптяно сърце и с ум, размътен от сънища, които не мога да разбера. Въобразявам си, че чувам звука на пейджъра си или глас от телефонния ми секретар, който ми казва, че закъснявам за раждане. Чувам как дъщеря ми вика, както често правеше като малка, искайки чаша вода или плюшеното си мече, или просто за успокоение, че жена ми и аз сме вкъщи. Освен това имам и пристъпи на паника, които започват късно през нощта, когато къщата е тиха, когато Джейкъб е заспал под звука от телевизора, а аз лежа буден и мисля: *Как успях да остареея толкова много? Да бъда толкова самотен?*

Изритвам завивките със сбръчканите си крака. Подгъвът на пижамата ми е протрит и тя е овехтяла, но аз все още не съм я сменил. Тя ми е подарък от Ребека за Деня на бащата преди години. Все още си спомням кутията от *Лорд и Тейлър* — с розата с дълга дръжка, с надписа в черно и плътната бяла панделка.

— Синя, за да ти отива на очите — каза тя.

И докато мачках облаците бяла хартия и слагах пижамата обратно в кутията, исках да целуна малкото ми момиченце по челото, въпреки че тогава тя беше почти на четиридесет години.

Често се чудя дали проклятието на старостта не е да се чувстваш млад в сърцето си, докато тялото ти те предава. Усецам отпуснатата си мъжественост, свита в боксерките ми, но все още мога да затворя очи и да си спомня онези няколко дни с Ленка, преди да замина със семейството си за Англия. Виждам я легнала в леглото ми, тялото ми, издигащо се над нея, очите ѝ — изгарящи моите.

Мога да видя ръцете ѝ, протягащи се към мен, плъзгащи се около раменете ми, пръстите ѝ, сключващи се на тила ми. Виждам бледата ѝ шия, когато тя отмята назад главата си, потока тъмна коса, падаща на възглавницата. Тънката ѝ талия, обхваната от двете ми ръце.

Понякога се измъчвам, като извиквам във въображението си тежестта на Ленка в ръцете ми. Опитвам се да си спомня смеха ѝ, когато закачливо я полагам на леглото. Бездънното чувство, когато

влизам в нея, пътувам през нея. Когато я любех, когато бях в нея, сякаш никога нямаше край.

В мечтите си вдигам нагоре косата ѝ. Целувам шията, клепачите ѝ. Целувам рамото ѝ, съвършените ѝ устни.

Намирам гръбнака ѝ с пръст и проследявам всеки прешлен, докато самата тя се притиска към мен. Краката ѝ ме обвиват, като че ли се изкачва по дърво, сграбчвайки здраво гърба ми, и аз се притискам толкова силно към нея, че чувствам костите ми да се отпечатват върху плътта ѝ.

И в тези мисли аз все още съм млад мъж, жизнен и силен. Главата ми е покрита с черна коса, гърдите ми не са хлътнали, а здрави, и сърцето ми не се нуждае от лекарства. Аз съм любимият на Ленка и тя е моя, и в тези сънища няма заплаха от война, няма отчаяна нужда от паспорти и изходни визи, от кораби, които ще бъдат торпилирани, и писма, които ще останат без отговор. Това са сънища.

Глупави. Стари. Мои.

И те никога не ми дават покой. Може би и в смъртта.

Главата ми е изпълнена със сънища. Сърцето ми е изпълнено с призраци.

Сядам и напъхвам крака в чехлите си. Настройвам радиото и заспивам под звуците на Дюк Елингтън.

И отново сънувам. Тогава се събуждам, избърсвам лигата от устните си и плъзвам ръка надолу по панталона на пижамата си, за да видя дали все още съм там.

И ужасното е, че все още съм.

XLVII.

ЛЕНКА

Продължавах да прекарвам дълги часове пред чертожната дъска в техническия отдел. Някои дни едва гледах, когато се прибирах обратно в бараката. Често трябваше да поправам много от рисунките си, защото ръцете ми бяха започнали да треперят. Чувах и други да се оплакват от това. Умората, дехидратацията и липсата на храна разрушаваха телата ни. Коремите ни бяха хлътнали, кожата ни — пожълтяла. Бяхме като пътни карти от кости и насинена кожа.

Въпреки физическата ми отпадналост, възхищението ми от Фрита продължава да расте. Никога не бях виждала да върши работата, предназначена за Щрас, но видях, че прави книга, за да отбележи третия рожден ден на сина си. *Какъв прекрасен баща*, мисля си. В Терезин има малко неща, които може да дадеш на едно дете — Фрита създава радост само с перото си и с бои. Започвам да си измислям извинения, за да мина покрай него, да го гледам, докато работи, и да зърна някоя от неговите илюстрации. Виждам, че рисува малкото момче като малка карикатурна фигурка, с черни очи като копчета, пълни бузки и кръгло носле. Крачета с трапчинки и зализан кичур коса на главата.

Един следобед Фрита идва при мен и казва:

— Ленка, готова е.

— Господине — казвам аз. — Кое е готово?

— Моята книга за Томас. — Той я поставя на бюрото ми. —
Знам, че надничаше.

Усмиввам се.

— Подозирам, че не бях много дискретна — казвам аз.

Той се засмива. За първи път през всички месеци, откакто работя при него, го чувам да се смее.

— Кажи ми какво мислиш.

Той ми оставя книгата. Сигурно някой му беше ушил обложката, защото бе подвързана с груб кафяв плат.

На Томичек за третия рожден ден. Терезин. 22 януари 1944 година — е написал Фрита на първата страница.

Но цветните картинки по страниците са тези, които спират дъха ми. Той е нарисувал малко момченце, което стои на прозореца на оградена със стени крепост, босите му крачета са стъпили върху куфар, който носи номера на транспорта му: AAL/710. През прозореца се вижда кос, летящ в небето, вретеното на самотно дърво и тъгълът на червен покрив. Илюстрациите, които следват, са направени с черна химикалка и запълнени с акварелни мазки и представляват пожелания към сина му. Нарисувал е и една торта с три високи свещи. Синът му стои, разперил ръце в ярко оцветени ръкавици и вълнено палто, сред снежен вихър. Нарисувал го е, както си го представя в бъдещето — Томи в кариран плащ и подходящо кепе, пушещ лула. Поставил е надпис в долната част на една от страниците: „Коя ще бъде твоя булка?“. А после — Томи в смокинг и цилиндър, като поднася цветя на красиво младо момиче.

На последната страница е посланието: *Тази книга е първата от дългата поредица книги, които ще нарисувам за теб.*

Затварям я и я подавам обратно на Фрита.

— Чудесна е — казвам аз.

Но тя е повече от чудесна. Тя е трогателна. Тя е сърцераздирателна. По-ценна, отколкото ако някой от подаръчните комплекти, нарисувани от Фрита, оживее от страниците.

Гледам как дългите му пръсти хващат книгата. Той леко я поклаща и се усмихва.

— Мислиш ли, че ще я хареса, Ленка? — Той поглежда творението си. — Направена е като буквар, да се научи да чете и пише.

Сега Фрита е този, който изглежда като малко дете, зашеметен от подаръка, който ще даде на най-любимия си човек.

— Той ще я пази грижливо завинаги — казвам аз.

— Благодаря ти, Ленка — казва той с такова доброжелателство.

Не знам дали съм по-трогната от факта, че той показва само на мен този красив подарък, приготвен за сина му, или че каза името ми с такава нежност. Сякаш ме погледна със същия израз, който бях виждала в очите на баща си преди години, и за един кратък миг се почувствах като че ли отново съм онова малко момиченце. Баща ми с таен подарък в джоба си, топлите му ръце около мен, а очите му — изпълнени с щастие да ме види доволна, когато ми го дава.

XLVIII.

ЙОЗЕФ

Няколко месеца преди сватбата на внука ми реших да сложа в ред нещата си. Вече съм на осемдесет и пет. Косата ми бе прошарена, кожата ми — осяяна с петна от много години излагане на слънце, а ръцете ми бяха толкова набръчкани, че не можех да ги позная. От известно време си мислех, че би било погрешно да оставя децата да намерят старите ми писма до Ленка. Това би помрачило чувствата им към мен, бях сигурен в това. Биха се усъмнили в брака ми с Амалия и биха ме презирали за любовта ми към един призрак, а не към всеотдайната им майка, която ми сервираше яденето всяка вечер в продължение на тридесет и осем години.

И така, аз извадих кутията с писмата ми до Ленка, върнати ми обратно, която съхранявах под леглото си в продължение на толкова много години.

Свалих ластика, увит около тях, и отделих трите, които тя ми бе изпратила, докато бях в Съфолк.

Белите пликосе вече бяха пожълтели, но печатът, нареждащ на немски на пощенската служба *Да се върне на подателя*, все още бе кървавочервен.

Писмата не бяха отваряни в продължение на почти шестдесет години. Имах намерение да ги прочета едно по едно, а след това да ги изгоря.

Не сложих иглата на грамофона. Ще прочета всяко писмо в тишина, едно след друго. Това ще бъде моята молитва за Ленка, начин да извърша траурен ритуал за нея, който ми се изплъзваше през всичките тези години.

Взех първото:

Мила Ленка,

Моля се да си получила последното ми писмо, в което пиша, че бях спасен край бреговете на Ирландия. Хората в селото, където ни отведоха, бяха много мили. Когато нашият кораб пристигна, те ни посрещнаха с храна

и дрехи и предложиха да ни настанят в домовете си. Чаках в продължение на три дни известие за майка ми, баща ми и Верушка, но най-лошите ми страхове се потвърдиха, когато селският свещеник ми каза, че тяхната спасителна лодка е била засмукана от витлото на „Кнуте Нелсън“ — кораба, който е трябвало да ни спаси. Не мога да ти кажа колко много плаках тези последни три дни. Те си отидоха и усещам самотата си като тъмнина, която заплашва да ме погълне изцяло. Единствената ми утеха е да знам, че ти си в безопасност. Моля се детето ни да расте и да е здраво. Затварям очи и си те представям с румени бузи, дълга черна коса, падаща по раменете, и закръглено коремче. Заспивам с този образ, единственото ми съкровище.

Сега съм в Ню Йорк. Знам, че са минали много седмици и че вероятно си изтощена от тревога. Но не пилей енергията си с такива мисли. Аз съм добре и ще действам ти и семейството ти да дойдете тук възможно най-бързо. Братовчедът на баща ми помогна да си намеря работа в едно училище и трябва да спестя пари, за да мога да докажа, че имам средства, за да ви издържам. Довери ми се. Ще работя по-усилено от всякога.

Изпращам ти моята любов и безкрайна преданост.

Винаги твой,

Й.

Включвам печката, синият пламък нараства като оранжев връх на меч. Гори.

Останалите са почти същите. *Ленка*, пиша аз, макар че писмата ми се връщат. Други получават писма от любимите си хора в Европа, въпреки че голяма част от написаното е зачертано от цензурата. Но моите продължават да се връщат.

Губя надежда.

Гори.

Получила ли си изобщо някое мое писмо?

Гори.

Тревожа се.

Гори.

И ето го последното писмо, което съм написал малко преди да срещна Амалия. От август 1945 година.

Скъпа Ленка,

Не съм получил вест от тебе почти шест години. Странно колко е упорит духът. Вероятно бих могъл да пиша вечно, ако знаех, че думите ми можеха да стигнат до теб по някакъв начин. Ти все още си жива в паметта ми, Ленка.

Има толкова много неща, за които съжалявам, скъпа моя. Сега ми е толкова ясно, че изобщо не трябваше да те оставям. Ти беше много смела, но аз трябваше да настоявам да тръгнеш или и аз да остана, докато всички можехме да заминем заедно. Тази грешка ме преследва всеки ден.

Всяка сутрин, когато се събудя, и всяка вечер, когато си лягам, аз се питам дали си жива и дали имаме наше дете. Моля се да е здраво и силно. Да има твоите сини очи, твоята бяла кожа и твоите устни, толкова изящни, че дори и сега, когато затворя очи, мога да си представя тяхната целувка.

Ще се радваш да узнаеш, че след две години във вечерно училище сега говоря и пиша на английски достатъчно добре, за да бъда приет в медицински факултет. Повтарям голяма част от това, което съм учил в Прага, но е благодат да се върна в университет, да се обучавам и подготвям за бъдещето, независимо какво ще е то.

Обмислям да специализирам акушерство отчасти от уважение към баща ми, но и защото мисълта, че ще посрещам живота, ми носи голяма утеха.

Скъпа, моля се, нека това писмо те намери. Губя надежда, но все пак не мога да приема, че пиша на призрак. Обичам те.

Винаги твой,

Й.

Миризма на запалена хартия. Почти изгарям върховете на пръстите си, докато краищата почерняват и се навиват. Гори.

Иска ми се това да беше последното писмо. Но знаех, че има още едно. Последното в купчината. Пликът все още е непокътнат. Няма печат *Да се върне на подателя, адрес неизвестен*. Няма дори залепена пощенска марка. То никога не е изпращано.

Моя възлюбена Ленка,

Нямам адрес, до който да изпратя това писмо. Но така или иначе го пиша, защото това е единственият начин, по който мога да се сбогувам. Минаха шест години, откакто за последен път получих вест от теб.

Твоите три писма, които ми изпрати в Англия, са единственото съкровище в живота ми. Всяка вечер, преди да заспя, аз ги чета и се опитвам да извикам в паметта си твоя глас.

Ти не избледняваш в сърцето ми. Но ми е по-трудно да си представя звука на тихото ти дишане до мен, интонацията на думите ти или мириса на косата ти.

Все пак паметта може да бъде милостива. Ти си завинаги красива в очите ми. Мога съвсем ясно да си спомня симетрията на лицето ти, розовите ти устни, меката, нежна извивка на брадичката.

И ако бог е милостив към мен, ти все още ще ме посещаваш нощем, когато сънувам. Почти мога да докосна кожата ти, да почувствам допира на устните ти, тежестта на тялото ти, когато се отпуска върху моето.

От Червения кръст ми казаха, че си загинала в едно място, наречено „Аушвиц“. Казаха, че сте пристигнали с майка ти, баща ти и сестра ти с един от последните транспорти от място, наречено Терезин.

Терезин и „Аушвиц“ са имена, които съм срещал във вестниците. Публикуваните картини са толкова ужасяващи, че умът ми не може да повярва, че човек може да измисли такова зло. Не мога да си представя, че ти, любима моя Ленка, си загинала в такова място. Няма да напиша на тази

хартия, че ти си сред купищата мъртви, вихър от черна пепел. Ще мисля за теб само как ме чакаш. Моята съпруга. Ти, Ленка, младото момиче на гарата в Прага, с брошката от майка ми в протегнатата си ръка.

Заблуждавам себе си, знам, но това е единственото, което мога да направя, за да оцелея.

Винаги твой,

Йозеф

Бях го сложил в един плик, надписан просто Ленка Кон. Сега този плик бе отворен и писмото пърхаше в треперещите ми ръце. Над димящия пламък четях *kaddish*.

Yit-gadal-v'yit-kadash sh'may raba
B'alma dee-v'ra che-ru-tay
Ve'yam-lich mal-churay b'chai-yay-chon uv'yo-may-
chon
Uv-cha-yay d'chol beit Yisrael
Ba-agala u-vitze-man ka-riv, ve'imru
Amen. Y'hay sh'may raba me'varach
Le-alam uleh-almay alma-ya...

„Велико и благословено да е името на Бог в света, който Той е създал според Неговата воля. Нека да възцари Своего царство по време на нашия живот и по време на жизнения цикъл на Израел. Нека да кажем, Амин.

Нека бъде благословено вовеки веков великото име на Бог.“

Пускам последното писмо над горелката и мисля за Ленка. Докато пепелта от писмата се сипе, аз я виждам като булка в ръцете ми и после най-сетне я пускам да отлети в небесата като ангел. Опитвам се да не извиквам образа на децата си, тъй като те не трябва да знаят за мъката, предхождаща годините ми с тяхната майка. Тя е само мой

товар, който ще отнеса със себе си в гроба. За да се превърне в пепел от един горещ пламък.

XLIX.

ЙОЗЕФ

Седмицата преди сватбата на внука ми не мога да спя.

Безсънието е спалнята за неспокойните. Отмяташ завивките и откриваш краката си. Обръщаш часовника към стената и не си даваш труд да запалиш лампата. Защото винаги виждаш тревогите си по-ясно в тъмното.

Ако тези, които обичаме, ни посещават в сънищата ни, онези, които ни измъчват, почти винаги ни посещават, когато още сме будни.

И в тези безсънни нощи всички те се появяват. Не, не Ленка. А баща ми. Майка ми. Верушка.

Често предчувствам идването им, особено при важни събития в моето семейство: нощта преди сватбата ми с Амалия, деня преди *bris* на сина ми, *Бар Мицва* и *Бат Мицва*^[1] на децата ми, сватбата на Ребека, а сега и на нейния син.

А друг път те се появяват без причина. Три фигури, които изглеждат по същия начин, както преди десет, двадесет, вече шейсет години.

На тези, които не вярват, че мъртвите ги посещават, аз казвам, че имат катаракт на душата си. Аз съм човек на науката, но вярвам в ангели пазители и навестяващи ни призраци. Преживявал съм със собствените си очи чудото на живота, сложността на бременността и все пак вярвам, че нещо така съвършено като бебето не може да бъде създадено без помощта на бог.

И така, когато умрелите идват да ме посетят, не си правя труда и не се опитвам да си затворя очите. Сядам и ги каня да влязат. Въпреки че спалнята ми остава тъмна като катран, аз ги виждам толкова ясно, сякаш са в моя хол, огрени от светлината на лампиона.

Баща ми. Сив костюм. На челото му — счупени очила. Гола глава и набръчкани очи.

В идеално гладките си ръце държи книга, която ми четеше като дете: *Историята на Отесанек*.

Майка. Тя е облечена в черен костюм със златни копчета. Около врата ѝ има дълъг наниз от перли. Държи в ръцете си кутия със

снимки. В нея има моя снимка като малко момче на кон в Карлови Вари и една от моя *Бар Мицва*. Винаги съм се чудел дали е сложила в тази кутия и снимката от сватбата ни с Ленка.

Верушка. Увита в червена тафта. Очите ѝ — тъмни и блестящи. Тя винаги носи нещо, което не мога да определя точно какво е. Върху хартията има маркировка и не мога да кажа дали е нещо написано, или изображение, надраскано върху бележник. Понякога съм убеден, че това е картичка с няколко имена, написани отгоре. Друг път си казвам, че е малък скицник, изпълнен с проекти за някоя от нейните картини. Всеки път, когато тя идва, гледам бялото ѝ, гладко лице и искам да поговоря с нея.

Верушка, сестра ми, танцуваща по коридорите на нашия пълен с книги апартамент и смееща се, вдигнала полата си над коленете.

Много безсънни нощи се чудех дали не трябва да извикам към тях. Но винаги съм се страхувал да не ме чуят децата, та даже и Амалия, колкото и да бе състрадателна, и да се притеснят, че съвсем съм си изгубил ума.

Но това нямаше значение. Не се налагаше да говоря. Защото при появяването на призраци почти никога не се общува с думи.

Всеки път, когато семейството ми идваше при мен, знаех, че ще се върнат отново. Единствено когато се появиха две нощи преди сватбата на Джейсън, почувствах, че идват за последен път.

Разбрах, че това е последното им посещение, защото когато се появиха, всички се усмихваха. Дори очите на буйната ми сестричка светеха.

Лежах върху леглото си по пижама, мокра от старческа пот, и ги изучавах за последен път.

Баща ми сложи очилата на носа си, те вече не бяха счупени. Майка отвори кутията си и най-отгоре беше нашата групова сватбена снимка с Ленка, лъчезарната булка.

А Верушка обърна скицника си към мен и ми показа рисунка на две заключени ръце.

Надигам се да стана и да ги докосна. Толкова истински ми изглеждат, светещи в нощта. Сега аз съм по-възрастен от призрака на баща си, осъзнаването на това ме разтърсва дълбоко, докато протягам ръка към него.

Как може един син да бъде по-стар от призрака на баща си? Как може една майка да продължи да утешава стария си син от своя воден гроб? И как може любимата сестра някога да прости на брат си, когато той толкова явно я разочарова?

Треперя. Гърча се. Чудя се дали това посещение е сигнал, че съм на път да умра.

Опитвам се да стана, ръцете ми все още са протегнати, краката ми треперят, докато пристъпвам към тях.

Спомням си звука от тупването на тялото ми върху килима. Спомням си смътно звука на отваряща се врата, тежките стъпки на сина ми, идващ към мен, и усещането за ръцете му, които ме вдигат.

— Татко — прошепва той. — Добре ли си?

Казвам му, че съм добре. Моля го за вода и той ме оставя, за да ми я донесе.

Не си спомням да съм го видял да се върне, но когато се събуждам, чашата е там.

Сънувах, че не моят син ме върна в леглото, а тримата членове на моето семейство. Те се скупчиха около мен и ме вдигнаха обратно върху матрака, покриха ме със завивките и ме приласкаха отново да заспя.

И аз знаех, че от този момент нататък, ако някой от тях ме посети отново, вече няма да бъде в безсънна нощ. Ще бъде също така, както идва Ленка... в сънищата ми.

---

[1] Тържество по случай навършване на дванадесет години, когато еврейското момиче става отговорно за постъпките си и трябва да спазва заповедите на Тората. — Б.пр. ↑

L.

ЛЕНКА

През пролетта на 1944 година ни казаха, че специални гости ще посетят Терезин и ще бъдат извършени някои подобрения. Комендант Рам, който сега отговаряше за гетото, нареди допълнителни транспорти на изток, за да се направи „разкрасяване“ на гетото. Вече осемнадесет хиляди са транспортирани от Терезин и сега той повелява всички сираци да бъдат изпратени на изток. След това са болните от туберкулоза. Няколко седмици по-късно заповядва транспортирането на още седем хиляди и петстотин затворници. Паника обхваща гетото, тъй като се разделят семейства. Една жена моли да бъде включена в списъка, след като нейният син е определен за транспорт. На гарата, когато влакът вече тръгва, тя открива, че синът ѝ го няма и не извикват името му. Настъпва хаос, когато СС насила я вкарват във вагона за добитък. Тя крещи на войниците да я пуснат, но те не могат да направят изключение, защото квотата, определена от Рам, трябва да се изпълни. Същата вечер виждам сина ѝ — тийнейджър, да плаче неутешимо пред барака *Судети*. Няколко души се опитват да го успокоят, но той се мятва като умиращо животно.

— Аз съм сам — повтаря той, — аз съм съвсем сам.

Тази нощ не мога да прогоня плача му. Протягам се да докосна сестра ми, която сега потръпва, когато усеща пръстите ми.

Тя не се пробужда. Но аз се утешавам просто, че нейното тяло е близо до моето. Само да не бъде сама тук.

Терезин се превръща в сцена. През следващите няколко месеца бараките са боядисани отвън, изведнъж се появява импровизирано кафене, махната е оградата от централния площад.

Виждаме мъже, които изнасят легла от бараките, така че сега хората, които ще спят и заемат пространството в тях, намаляват наполовина. На много от нас, особено на жените и децата, дават нови дрехи и обувки, които действително ни стават.

На мъжете, които организират опери и концерти, се казва, че ще могат да изнесат представление и трябва да подготвят нещо, което да впечатли посетителите.

Ханс Краса събира деца за повторно изпълнение на „Брундибар“. Рафаел Шахтер убеждава хора да изпее нещо, което наблюдателите никога няма да забравят.

На баща ми, който през втората ни година тук е само кожа и кости от тежка работа, е наредено да помогне за построяването на малък спортен стадион.

Създадени са отбори за игра на футбол. Лазаретът се почиства и снабдява с чисти чаршафи. На медицинските сестри са дадени чисто нови униформи, а най-болните пациенти са изпратени със следващия транспорт на изток. Голямата циркова шатра в центъра на гетото, където повече от хиляда затворници са принудени да работят като във фабрика, е разглобена, а на нейно място се засаждат треви и цветя. В непосредствена близост до площада е построен музикален павилион, заедно с площадка за игра за децата срещу една от бараките.

Три месеца преди идването на делегацията от Червения кръст охраната извършва претърсване в техническия отдел и в спалните помещения на Франтишек Щрас. Една от рисунките, изпратени навън от Хаас, е публикувана в швейцарски вестник и Гестапо в Берлин е в пълна бойна готовност. Това ще бъде лоша реклама за германците и може да осуети опита им да прикрият истинските условия в Терезин от Червения кръст и от света като цяло.

По време на претърсването дежурните офицери откриват още забранени рисунки в бараката на Щрас, но композициите не са подписани. По-голямата част от рисунките на Фрита вече са заровени в цилиндъра, направен за него от Иржи. Ото е зазидал своите творби в стената на бараката *Хановер*, а Хаас е скрил своите на тавана на стаята си в бараката *Магдебург*. Моята картина, слава богу, също е заровена.

Няма никакви арести, но напрежението в техническия отдел тегне във въздуха. Всеки път, когато отида на работа, ми мирише на страх.

— Продължавайте да работите — казва ни Фрита, докато седим пред чертожните си маси. — Не трябва да изоставяме в нашата работа.

На 23 юни 1944 година пристига делегация от Червения кръст и от членове на датското министерство. Придружават ги високопоставени длъжностни лица от Берлин. Комендант Рам е подготвил достойна за филм сцена за пристигането им и в действителност цялото посещение се филмира, за да се показва по света. Филмът е озаглавен *Хитлер дава град на евреите*.

Когато мъжете слизат от военните джипове, те са посрещнати от най-красивите момичета в Терезин, хубавите им фигури са облечени в чисти престилки и те носят гребла в ръцете си. Пеят, докато мъжете влизат през портите.

Оркестърът на Терезин свири Моцарт. Пресни зеленчуци са изложени в магазина. Хлебари с бели ръкавици зареждат пресен хляб по рафтовете. Има магазин за дрехи, където можете да купите обратно своите собствени конфискувани панталони или рокля.

Истинско кафе се лее в нашето „Еврейско кафене“. Децата ни изведнъж имат истинско училище, повече от достатъчно храна и адекватни медицински грижи.

Наредено ни е да викаме ура, когато един от футболните отбори отбележи гол. Чиниите ни са отрупани с храна, сос и пресен хляб, поднесени на маси с чисти покривки и прибори за хранене.

Докато от Червения кръст се разхождат из лагера, немски филмов екип продължава да документира тяхното посещение.

Ние правим реверанс в новите си дрехи и обувки, лицата ни са чисти, а косите — спретнато сплетени, тъй като сме били допуснати до душопете и са ни раздали четки и гребени. В бараките сме половината от хората, а другата половина вече пътуват на изток. Позволено ни е да пеем и танцуваме. Мъжете се редят на опашка в пощата, за да получат фалшиви колети, които са празни. Децата изпълняват „Брундибар“ и членовете на Червения кръст ръкопляскаат в неистово одобрение, не разбирайки политическия подтекст на представлението.

Но след заминаването им, седмица по-късно, луксът и свободите са ни отнети така внезапно, както са ни дадени. В рамките на двадесет и четири часа допълнителните леглата са донесени обратно в бараките, стадионът е разглобен и оградата отново се появява на централния площад. Храната изчезва, както и кафето в импровизираното кафене.

Масите с чисти покривки и прибори са натоварени на камион, заминаващ обратно в Берлин.

LI.

ЛЕНКА

Малко след заминаването на Червения кръст техническият отдел е преобърнат с главата надолу. Комендант Рам се втурва в нашето студио с други двама офицери от СС. Той крещи и обижда Фрита и Хаас. Исква да види това, по което работят. Но Хаас не трепва. Той вдига знак, който рисува за гетото. Илюстрацията е на кофа за боклук и под нея са думите СЪБИРАЙТЕ СИ БОКЛУКА. Ръцете на Фрита треперят, докато изважда книжка с изготвени илюстрации от бюрото си.

Двамата офицери от СС ходят из стаята, надничайки над раменете ни.

Рам стои на вратата и крещи обиди срещу всички ни. Крещи, че е по-добре за нас да не рисуваме нищо, което е обидно за Райха. На излизане той шибва с камшика си и разбива една маса, покрита с шишенца туш. През останалата част от следобеда все още съм силно потресена. Счупеното стъкло е пометено, но локвата с черно мастило се просмуква в пода. Дори и след няколко измивания петното остава с форма и цвят на буреносен облак.

СС прави още изненадващи посещения в *Zeichenstube*^[1], както се нарича на немски език техническият отдел. Ние всички продължаваме да работим, навели надолу главите си, и отвръщайки очи, дори не се поглеждаме. По време на една проверка войник от СС грабва скицника от ръцете на един от художниците и аз чувствам, че сърцето ми спира от страх, че някоя лична скица може да изпадне от неговите страници.

През следващата седмица извикват всеки от нас на случаен принцип в коридора и ни претърсват. Когато извикват моето име, ми прилошава. Ще припадна.

— Казах — *ти!* — излайва към мен офицерът от СС. Спънато ставам от стола си и го следвам навън. — Ръцете нагоре и разтвори краката — казва той.

Опирам дланите си в стената. Коленете ми треперят, докато разтварям краката си.

— Дали няма да намеря молив тук? — Пита той, пъхайки ръката си между бедрата ми. Докосването му е отвратително. Дъхът му мирише като керосин. Той отново ме докосва и мисля, че съм на секунда от изнасилване.

И тогава обръщам главата си с лице към него. Той изглежда изненадан, сякаш изразът на очите ми някак си го отказва от порочните му намерения.

— Какво гледаш, по дяволите? — Той ме буца отново, но този път в посока към вратата. Не поглеждам назад. Той вече крещи на други хора в коридора. Тичам към вратата на техническия отдел.

Влизам вътре и се втурвам към стола и бюрото си. Имам чувството, че ще повърна малкото, което е в стомаха ми.

Опитвам се да се успокоя. Гледам наоколо лицата на хората, които все още не са били извикани. Всеки се тресе от страх. Ако имам смелостта да нарисувам сцената около мен, лицата на всички ни щяха да бъдат оцветени в болнаво мъртвешко зелено.

На 17 юли 1944 година на Фрита, Хаас и художника Фердинанд Блох е заповядано да се явят в кабинета на коменданта Рам. Викат също така и моя приятел Ото. *Не, не Ото*, моля се аз. Сърцето ми се качва в гърлото. Гледам разтреперана как Ото се надига от стола си. Той видимо е разтревожен, когато го хващат за ръката, а аз отчаяно искам да се вкопча в него, да го издърпам обратно към стола му. Главата ми се върти.

Очите му срещат моите, които са широко отворени. Знам, че трябва да се опитам да му дам сигнал да не прави нищо, което може да разгневи офицерите. Опитвам се да му прошепна да остане спокоен. Искам да му кажа, че всичко ще се оправи, въпреки че в стомаха ми премалява от предчувствието, че нещо ужасно ще се случи и на тримата.

Един час по-късно друг офицер от СС идва в отдела и нарежда на младия архитект Норберт Тролер също да се яви в офиса на Рам.

Същата вечер Петър ми казва, че е разговарял с жена на име Марта, икономка във VIP бараката, където се намира кабинетът на Рам.

Тя дочува част от разпита на моите колеги. Жената е приятелка на Петър, заменя неща за някои от неговите картини. Преди три дни ги скрива в издълбана врата.

В началото комендант Рам не провежда разпита на художниците. Остава първия кръг въпроси на своя заместник лейтенант Хайндл. Хайндл ги обвинява за създаването на пропаганда на ужаса, която подкопава Райха, и за участие в комунистически заговор.

Художниците отричат всичко. Те казват, че единственото им „престъпление“ е рисуването на няколко безобидни скици. Те не са комунисти, нито участват в някакъв заговор.

Но Хайндл продължава да ги атакува. Иска информация за контактите им навън. Той хвърля вестник от Швейцария и иска да знае кой е нарисувал картината, отпечатана на първа страница.

— Неблагодарни малки лайна! Как смееете да рисувате картини на трупове! — Той удря с юмрук по масата. — Храним ви, по дяволите, дали сме ви подслон. Половината от шибания свят умира от глад!

Художниците казват, че нямат представа за какво им говори.

СС ги разпитва поотделно. Те се опитват да накарат всеки художник да информира за другите. Показват картина след картина и искат да знаят кой ги е рисувал. На всеки въпрос се отговаря по същия начин. Художниците твърдят, че не знаят.

Избухливостта на Хайндл и Рам прераства в ярост. Бият художниците. Хаас не крещи, докато го ритат отново и отново. Фрита ругае разпитващите го, но ритник от ботуш по устата го кара да замълчи. Икономката Марта казва, че най-лошо е пребит Ото. След като го удрят с юмруци, те смазват дясната му ръка с приклад на пушка. Викът му бил толкова ужасен, толкова мъчителен, разказва тя.

— Трябваше да си запуша ушите... Дори и сега все още чувам как крещи от болка.

По залез-слънце тя вижда как натоварват всички в джип, в който вече са и жената на Фрита — Ханзи, и синът му Томи, жената на Хаас — Ема, съпругата на Ото — Фрида, и тяхната дъщеря Зузана. Джипът се отправя към *Kleine Festung*. Малката крепост.

Малката крепост е в покрайнините на гетото, на десния бряг на река Охрже.

Всички знаехме, че на това място стават ужасни неща и че никой, който бе изпратен там, не се е върнал. Носеха се слухове, че СС карали затворниците да използват устата си, за да натоварят с кал ръчна количка, че хората редовно били пребивани до смърт или екзекутирани.

Без нашите ръководители аз и моите колеги губим и малкото увереност, която някога сме имали.

— Всички ние ще бъдем в следващия транспорт — казва някой.

— Няма да хабят за нас места във влаковете — казва друг. — Просто всички ще ни окачат на бесилката.

— Шибани идиоти — казва един от новодошлите за Фрита, Хаас, Блох и Ото. — Ние всички ще платим за това, което са направили.

— Какво са направили? — пита едно от по-младите момичета. — Какво са направили?

— Млъкнете, по дяволите! — Петър удря с юмрук по бюрото си. — Всички просто млъкнете и се захващайте за работа!

Техническият отдел вече се превръща в безнадеждно място.

През следващите няколко дни наблюдавах как моят приятел Петър изгуби способността да рисува. Ръцете му трепереха неконтролируемо. Гледах го как поставя едната си ръка върху другата, опитвайки се да се успокои и да изглежда, че работи.

Бараките на всички от чертожната стая бяха претърсени. Гледам как войници идват и преобръщат нашата стая. Обръщат леглата ни, хвърлят сламените ни дюшеци на пода. Изкачват се по стълбата към рафтовете, където са складирани куфарите ни. Отварят ги и изсипват съдържанието им на пода. Когато отварят моя, виждам как майка ми затваря очите си и скланя глава към гърдите си, сякаш се моли да не съм направила нещо глупаво.

Но от него изпада само една резервна калъфка за възглавница. Двете с Марта въздъхват с облекчение, докато тя тихо полита към пода.

Все пак аз не съм пощадена от разпит. Всички в моя отдел са разпитвани от *Гестапо*.

В стая с кафяви стени, с една-единствена електрическа крушка, висяща от тавана, разпитват всеки от нас. На масата са разпръснати рисунки, изобразяващи трудностите на живота в гетото.

Рам стои над мен и повдига една от рисунките. Това е скица, направена с туш, на вътрешността на лазарета. Фигурите с изпити лица и хлътнали гърди са нарисувани с гневни, черни линии. Няколко тела лежат на единствено легло. Мъртвите са струпани на пода.

— Тази картина изглежда ли ви позната?

Аз клатя глава.

— Не, господине.

— Значи искаш да ми кажеш, че не знаеш кой е нарисувал тази картина?

Отново казвам *не*.

Той я доближава до лицето ми. Листът хартия се полюлява толкова близо до мен, че мога да помириша влагата на влакнестата материя.

— Погледни отблизо — нарежда той. — Не ти вярвам!

— Съжалявам, господине. Не разпознавам художника.

Рам пресяга към другата страна на масата за друга рисунка. Тя показва претъпканото спално помещение. Трябва ми само секунда, за да разбере, че това е една от композициите на Фрита.

Отново и отново Рам издърпва картини от масата. Нито една не е подписана, но всеки, който усеща нюансите на линията и на композицията, е в състояние да идентифицира техните създатели. Веднага мога да кажа коя е на Фрита — по енергичната линия и начина, по който пресъздава абсурдността и безнадеждността на живота в гетото. При рисунките на Хаас мога да усетя мъкмата в извивките на линията, в призрачно тънките слоеве мастило, както и в лицата, които почти изскачат от листа като привидения.

Но аз не казвам нищо на тези германски офицери, които ми крещат и ми заповядват да идентифицирам художниците. Те удрят с юмруци по масата и ме питат дали знам контактите на художниците навън. Казват ми, че са „заловили тези картини“ и ще могат да открият и други.

— Ако в гетото има нелегално движение, ние ще го изкореним и ще го смачкаме — лае Рам към мен.

Отново им казвам, че не знам нищо.

По някаква причина, може би защото пазят силите си, за да бият колегите ми, те не ме удрят. И накрая, както ми се струва след няколко часа неспирен разпит, ми казват да напусна.

Докато вървя към вратата, аз зървам върху бюрото швейцарския вестник с рисунката на лагера, публикувана на първа страница. Искане ми се да се усмихна, знаейки, че хората на Щрас са успели да изпратят картина на един от моите колеги към външния свят.

Без нашите колеги техническият отдел изглеждаше лишен от живот и изпълнен със страх. Ние, които останахме, не говорехме за разпитите, но аз често поглеждах към празните столове, където работеха някога приятелите ми, и всеки път исках да заплача.

Фрита, Хаас и Ото останаха затворени в Малката крепост до октомври. Имаше слухове, че Фердинанд Блох е бил измъчван от *Гестапо* и след това убит и че ръката на Ото е трайно осакатена, така че той вече не може да рисува. Започнах да чувствам забележима промяна в гетото. Броят на транспортите, заминаващи на изток, започна да се увеличава, така че сега хиляди от нас изчезваха за една нощ. Станах свидетел на обесването на един, който се бе опитал да избяга. Момчето беше на около шестнадесет години и до ден-днешен аз все още виждам как напъхват главата му в примката, сякаш току-що се е случило. Помня израза на объркване и страх в очите му, докато германският офицер крещи мръсотии точно преди подът да се отвори под краката му. И още един ужасен инцидент с младо момче, качило се на оградата да набере цветя за приятелката си.

— Цветя? — изкрещял офицерът от СС. Секунди по-късно той прегазил момчето с трактор, оставяйки окървавеното му тяло размазано по веригата, като предупреждение за всички нас.

В началото на октомври изпращат на изток Ханс, който вече е почти на пет, и родителите му. Пред бараката майка му ми казва, че заминават на следващия ден. Тя държи Ханс за ръка, китката му виси като откъснато глухарче. Протягам ръката си и я прокарам през кестенявата му коса.

— Имаш ли някакви моливи, Ленка? — пита ме той. Погледът му е толкова тъжен. И днес мога да си затворя очите и да си представя неговите, зелени като листата през пролетта. Сенките по лицето му

изглеждат призрачно. Бъркам в джобовете си с надеждата да намеря парче въглен, за да му го дам, но не намирам нищо и това ме измъчва.

— Ще ти намеря, преди да тръгнете — обещавам.

Илона ми казва, че Фридл, неговата учителка и колежка на майка ми, също ще бъде в техния транспорт.

Протягам ръце и прегръщам и двамата. Чувствам острите им ребра и туптенето на сърцето на Ханс през дрехите му. Шепна в ухото му:

— Обичам те, мое сладко момче.

Тази вечер, точно преди вечерния час, го намирам на леглото в бараката им. Увила съм две късчета откраднат въглен в парче кафява хартия. Отгоре съм нарисувала малка пеперуда с мастило и перо. Написала съм: *За Ханс, 5 октомври 1944 година. Нека крилата ти винаги те извисяват с всяко ново пътуване.*

---

[1] Чертожна стая. — Б.пр. ↑

LII.

ЛЕНКА

В отсъствието на Фридл майка ми и главните учители Роза Енгландер и Вили Гроаг продължават да работят с децата в Терезин. Но с всеки изминал ден ние затаяваме дъх, чудейки се кога ще получим и нашите документи за транспорт. На 16 октомври 1944 година уведомяват съпругата на Петър, че е определена за транспорт, и той избира да отиде с нея. Не ми е съобщил за решението си, разбирам, когато виждам празния му стол. Едва след като питам къде може да е, ми казват, че той доброволно е заминал с транспорта тази сутрин.

Имам чувството, че не мога да реагирам. След разпита в мен не е останало почти нищо. На 26 октомври чуваме, че *Гестапо* е изпратило също така Фрита и Лео Хаас с транспорт на изток. Откривам, че не мога да плача. Аз съм като машина. Съществувам почти само на въздух.

През ноември 1944 година уведомяват майка ми, че ще бъде транспортирана.

Тази вечер, след като научаваме новината, семейството ни се съвещава пред бараката. Въздухът е толкова студен, че виждаме дъха си, докато говорим. Марта държи ръцете си пред устата, за да се стопли. Дългата, уморена ръка на баща ми обгръща майка, която вече е толкова немощна, че изглежда сякаш ще се счупи от тежестта си.

— Ние с майка ви сме го обсъждали, деца. Утре се записвам, че се присъединявам към нея при транспорта. Вие двете ще останете тук.

Думите му отекват зловещо в ушите ми. Ехо от онези думи преди години, когато баща ми настояваше аз да замина със семейство Кон, а те с мама и сестра ми да останат.

— Този път ми казваш, че не мога да тръгна? — Изричам го по такъв начин, че той да види ирония на ситуацията.

— Ленка — казва той. — Моля те.

— Дошли сме като семейство, ще си тръгнем като семейство.

— Не — казва той. — Тук не става въпрос за това какъв е животът в Терезин. Майка ти и аз ще бъдем по-спокойни, знаейки, че

вие оставате тук.

— Но, татко — вече се намесва и Марта, — ние не трябва да се разделяме. Границите може да се променят през войната и какво, ако ние сме принудени да останем от едната страна, а вие от другата...

Баща ми клати глава, а майка просто стои и плаче.

Тази нощ казах на Марта да не се притеснява. Ще отида сама в Съвета на старейшините и ще включа и нашите имена в транспорта. И направих точно това.

Баща ми беше бесен, когато откри прегрешението ми.

— Ленка! — изкрещя той. Лицето му приличаше на череп. Точно под лявото му око имаше синина, явно някой го беше ударил, след като го бях видяла последния път. — И двамата знаем, че за вас е по-безопасно тук, в Терезин, отколкото на този транспорт.

— Гетото се променя — казвам му аз. — Ние вече не се чувстваме в безопасност тук. Каква е разликата между това и някое друго място?

Той вече трепери пред мен. Искам да се пресегна и да докосна синината му. Искам да намеря двадесет килограма плът и да ги сложа обратно върху костите му. Искам да чувствам, че мога отново да го прегърна.

— Ние не можем да се разделим — казвам му.

— Ленка...

— Татко, ако се разделим сега, тогава какъв изобщо е смисълът, че останах?

Плача. Очите ми са като отворени шлюзове.

— Не може да се разделим сега. Никога, татко, никога.

Той кима с глава. Клепачите му се затварят като две тънки хартиени завеси.

— Ела тук — прошепва той. Разтваря ръцете си и ме притиска до гърдите си.

И за секунда аз съм в състояние да забравя миризмата, мръсотията, кухия хлътнал скелет, който всъщност е моят баща. Ние сме два призрака, пришити един към друг. Аз съм негова дъщеря. А сърцето на баща ми бие до моето.

В нашия транспорт през ноември имаше над пет хиляди души. Предишната нощ бяхме поставени под карантина. Събудиха ни призори. След това мрачно понесохме куфарите и раниците си, вече значително по-леки от петдесетте килограма, които бяхме донесли в Терезин. Нямахме никаква храна със себе си, а голяма част от дрехите, които бяхме донесли, отдавна се бяха разпаднали. Докато вървахме към очаквания ни вагон за добитък, по празния тротоар се разлетяха вестници. Напрегнах се да прочета заглавията. Мъж от нашия транспорт се опита да се протегне и да грабне един, но получи удар с пушка в тила от някой от надзираващите ни войници.

Дали е необходимо да ви разказвам следващата част от моята история? Трябва ли да описвам подробно какво е било във вагона за добитък, където всички бяхме натъпкани един до друг, как гърнето, което служеше за тоалетна, преля по краката ни или колко тъмно беше във вагона, та виждах само бялото на очите на моите родители и сестра ми? И до днес мога да видя страха и глада. В един от последните спомени от майка ми тя изглежда като изгладнял вълк. Косата ѝ е бяла и остра. Може да сервира супа в кухите падини на бузите ѝ или да загребете сълзи от вдлъбнатините под очите ѝ.

Спомням си вида на мършавата ръка на баща ми, обгърнала Марта. Трите дни пътуване — тръгването и спирането на влака, катранената тъмнина във вагона, смрадта, полумъртвите, изгласкани в далечния ъгъл с куфарите. Знаехме, че мястото, където отивахме, ще бъде дори по-лошо и от Терезин. Притисната до сестра си, чувах да нашепва думи, които никога не мога да забравя, без значение колко години са минали:

— Ленка, къде е Голем сега?

Когато най-после пристигнахме, настъпи голяма блъсканица. Вратата на вагона за добитък се отвори, плъзгайки се, и есесовци с немски овчарки, опъващи се на каишките, започнаха да ни крещят да слизаме. Препъвахме се в сняг до коленете. Изтощени затворници в раирани ризи и панталони с кепета на бръснатите глави носеха кутии с безизразни, уморени лица. Видях табела с надпис *АУШВИЦ*, име, което ми беше непознато.

Погледнах към стоманеносивото небе и видях комини, бълващи черен дим. *Сигурно там ще работим*, помислих си аз. Фабрики за германските военни постижения.

Колко съм грешала.

Казаха ни да оставим куфарите си на купчини. Помислих, че е странно. В Терезин ни беше позволено да носим собствените си вещи и като се загледах в голямата камара куфари и раници, всички с етикети с номерата на първия ни транспорт, но не и с точните ни имена, аз се зачудих как изобщо ще ни разпределят правилно багажа.

Възрастните хора и най-малките деца бяха изкомандвани да застанат вдясно. По-младите, по-жизнените — вляво. Баща ми беше разпределен толкова бързо, че го изгубих от поглед за секунди.

Майка ми също беше изпратена вдясно със старите, немощните и най-малките деца. Спомням си, че помислих това за благословия, тъй като не би трябвало да работи толкова усилено, колкото нас, които изглеждахме силни. *Тя ще се грижи за тези деца*, казах си аз. *Аз ще намирам материали, точно както правех в Терезин, и тя ще продължи да ги учи да рисуват.*

Колко пъти съм се връщала към този неин последен образ? Моята красива някога майка стои като чапла. Дългата ѝ бяла шия, изпъната над деколтето на скъсана мръсна рокля. Приведеният ѝ гръбнак се напруга да стои изправен. Тя вече е привидение с кожа, прозрачна като черупка на яйце. Сълзящи зелени очи. Тя поглежда към Марта и мен и ние общуваме чрез страха си. Сякаш чрез наш собствен код от тайни жестове — бързо примигване с очи, трепета в пръстите ни, които сме твърде уплашени, за да повдигнем — казвам на майка ми, че я обичам. Свързвам се с нея, въпреки че със сестра ми сме в една редица, а тя е в друга. Майка ми. До ден-дневен я държа във вечна прегръдка, заключена завинаги в съзнанието ми.

Принудени сме да вървим през снега към черната желязна порта и комините с тъмните облачета дим. Преспите се усещат като ледени игли по кожата ни, намокрят чорапите ми. Черното ми палто от Прага е протритото и цялото в дупки.

Хората питат за куфарите си.

— Ще получите нещата си по-късно — излайват есесовците към нас. Кучетата имат пяна на устата. Вцепенявам се от вида на остриите им като бръснарски зъби и розовите им венци.

Няма Съвет на старейшините, за да ни посрещне, както бе в Терезин. Няма организирани опашки, напредващи с бавни темпове. Вместо това навсякъде има хаос и постоянни крясъци. Други затворници ни удрят с бастуни и ни нареждат на полски или немски да стоим в редица. Марта върви пред мен, скованите ѝ движения подсказват, че е в транс. Искам да изтичам до нея, да я хвана за ръката и да ѝ кажа, че сме заедно, че ще се пазим една друга, но съм твърде уплашена. Виждам дъха ѝ в студения въздух. Виждам как треперят краката ѝ.

Вървим по-нататък и минаваме през портата. Чета надписа на немски език отгоре, който гласи *ARBEIT MACHT FREI*. *Работата ще ви направи свободни.*

Наблюдателните кули хвърлят потоци ярка бяла светлина. На бодливата тел виждам изпохапаните трупове на тези, които не са могли да избягат от кучетата.

Отвеждат ни до празна дървена постройка и ни казват да съблечем всичките си дрехи. Затворници седят на бюра и записват откъде сме, имената ни и ни карат да подпишем картите.

Изпращат ни в една зала. Треперим, по телата ни няма мазнини, които да ни пазят от студа. Виждаме линиите на ребрата един на друг и змиевидните очертания на гръбнака. Искам да обгърна с ръцете си Марта и да я прикрия — малката ми сестра, която съм безсилна да защита.

Всички се опитваме да се прикрием с треперещи ръце, но няма полза. Скоро ни нареждат да вдигнем ръцете си, докато мъже ни бръснат под мишниците и около гениталиите. Един мъж работи под всяка ръка, друг — по-долу. По-късно разбирам, че бръснат главите на всички затворници, освен на тези от чешкия транспорт. По някаква причина ни беше позволено да запазим косите си.

Вкарват ни като стадо в друга стая, където ни измиват с маркуч с леденостудена вода и жени от СС, обути в ботуши за езда и с камшици в ръцете, ни дават дрехи. Вече съм научила, че в Аушвиц всичко работи експедитивно. Всичко е методично и точно като поточните линии на една добре управлявана фабрика.

Дават ми кафява торба за рокля, която е няколко номера по-голяма, и чифт налъми, които са толкова неудобни, че едва вървя с тях.

Тази нощ ни се казва да се свием на циментовия под с наведени глави. Ако ги повдигнем, ни бият с пръчка.

Вече съм сигурна в едно. Каквато и вяра да имах все още в бог, докато бях в Терезин, сега напълно бе изчезнала.

На следващата сутрин откривам, че лежа на земята. Марта не е до мен и ме обзема страх. Надигам се и ми се гади, плюя жлъчка на снега.

Познато от Терезин момиче ме дърпа нанякъде.

— Ще ни отровят с газ — казва тя шепнешком. — Можеш да помиришеш крематориума, нали?

Заявявам ѝ, че не ѝ вярвам.

— Вярно е — отговаря тя, като ме дърпа по-нататък. Посочва двата високи комина, които помня от вчера. — Те горят ден и нощ — прошепва тя. — Ние всички ще умрем.

Казвам ѝ, че греша. Убеждавам я, че това не може да бъде:

— Те имат нужда от нас, за да помагаме за войната. Защо ще ни убиват сега, след всичките тези години в Терезин?

Момичето спира да говори, но продължава да дърпа ръката ми, докато вървим напред към светлината. Тя грешеше за това какво ще се случи с нас. Вместо да бъдем обгазени, нас ни изпратиха в една стая, за да татуират номера на ръцете ни.

Аз получих номер 600 454 и в онази нощ загубих своето име, Ленка Майцел Кон. Сега трябваше да отговарям само на своя номер и да се идентифицирам само с него. Шест сини цифри, написани с мастило върху кожата ми завинаги.

Тръгнахме към нашата барака и там открих Марта. Тя бе една от десетте в леглото. Легнала настрана, загледана в своя номер. Погледна ме и видях, че е прекалено уплашена и твърде уморена дори да плаче.

Свикват ни при пукването на зората и ни нареждат да преместваме големи камъни от една част на лагера в друга. Това е безсмислена, глупава работа, целяща да ни изтощи и унижи. Чуваме

звука на свирката и виждаме мъжете от бараките, принудени да тичат в кръг. Някои, които не тичат достатъчно бързо, са разстреляни, кръвта им попива в посивелия от сажди сняг.

По стените на бараките германците са изписали лозунги. *Чистотата е благочестива*, гласи лозунгът на нашата. Възлагат ми да изписвам на табели номерата, с които се отбелязват всички бараки.

В нашата барака срещам Дина, старата моя приятелка от Прага. Последния път я видях на улицата близо до апартамента ни, когато беше пъхнала жълтата звезда в джоба си, за да може да гледа филма на Дисни „Снежанка“.

Каза ми, че преди повече от година нарисувала стенопис с темперни бои на детската барака тук. Фреди Хирш, когото познавала от престоя си в Терезин, я помолил да го направи.

— Бях в Терезин само осемнадесет месеца. Когато пристигнах в Аушвиц, един приятел ме заведе до детските бараки, където видях пред себе си огромна мрачна стена — шепне тя. — Погледнах стената и си представих, че е швейцарска хижа. Започнах да рисувам саксии с цветя, крави и овце в далечината. Когато децата се събраха около мен, аз ги попитах какво искат да им нарисувам и всички те завикаха, че искат Снежанка.

Слушах я хипнотизирана.

— Бях гледала „Снежанка“ няколко пъти в Прага и я бях рисувала хиляди пъти във въображението си — каза тя. — Направих всички джуджета, хванати за ръце, да танцуват около Снежанка. Трябваше да видиш изражението по лицата на децата, когато свърших!

Каза ми, че хлапетата дори са използвали стенописа като фон за тайното представление на една пиеса. Тя направила корона от хартия и я боядисала в златно за кралицата. Взела черна боя, боядисала ленти от хартия и ги прикачила към короната, за да изглеждат като черна коса.

Въпреки че пиесата трябвало да бъде играна тайно, някои от СС гледали.

— Един от охраната казал на доктор Менгеле, че съм авторът на стенописа, и сега аз рисувам портрети на циганите в неговата клиника.

Тази нощ заспах изтощена. Сънувах стенописа на моята приятелка. Пожелавах си всичко това да е само приказка, ужасно заклинание, направено от лошата кралица, а красивата Снежанка скоро да се събуди и да осуети злия ѝ план.

LIII.

ЛЕНКА

В живота ми има толкова много загуби. Мога да ги броя като мъниста в броеница на бедуин. Всяко топче е затоплено и загладено от нервна ръка. Нося тази броеница в главата си, всяко камъче — със свой собствен цвят. Йозеф е най-тъмносин, смъртта му е с цвета на океана. Моите родители, напуснали този свят в най-непростимия дим от комина, са с цвят на пепел, а Марта е най-чистото бяло. Нейното е в центъра на моя наниз.

Двете със сестра ми работехме в *Аушвиц* заедно, рамо до рамо в една стая до крематориума. След като есесовците нареждаха на мъжете, жените и децата, избрани за газовата камера, да съблекат дрехите си, нашата работа беше да преглеждаме техните неща.

Имаше купища палта и шапки. Купища рокли и чорапи. Купища стъклени бебешки бутилки. Купища и купища биберони, малки черни обувчици. До ден-днешен не мога да гледам струпано пране в къщата ми. Бързо сгъвам и прибирам всичко, за да не ми напомня за *Аушвиц*.

Беше ни казано да се ровим с ръце и на колене и да претърсваме всяка свалена дреха. Беше ни наредено да разпаряме шевовете и да търсим скрити жълтици и диаманти, пришити тайно в подплатата на костюми, както и да проверяваме за джобове, в които все още има пари. Проверяхме също вътре в главите на куклите, търсейки наниз от перли или гривна, която може би е напъхана там.

Всеки ден работехме от сутрин до здрач. Газовите камери и крематориумът горяха седем дни в седмицата, двадесет и четири часа в денонощието. Когато идвахме сутрин, дрехите бяха натрупани почти до тавана. Пръстите ни привикнаха да работят пъргаво, да опипват подгъва на полата не за прецизност на шевовете, а с търсещо докосване на сляп човек, пипащ буквите от Брайловата азбука.

Опитвах се да изпадам в транс, докато работя. Не исках да мисля за горката отчаяна жена, зашила брачната си халка в подплатата на

палтото си, диамантените обеци — в яката, или малките златни монети — в периферията на обточена с кожа шапка.

На двете с Марта ни беше наредено да слагаме в кутии всичко, което намерим. Правех каквото ми беше казано. Дори не вдигах поглед, докато разпарях шевовете и режах копринената подплата. Работех като човек, който вече е мъртъв. Как можех да не работя по този начин, когато чувах писъците на дошлите с последния транспорт, строени в редици отвън, крещящи, когато разбираха, че ще бъдат обгазени? И виковете на децата или майките, молеци за милост? За всяко парче злато, разпрано от плата, един от тези викове ме пробуждаше. До последния си дъх никога няма да ги забравя.

Колкото и слаба и почти умираща да изглеждаше сестра ми с всеки изминал ден, у нея имаше явно неподчинение, което никога не можах да проумея. Както работехме рамо до рамо, понякога я виждах да взима някое бижу, което е намерила, и да го хвърля в нужника.

— Какво правиш? — изсъсквах аз към нея. — Ако те видят, ще те застрелят!

— Предпочитам да ме застрелят, отколкото да им дам нещо от това! — Тя стискаше женска кадифена пола и видът на ръцете ѝ бе ужасен. Те вече не приличаха на ръцете на сестра ми, а на птичи нокти. Само жили и кости. — Ако евреинът, който почиства нужника, намери този диамант, може да го замени и да спаси живота си...

— Те ще те застрелят — казах аз. — Ако знаят, че сме сестри, ще ме застрелят първа. Ще те накарат да гледаш и след това ще те застрелят.

Но Марта не отстъпваше:

— Ленка, ако им дам всичко... животът ми вече е свършен.

Тази нощ се сгуших още по-близо до измършавялата си сестра. Усецах до себе си слабия ѝ ханш, почти безтегловната ѝ ръка, която тя прехвърли над мен в неспокойната си дрямка. Сякаш прегръщах празна клетка за птички, с ребра като тел, с кухо тяло.

Ако знаех, че я докосвам за последен път, щях да я прегърна толкова силно, че костите ѝ да изскочат под тънката обвивка на кожата.

На следващата сутрин един есесовец видя сестра ми да хвърля брошка в нужника. Той ѝ изкрещя, питайки я какво прави. Марта

стоеше там като замръзнал лебед. Белите ѝ крака стърчаха под подгъва на кафявата рокля от чувал, но не я видях дори да трепне.

— Иди и го извади, мръсна еврейска курва — извика той. Тя не помръдна отначало. Моята красива червенокоса сестра. Той се приближи към нея, насочил пушката си право в лицето ѝ. — Влез в този нужник сега, еврейско лайно!

Видях я да стои там, гледайки го право в очите, и без да шепне, без никакъв трепет в гласа си, малката ми сестра каза последната си дума, изречена предизвикателно:

— Не!

И тогава, направо пред мен, с бързина, присъща само на злото, Марта бе застреляна в главата.

LIV.

ЛЕНКА

Родителите ми изчезнаха във въздуха на *Аушвиц*, а сестра ми — в напоената му с кръв земя. Няколко седмици след смъртта на Марта германците, усещайки, че руснаците могат съвсем скоро да пристигнат в лагера, започнаха да ни преместват с хиляди в други лагери, по̀ на запад. Цели бараки изчезваха за една нощ.

В началото на януари 1945 година бяхме разбудени малко след полунощ и изкарани на ужасния студ. Виждахме горящите фабрики в далечината. Дори крематориумът сякаш тлееше.

— Изгарят доказателствата — прошепна едно от момичетата. — Сигурно руснаците вече са на границата.

След като ни провериха по номера, германците, крещейки, ни заповядаха да тръгваме. Полузаспали и напълно изтощени, много от нас се препъваха в снега. Всеки, който паднеше, биваше застрелян. Телата не издаваха звук, когато рухваха на замръзналата земя. Единственото доказателство за смъртта им бе струйката кръв, потекла от главите им.

Подкараха ни в януарския сняг като добитък, за който се надявах, че ще умре, преди да достигне пасищата. Гледах как почти всички, които вървяха пред мен, падаха и не ставаха. Други бяха разстреляни, защото вървели твърде бавно, а някои — понеже погледнали нацистите с отчаян поглед. Аз оцелях само защото точно зад мен имаше една жена, която в мъката си мислеше, че приличам на мъртвата ѝ дъщеря. Когато падах, тя ме вдигаше. Когато почти умирах от глад, тя ме караше да ям сняг. Малкото пъти, когато ни бе разрешено да спрем за почивка, тя обхващаше измръзналите ми крака с ръцете си, разкъса забрадката си, за да превърже кървящите ми пръсти. И до ден-днешен нямам представа какво е станало с нея, а ми се иска да имах възможност да ѝ благодаря. Защото тази безименна жена, която погрешно вярваше, че съм дъщеря ѝ, ме караше да вървя, когато беше много по-лесно да умра.

Придвижвахме се пеш в продължение на три дни, преди да пристигнем в *Равенсбрюк*, където есесовците продължиха да ни бият и да разстрелват твърде слабите, които не можеха да си стоят на краката. Останах там само три седмици, преди да бъда транспортирана с влак към друг, по-малък лагер, наречен *Нойшат Глеве*. Заедно с петнадесет други момичета бях изпратена там в самолетна фабрика. В продължение на три месеца копах противотанкови окопи в студа само в рокля от кафяв чул и обувки от дърво и платно. Всеки ден и всяка нощ с момичетата гледахме нагоре към небето и чувахме звука на американски или съветски самолети, кръжащи над нас, и знаете ли, ние дори не мислехме за освобождение. Просто предполагахме, че те ще бомбардират фабриката и ние ще бъдем нещастните жертви.

Но в началото на май се случи невероятното. Една сутрин се събудихме в лагер, напълно изоставен от СС през нощта. Бяха се измъкнали като страхливци, така че когато американците дойдоха, видяха само камарите мъртви и нас, които бяхме по-скоро мъртви, отколкото живи.

Останахме там още няколко седмици, преди руснаците да ни насочат към бежански лагери, създадени из цяла Германия. И там, в малък лагер извън Берлин, за първи път срещнах един американски войник на име Карл Готлиб.

Както една майка може да обича осиротяло дете или детето — осиротяло коте, така и Карл се влюби в мен.

Сигурно не съм била много приятна гледка. Не тежах повече от 36 килограма и въпреки че в чешките бараки не бяха обръснали главите ни, черната ми коса бе толкова мръсна и пълна с въшки, че приличаше на стар сплъстен килим.

Карл ми каза, че се влюбил в очите ми, носещи цвета на Арктика. Че виждал много пътища в бледото им светлосиньо.

Години по-късно му разкрих, че едва с раждането на дъщеря ни те най-после се научиха да се размразяват.

Не мога да ви кажа, че обичах съпруга си, когато се омъжих за него. Но аз бях вдовица, сирак и съвсем сама. Позволих на този сърдечен и красив мъж да ме вземе под крилото си. Позволих му да ми дава супа с лъжицата. Позволих му да ме придружи до лазарета за прегледите. Дори си позволих да се усмихна, когато той танцуваше с колегите си войници на музиката от техните радиостанции.

И когато той ми каза, че иска да ме заведе у дома си в Америка, бях толкова уморена, че направих единственото нещо, което все още можех.

Аз му дадох ръката си.

LV.

ЛЕНКА

Върнах се в Прага през пролетта на 1945 година. Карл не можеше да дойде с мен, защото не му дадоха отпуск в Германия, но аз настоях, че съм достатъчно силна, за да пътувам сама, и той нямаше друг избор, освен да ме пусне.

Колко странно бе да пътувам през разкъсаната от войната Германия и да пристигна в Прага, която бе пострадала много по-малко от бомбардировките и нападенията, разрушили голяма част от Европа. Ето го моя стар град, на пръв поглед недокоснат. Люляците цъфтяха и наситената им миризма предизвика сълзи в очите ми.

Вървах като в транс до нашия стар апартамент на „Сметаново набрежи“ и открих, че той е зает от семейство държавни служители. Жената, която отвори вратата, изглеждаше ужасена.

— Сега това е наш апартамент — каза тя, без да ме покани. — Ще трябва да говорите с комитета по настаняване, за да получите ново жилище.

Не знаех къде да прекарам нощта, а и вече ставаше студено. И тогава се сетих за моята любима Луцие.

Тръгнах обратно към гарата и взех следващия влак за селото ѝ в покрайнините на Прага.

В малка къща недалеч от гарата бях посрещната не от Луцие, а от дъщеря ѝ Елишка, съименничката на майка ми, която вече бе почти на десет. Малкото момиченце бе пълно копие на Луцие, със същата бяла кожа и черна коса, с дългите, бадемовидни очи.

— С майка ти бяхме приятелки... — Гласът ми започна да ме задушаваше, докато се опитвах да обясня. — Ти си кръстена на моята майка — казах през сълзи.

Момичето кимна и ме въведе в скромния им хол. На полицата видях сватбения портрет на Луцие и Петър. Имаше ръчно рисувани чинийки на скрина и малко дървено разпятие на една от стените.

Елишка ми предложи чай и аз приех. Не можех да престана да се взирам в нея. Тя запали печката и извади няколко бисквити от тенекиена кутия. Докато ние прекарахме войната умиращи в концентрационни лагери, тя бе пораснала от малко детенце в момиче на прага на юношеството. Не бях огорчена, но все пак бях изумена от трансформацията.

Едва след един час, когато Луцие влезе, осъзнах колко съм се променила самата аз. Тя застана на прага на хола и ме погледна така, сякаш виждаше някой току-що възкръснал от мъртвите.

— Ленка? Ленка? — Повтори тя, сякаш не можеше да повярва на очите си. Скри лице в ръцете си и можех да чуя как се опитва да заглуши плача си.

— Да, Луцие, аз съм — казах, надигайки се да я поздравя.

Отидох до нея и свалих дланите от лицето ѝ. Кожата ѝ беше състарена, въпреки че лицето все още бе на някогашната ми Луцие, ясно очертаните ъгли — още по-изразени.

— Молах се всяка нощ ти и семейството ти да се върнете живи — каза тя през сълзи. — Повярвай ми. Надявам се, че получавате колетите, изпратени до Терезин.

Не се съмнявах, че тя се бе опитвала да ни изпраща провизии, въпреки че, честно казано, тези колетни често се крадяха и ние не бяхме получили нито един.

— Майка ти и баща ти, и Марта? — попита тя. — Моля те, кажи ми, че са в безопасност и са добре...

Поклатих глава и тя ахна.

— Не. Не. Не — повтаряше тя отново и отново. — Кажи ми, че не е истина.

Седнахме една до друга и се държахме за ръцете. Попитах за Петър, за родителите ѝ, за нейните братя и сестри и тя ми каза, че са се борили по време на войната, но всички са живи и здрави.

— Никога не съм забравила обещанието си към семейството ти — каза тя. Изправи се и влезе в спалнята; когато се върна, носеше кошницата, в която така внимателно бе поставила бижутата на майка ми преди години. — Още пазя скъпоценностите, които ми дадохте, Ленка. Сега те са твои — каза тя, като ги постави в ръцете ми.

Дъщерята на Луцие дойде и седна до нея, докато аз разгръщах нещата едно по едно. Красивата брачна халка на майка ми и

огърлицата, камеята от майката на Йозеф и моята собствена брачна халка, златна и надписана отвътре.

— Благодаря ти, Луцие — казах аз, прегръщайки я. Не мислех, че някога отново ще имам нещо от майка си.

Тя не можеше да проговори и виждах, че поглежда към дъщеря си.

— Ти си кръстена на майката на Ленка — каза ѝ тя най-накрая. — Тази вечер ще отстъпиш леглото си и Ленка ще спи в стаята ти, Елишка.

Малкото момиче изглеждаше объркано от моето присъствие. Тя очевидно не помнеше коя съм, а още по-малко как само преди няколко години я гледах да прави първите си стъпки.

— За нас е чест, че си тук, Ленка, и искам да останеш толкова дълго, колкото ти е необходимо.

Останах една седмица и през това време научих, че младият мъж Вили Гроаг, който бе работил заедно с майка ми, бил освободен от Терезин. Беше се върнал в града с два куфара, пълни с детски рисунки, които колежката на майка ми Фридл поверила на друга колежка — Роза, в нощта, преди да я изпратят в *Аушвиц*. Имаше четири хиляди и петстотин рисунки.

Лео Хаас също оцелял след *Аушвиц* и се върнал в Терезин, за да извади рисунките си от скривалищата им. Двамата с инженера Иржи, друг оцелял от войната, отишли до стопанския двор, където били заровили рисунките на Фрита, и копали с лопати, докато не достигнали тенекиения контейнер, който съдържал всички творби на Фрита.

Години по-късно срещнах Хаас и научих, че с жена му са осиновили сина на Фрита, останал сирак след войната. Хаас изглеждаше по-мил, отколкото беше в Терезин. Нямах го пренебрежителния тон, който помнех, сега ми говореше като на равна, сякаш бяхме станали такива просто защото бяхме оцелели. По време на чая той ми разказа как бе носил Фрита, болен и немошен от дизентерия, от вагона за добитък, когато пристигнали в *Аушвиц*, и как той и друг колега се опитвали да го излекуват.

— Фрита издържа само осем дни, скрит в бараката — каза той. — Наш приятел лекар се опита да му дава течности с капкомер, но той

почина в ръцете ми.

— А Петър и Ото? — предпазливо изрекох имената им, сякаш спомените ми за тях щяха да се разпаднат в ръцете ми.

— Петър и съпругата му бяха обгазени няколко дни след пристигането им.

— А Ото? — Гласът ми пресекваше.

— Ото... — Той поклати глава. — Бил видян за последно жив в Бухенвалд, но починал дни преди освобождението. — Хаас, който никога не показваше емоции, се опитваше да се успокои. — Последно твърдят, че са видели Ото свит край пътя, с парче въглен в лявата ръка, другата — увиснала отстрани. Опитвал се да скицира труповете около него върху парче хартия, не по-голямо от това... — Хаас очертава кръг около центъра на дланта си.

Държах ръката пред устата си.

Хаас просто стоеше, поклащайки глава.

Тъй като никога не сме били близки, не му разказах моята собствена история. Историята за това как се върнах в Терезин няколко месеца след освобождението.

След сбогуването с Луцие взех влак, пътуващ по същия маршрут до Бохушовице, който бях изминала със семейството ми преди години. Въпреки че сега не носех раница, а само една малка платнена чанта, призраците на родителите ми и на сестра ми тежаха повече от сандък с тухли, завързан на гърба ми.

Вървах мълчаливо надолу по черния път, докато стигнах до портите на гетото. Чувствах се така, сякаш се завръщам в странен сън, повтарящ се сън за една пиеса, в чиято версия декорът остава същият, но целият актьорски състав е изчезнал. Няма го Петър, който върви по улицата със своя скицик и шише с мастило. Няма я вездесъщата някога катафалка с планина от куфари или шумна група старци, които вече не могат да ходят. Напротив, едва може да се намери и един човек в мястото, някога претъпкано с хора.

Трябваше да премигна няколко пъти, за да се приспособя към вида на празния Терезин. Гетото се бе превърнало в призрачен град.

Бараките също бяха съвсем празни и само няколко съюзнически войници патрулираха по улиците.

— Какво правиш тук? — попита ме един от тях.

Спрях на място, внезапно ужасена, адреналинът циркулираше през тялото ми. Цял живот ще ми трябва, за да преодолеем този страх. Въпреки че бях свободен човек, аз все още не го вярвах.

— Оставила съм нещо тук. — Гласът ми трепереше. Бръкнах в чантата си, за да му покажа документа за самоличност, който ми бяха дали при освобождението. — Бях затворничка тук и искам да видя дали това, което търся, е запазено.

— Ценно ли е? — попита войникът. Усмивката му беше крива и един долен зъб му липсваше.

— За мен — да. Картина, която аз нарисувах.

Той сви рамене, очевидно не се интересуваше.

— Давай, но не стой цял ден.

Кимнах и тръгнах бързо към барака *Хамбург*.

Ако сенките имаха мирис, това беше дъхът на Терезин. Все още мога да усетя ужасната миризма от претъпкани тела. Влажните стени. Пръстеният под. Но докато слизах по стъпалата към мазето на бараката, ми хрумна, че за пръв път чувах звука на собствените си стъпки. Изведнъж почувствах студ, ехото от обувките подчертаваше колко съм сама наистина.

Опитах се да мисля за Карл, за да успокоя нервите си. Опитах се да си представя гласа му, който ми казва да бъда решителна. Идвам тук да намеря картината си. И щом я взема, ще напусна това място завинаги.

Бях влязла в преддверието на мазето точно както ми бе описал Иржи. Постоях там за миг, като дете в къща с огледала, без да знам накъде да гледам или къде да започна да копая. Подритнах пръстения под с върха на обувката си. Земята беше твърда и компактна.

Бръкнах в платнената си чанта и извадих малка лопата, която бях взела от Луцие. Повдигнах полата си и заставах на колене, като животно, ровещо за нещо загубено.

Казах си, че няма да спра да копая, докато не я намеря. Няма да спра и за миг. Ще изкопая рисунката на Рита и Ади точно както я бях

създаде — с раздрани кожички, уморени ръце и напукана кожа, моята собствена кръв, попиваща в земята.

Отне ми почти два часа да намеря моята картина. Ето я — точно както бе обещал Иржи, поставена в тънка метална тръба.

LVI.

ЛЕНКА

Омъжих се за втория си съпруг в американското консулство в Париж. Дузина други двойки — всички военни и техните европейски невести, чакаха отвън. На път за консулството купихме някакви цветя на *Рю дю Бак* и се запрепъвах по калдъръмените улички, тъй като краката ми не бяха свикнали с обувки, които ми бяха по мярка. Бях облечена в морскосин костюм и с прическа без всякаква артистичност, с обикновена кафява барета, накривена над ухото.

След церемонията Карл ме попита къде искам да отидем да празнуваме.

Единственото, което исках, бе палачинка.

— *Crepes*^[1] — казах му аз, а той ми стисна ръката като на дете. Представях си се като по-малка на масата на майка ми. Покривка с бяла английска бродерия, порцеланова чиния, пълна с палачинки, намазани с конфитюр от кайсии и поръсени с пудра захар.

— Колко лесно е да ти се угоди — каза той, усмихвайки се.

Намерихме малко кафене и седнахме. Поръчах си палачинки с разтопено масло и конфитюр, а той — *croque monsieur*^[2]. Вдигнахме тост един за друг с чаша шампанско над чаши с топъл чай. На път за вкъщи оставих някъде цветята си.

Тази нощ в малък хотел на левия бряг Карл ме люби, шепнейки, че ме обича и че е щастлив, защото съм негова съпруга. Спомням си, че треперех в ръцете му. Видях белите си крайници, подобни на пръчки, преплетени с неговите, глезените ми, кръстосани на гърба зад гръдния му кош. Думите му ми прозвучаха като предназначени за друго лице. Коя бях аз, та да предизвикам такива чувства? Вече не гледах на сърцето си като на орган на страстта, а като на орган, чиято единствена задача е да изпомпва кръвта във вените ми.

След като пристигнах в Америка, аз се стремях да бъда добра и предана. Купих готварската книга на Фани Фармър и се научих да правя добра запеканка и малиново желе с мандаринови резенчета. Похвалих мъжа си, че е мил, когато ми подари прахосмукачка за рождения ден и когато ми донесе бели рози за нашата годишнина.

Но за да оцелея в този чужд свят, трябваше да се науча, че любовта много прилича на картина. Негативното пространство между хората е също толкова важно, колкото и положителното пространство, което заемаме. Въздухът между почиващите ни тела и паузата между нашите разговори са като бялото платно, а останалите ни отношения — смехът и спомените — са мазките, полагани с течение на времето.

Когато в продължение на петдесет и две години прегръщах съпруга си, аз никога не можах да чуя ударите на сърцето му така, както чувах сърцето на Йозеф в онези няколко дни и ноци, които изживяхме заедно. Дали защото бях станала по-закръглена с времето и допълнителната плът на гърдите ми пречеше да усещам прилива на кръв в тялото му, както я усещах да се движи през тялото на Йозеф? Или защото при втората любов ние не се приспособяваме така хармонично? Сърцето ми вече не бе така чувствително. Около него имаше обвивка и се питам какво ли още не бе допускано до него в изтеклите години...

Имаше и пукнатини в сърцето ми, където дълбоките и първични чувства успяваха да проникнат. Разтърсващо събитие бе раждането на дъщеря ми. Когато я взех в ръцете си и видях отражението си в сините ѝ очи, аз почувствах някакво поразително усещане, каквото не бях изпитвала никога преди. Проследих всяка нейна черта в новороденото ѝ съвършенство и видях високото чело на баща ми, моята малка тясна брадичка и усмивката на майка ми. И прозрях за първи път, че въпреки изолацията на собствения ни живот, ние винаги сме свързани с нашите предци, телата ни пазят спомена за тези, които са били преди нас, независимо дали в чертите, които наследяваме, или в нрава, гравирани в душата ни. С напредването на възрастта разбрах наистина колко малко контрол имаме над това, което ни се дава в този свят. И повече не се борех с демоните си. Просто свикнах да приемам, че те са част от мен. Като болка в костите ми, от която се опитвам да се отърся всеки ден, щом се събудя, като вътрешна борба да не гледам назад, а да се съсредоточа върху всеки нов ден.

Кръстих дъщеря си Илайза, за да почета паметта на майка ми. Обличах я в красиви дрехи и ѝ дадох скицник, когато беше едва на пет. Щом за първи път я видях да сграбчва цветните моливи, разбрах, че е наследила таланта си от моето семейство. Тя знаеше не само как да възпроизведе това, което вижда пред себе си, но и да погледне отвъд

него, отвъд повърхността. Да вижда под линия. Моите ръце бяха пострадали от годините на лишения, от студа, както и от условията в *Аушвиц*. Но понякога, за да ѝ покажа, хващах молива или дръжката на четката и превъзмогнах болката, за да илюстрирам някое понятие пред вечно нетърпеливата ми дъщеря.

Никога не разказвах на дъщеря си, докато беше малка, подробности за живота си преди нейното появяване на този свят. Тя просто знаеше, че е кръстена на майка ми.

Не говорех за дима от *Аушвиц*. Онзи мрак, душевните белези, причините за болката в ръцете ми — пазех ги в тайна. Като траурна лентичка, скрита под дрехите ми, пришита към кожата ми. Носех я всеки ден. Но не я показвах на никого.

Не разказах дори за моята картина. Някои нощи, когато Карл и Илайза спяха дълбоко, отивах до дрешника в спалнята ми, запалвах лампата и затварях вратата. Там, в ъгъла, зад кутия за шиене, зад пластмасовите ми контейнери с обувки и чехли, аз пазех скъпоценната картина. Беше ми болно, че я държа сред такива прозаични неща, че нямах смелостта да я покажа или да кажа на семейството си за нейното съществуване. Но тя беше като отворена рана, която аз продължавах да крия, ала лекувах тайно нощем. Вечерите, когато не можех да спя, когато моите кошмари ме надвиваха, аз я изваждах от картонения тубус и се взирах в лицата на Рита и нейния новороден син. Чувах дишането на Карл, представях си сладката ми дъщеря, спяща в съседната стая, и най-после си позволявах да се разплача.

---

[1] Палачинки (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Печен сандвич с шунка и топено сирене (фр.). — Б.пр. ↑

LVII.

ЛЕНКА

Родих само едно дете. Дъщеря. Двамата с Карл години наред правихме опити за още едно бебе, но имах чувството, че тялото ми не можеше да създаде повече от един потомък. Всеки участък от вените ми, всяка частица от костите ми са били изтеглени от мен, за да бъде създадена перфектната ми дъщеря.

Илайза израсна силна и висока. Имаше крайниците на американския си баща. Тичаше бързо като жребче, кехлибарените ѝ крака се разтягаха в големи крачки. Когато я видях на детската площадка като малко момиче, състезаващо се с момчетата, помня, че едва си поех дъх. Кое беше това дете, което можеше да скача по-далече от газела, което развързваше стегнатите си плитки, защото обичаше да усеща вятъра в косата си? Беше моя, но беше толкова дива и свободна.

Обичах това у дъщеря си. Много харесвах, че е безстрашна, че в сърцето ѝ има страст, че изпитва трепет от слънцето по лицето си и се втурва към брега просто за да усети плискането на водата по пръстите на краката си.

Аз бях тази, която тайно се притеснявах. Никога не съм ѝ казала как всяка вечер трябваше да се боря с безпокойството, минаващо през главата ми, с тревогата, че нещо ужасно може да сполети детето ми.

Борех се с мислите в главата си, сякаш бяха лъвове вътре в мен. Борех се да не позволя на тъмнината от миналото ми да проникне в някоя част от живота на Илайза. Заклех се, че тя ще има чист, златен живот, без сенки. Кълнях се. Кълнях се най-тържествено.

Дъщеря ми беше на пет години, когато за първи път попита за моята татуировка. Никога няма да забравя почти неусетното докосване на пръста ѝ, проследяващ номерата на ръката ми.

— За какво са тези цифри? — попита тя, почти хипнотизирана.

Страхувах се от този ден още от раждането ѝ. Какво щях да ѝ кажа? Как бих могла да ѝ спестя подробностите от миналото ми? Нямах начин да позволя една-едничка картина от моя кошмар да се промъкне в красивата ѝ ангелска главичка.

И така, онзи следобед, докато Илайза седеше в скута ми с пръстче върху кожата ми, опряла глава на гърдите ми, аз излъгах дъщеря си за първи път.

— Когато бях малка, винаги се губех — казах аз. — Това беше моят идентификационен номер, за да знае полицията къде да ме върне.

Тя, изглежда, прие това за известно време. Когато стана тийнейджър, научи за *Холокоста* и разбра какво означаваха тези номера наистина.

— Мамо, ти била ли си в *Аушвиц*? — Помня, че ме попита през лятото, когато стана на тринайсет.

— Да — отговорих аз, гласът ми пресекваше. *Моля те. Моля те*, молех се аз, сърцето ми се блъскаше в гърдите. *Моля те, не ме питай повече. Не искам да ти кажа. Остави тази част от мен на мира.*

Видях как повдига вежди, когато моето собствено тяло се вдърви, и разбрах, че тя е разпознала страха, преминал по лицето ми.

Погледна ме с тези свои леденосини очи. Моите очи. И в тях видях не само тъга, но и състрадание.

— Толкова съжалявам, мамо — каза тя, приближи се и обви дългите си ръце около мен, след това залюля главата ми срещу слабите си гърди.

И тя разбра достатъчно, за да не ме пита нищо повече.

Въпреки че никога повече не изрекох и дума за *Аушвиц*, аз все още го сънувах. Ако сте преживели такъв ад, той никога не ви напуска. Както миризмата на крематориума винаги е някъде дълбоко в носа ми, сънищата за *Аушвиц* винаги са в съзнанието ми, въпреки всички усилия, които съм правила, за да ги отблъсна.

Колко пъти съм сънувала последния път, когато видях майка си, баща си, сестра си? Лицето на всеки един от тях се появява пред мен като видение през годините. Но сънят, в който аз съм в *Аушвиц* с дъщеря ми Илайза, винаги е бил най-лошият. Когато го сънувах, той ме измъчваше в продължение на дни.

Сънищата се промениха с промяната на Илайза. В тийнейджърска възраст дъщеря ми стана мързелива като американските си приятели. Колко пъти съм я молила да почисти стаята си, да събере дрехите си или да ми помогне да обеля купа зеленчуци, преди баща ѝ да се прибере от работа? Но Илайза изобщо

не понасяше такава скука. Интересуваше се само от срещите с приятелите си или момчета.

И през тези години сънищата ми винаги започваха с процеса на подбор в Терезин. Тя стои до мен, моята прекрасна дъщеря. И в съня си аз моля офицера от СС да я изпрати вдясно заедно с мен. Казвам му:

— Моля! Тя е добър работник! — Моля се да я изпрати в редицата, в която съм и аз. Но в съня той винаги разделя ръцете ни. Изпраща дъщеря ми наляво. И аз се събуждам, нощницата ми е мокра от пот и Карл ме успокоява, шепнейки, че това е само ужасен сън.

В тези моменти, когато съпругът ми ме прегръщаше, винаги разбирах, че съм имала късмет да го срещна. Тези ръце на раменете ми никога не загубиха топлината си през всичките години на брака ни. Те винаги бяха ръцете на младия войник, който ме намери в лагера за бежанци. Който ми донесе одеяло и топла храна. Който ми каза на развален немски, че и той е евреин.

Всяка вечер, когато си лягах, аз поглеждах черно-бялата му снимка в армейска униформа. Гъстата му коса, тъмнокафявите му очи, пълни със състрадание. Така аз запълвах платното на брака ни. Изпълвах го с благодарност. Защото без значение какво друго се е случило, аз винаги ще мисля за Карл като за човека, който ме спаси.

Той американизира името ми на Лейни и ми подари хубав живот и здрава дъщеря. Тя изучи високоценения занаят на реставратор и самата стана майка на моята красива Елинор. Елинор, която наследи лебедовата грациозност на майка ми, качество, предизвикващо възхищението на хората. Тя се отдаде на езиците. При дипломирането си от *Амхърст* Елинор получи почти всички награди.

Когато Карл се разболя, аз станах опекунът в нашия брак. Държах главата му, когато повръщаше, приготвих му само мека храна, защото стомахът му не можеше да смила нищо друго. Когато гъстата му бяла коса окапа от химиотерапията, аз му казвах, че все още е моят красив войник. Вдигах обсипаната му с кафяви петна ръка към устните си и я целувах всяка сутрин и всяка вечер. Понякога дори я поставях в средата на разкопчаната си наполовина нощница, за да почувства биенето на сърцето ми. Виждах края на картината на брака ми и бързах да я запълня само с още няколко щрихи.

Въпреки че съм много сдържан човек, ще ви кажа, че последният ни миг заедно беше може би най-красив. Онази последна нощ, след като го завих в леглото. Бях му дала обезболяващо лекарство и се готвех да се изкъпя.

— Ела тук — успя да прошепне той. — Ела до мен, преди лекарството да замъгли ума ми.

Вярвам, че тези, които умират в собственото си легло, често могат да усетят, когато краят приближава. Такъв беше случаят с Карл. Дишането му изведнъж стана затруднено, кожата му се покри с мъртвешка бледност. Но в очите му имаше яростна решимост да използва всяка частица от силите си, за да ме види ясно за последен път.

Взех ръката му в моята.

— Пусни музика, Лейни — прошепна той.

Изправих се, отидох до стария грамофон и пуснах любимата му плоча на Глен Милър. След това се върнах да седна до него, пъхайки старата си, набръчкана ръка в неговата.

С усилие Карл леко вдигна ръка, като че ли да ме поведе в танц. Той залюля лакътя си и ръката ми го последва. Той се усмихна през мъглата на медикамента.

— Лейни — каза той, — знаеш ли, аз винаги съм те обичал.

— Знам — казах аз и стиснах ръката му толкова силно, че се уплаших да не съм го наранила.

— Петдесет и две години... — Гласът му вече беше само шепот, но той ми се усмихваше с тези тъмнокафяви очи.

И тогава като че ли старото ми сърце най-накрая се разкъса. Почувствах, че черупката, която така внимателно поддържах в продължение на всичките тези години, се разпука. И думите, чувствата отвътре потекоха като сок от старо, забравено дърво.

Именно там, в нашата спалня със старите избелели завеси и мебелите, купени преди толкова много години, аз също му казах колко много го обичам. Казах му, че съм била благословена да прекарам петдесет и две години от живота си с човек, който ме поддържаше, закриляше и ми беше дал дъщеря — силна и мъдра. Казах му как неговата любов бе превърнала след войната една жена, която искаше само да умре, в жена, която е имала пълен и красив живот.

— Кажи ми го отново, Лейни — прошепна той. — Кажи ми го отново.

И така аз му го повторих отново.

И отново.

Моите думи като молитва за мъжа, който не беше първата ми любов. Но все едно, любов. Казвах му го, докато най-накрая той си отиде.

Мила Елинор,

Трудно ми е да повярвам, че утре се омъжваш. Имам чувството, че съм живяла няколко живота през моите осемдесет и една години. Но съм сигурна в едно — че дните, в които се родихте ти и майка ти, са двата най-щастливи дни в живота ми. В деня, когато те видях за първи път, когато видях червената ти коса, бялата ти кожа, аз онемях — не можех да не помисля за майка си, твоята прабаба, и за любимата ми сестра. Колко прекрасно беше, че този цвят на косата се появи отново в семейството след всичките тези години. Ти ми напомняш толкова много на майка ми. Имаш нейната гъвкава фигура и дълга шия, която се обръща като слънчоглед към светлината. Нямах представа как се чувствам, когато я виждам в теб, в кръвта във вените ти, в бездънното зелено на очите ти.

Моля се да разберете сватбения подарък, който ви давам на теб и Джейсън. Нося го с мен в продължение на петдесет и пет години. Направих го за една скъпа приятелка, която вече я няма. Направих го в чест на детето ѝ, което можа да държи в ръцете си само няколко кратки часа. Тази картина е рисувана с моето сърце, с моята кръв, с всяка част от мен, искаща да направи нещо, за да запази жив този момент за моята приятелка.

През войната рисунката бе погребана под пръстения под, скрита там от човек, който рискува живота си, за да скрие стотици картини, нарисувани от мъже и жени като мен, изпитвали необходимостта да опишат своите преживявания в Терезин.

След края на войната аз се върнах в Терезин и я изрових лично. Ръцете ми работеха бързо, копаех с лопатата земята, за да намеря тенекиения контейнер, в който беше навита на руло. В крайна сметка я намерих и заплаках от радост, че все още бе там. Моята приятелка вече беше с детето си и съпруга си на небето, където и да е то. Но рисунката остава като свидетелство за техния живот, прекъснат рано, но изпълнен с любов.

Чаках досега, за да го споделя. Не исках да обременявам живота на майка ти или твоя с разкази за това, което съм преживяла през войната. Но тази картина вече не трябва да стои скрита в килера ми.

Тя е прекарала живота си в тъмнина. Заслужава да бъде видяна и от други очи, освен моите.

Елинор, аз ти я давам не като знак на ужаса, а защото искам да ѝ бъдеш пазител. Искам да знаете нейната история, за да я видите като символ не само на неподчинението, но и на вечната любов.

Поставих бележката върху платното и навих картината на руло.

LVIII.

ЙОЗЕФ

Вечерта в деня на репетицията за сватбата на моя внук аз се обличам внимателно. Бях приготвил дрехите си от предната вечер. Тъмносин костюм и бяла риза, която бях дал за пране преди седмица. В този ден мисля за Амалия, колко щеше да е щастлива да види внука ни с красивата му съпруга. Ще бъде голяма сватба. Семейството на булката не пести разходи за единственото си дете, момиче, което ми изглежда толкова познато, но едва ли мога да кажа защо.

Бръсна бавно лицето си и отпуснатата линия на челюстта. Огледалото е безмилостно. Черните ми някога коса и вежди сега са бели като памук. Някъде дълбоко под бръчките, под шкембето ми, живее млад мъж, спомнящ си деня, в който се ожени. Неговата невеста го чакаше под бял дантелен воал, с тръпнещо тяло, което щеше да приеме нежната му ръка. Изпитвам толкова много любов към моя внук. Да го видя да се жени, е дар, който не мислех, че ще доживея.

Обличам долната си фланелка, пъхам ръцете си в ръкавите на ризата и внимателно се закопчавам, за да не пропусна някоя дупка. Нанасям брилянтин на ръцете си и приглаждам малкото останали ми къдри.

Исак пристига в четири часа. Прошарената му коса след погребението на Амалия се е превърнала в чисто бяла. Той влиза в стаята ми и застава зад мен, отраженията на двама ни се виждат в огледалото на старата тоалетка на Амалия. Виждам как очите му се спират на порцелановата табла, на която все още стоят посребрената й четка, бурканчето с крем и високо зелено шишенце от *Жан Нате*, което тя все не намираше повод да отвори.

Той не носи калъфа на цигулката си и аз изпитвам някакво успокоение да го видя без кожения калъф с лъка, сгушен вътре. Удивлявам се при вида на двете му свободни ръце. Те висят като на ученик от тъмните ръкави на костюма му, сивите му очи блестят, напомняйки две сребърни луни.

Джейкъб е излязъл от стаята си и ни посреща в коридора. Моят петдесетгодишен син ме изненадва с усмивка.

— Исак. — Той кимва приятелски за поздрав. — Татко — казва той. Виждам го да притиска ръцете си, за да успокои нервите си. — Изглеждаш чудесно.

Аз му се усмихвам. Той е красив в костюма си, първите нишки бели коси около ушите му ми напомнят за моите собствени. Очите му ми напомнят за Амалия.

— Каква нощ — казва Джейкъб, когато тримата излизаме пред сградата. Портиерът свири за такси. Луната грее над хоризонта. Въздухът мирише на есен. Свеж като ябълки. Сладък като кленова захар.

Тримата се плъзгаме върху сините винилови седалки в таксито и скръстваме ръце в скута си на път за репетицията на сватбата.

Гледам през прозореца, докато преминаваме през града, през осветения като бижу Сентръл Парк, и си мисля, че доживях осемдесет и пет години, за да видя внука си в деня на сватбата му. Аз съм много щастлив човек.

ЕПИЛОГ

На една маса в задната част на ресторанта дълги лъчи лунна светлина огряват възрастна двойка. Бъдещите младоженци танцуват.

Ръкавът ѝ сега е дръпнат нагоре. Не шестте сини цифри карат стария мъж да заплаче, а малката кафява бенка на кожата над тях. Той трепери, протягайки пръста си да я докосне, тази подобна на стафида форма, която бе целувал преди цяла вечност.

— Ленка... — Той повтаря отново нейното име. Устата му едва го изговаря. Било е заседнало там цели шестдесет години.

Тя го гледа с очи, видели твърде много призраци, за да вярват, че той е този, за когото го смята.

— Аз съм Лейни Готлиб — протестира колебливо.

Тя докосва шията си, украсена с огърлица от дребни перли, принадлежала някога на елегантна червенокоса жена в Прага. Поглежда към американската си внучка с очи, пълни със сълзи.

Той е на път да се извини, да каже, че навярно се е объркал. Че в продължение на години е виждал лицето ѝ в метрото, в автобуса, в една жена на опашката в бакалията. Сега той се страхува, че накрая е загубил и разсъдъка си.

Тя дърпа надолу ръкава си и го поглежда право в очите. Изучава го, както художник изучава отдавна изоставено платно. В съзнанието си тя боядисва бялата му коса черна и проследява извивката на челото му.

— Съжалявам — най-после казва тя с треперещ глас и сълзи в очите. — Не са ме наричали Ленка почти шестдесет години. — Покрива устата си и под ветрилото на белите си пръсти прошепва неговото име: — Йозеф.

Той трепери. Тя отново е пред него — призрак, оживял по чудо. Любов, която му е върната на старини. Изгубвайки способността си да говори, той вдига ръка и покрива нейната.

БЕЛЕЖКА НА АВТОРА

Тази книга беше вдъхновена от няколко души, чиито истории са вплетени в сюжета ѝ. Бях планирала да напиша роман за художник, който оцелява през *Холокоста*, но накрая излезе една любовна история. При всеки роман обикновено възниква неочаквано развитие на сюжета и откривате, че вървите в посока, която не сте планирали първоначално. В случая, докато един следобед чаках, за да подстрижа косата си, чух една история, разказана от гост на неотдавнашна сватба, където бабата на булката и дядото на младоженеца, които не са се срещали преди церемонията, разбрали, че са били съпрузи преди Втората световна война. Историята се запечата в мен и аз реших да я използвам в първата глава на романа си. След това създадох двама герои и се опитах да запълня периода от шестдесет години, които са прекарвали разделени.

Животът на Ленка е вдъхновен отчасти от една от действителните героини, споменати в книгата, Дина Готлибова, която учи живопис в Прага, а по-късно работи за кратко време в *Lautscher* отдела в Терезин, рисувайки пощенски картички, преди да я депортират в *Аушвиц*. След освобождението от лагерите тя емигрира в Съединените щати и умира в Калифорния през 2009 година. Американският мемориален музей за *Холокоста* във Вашингтон се оказва безценен източник на устни сведения за преживяното от Дина Готлибова, работила и в Терезин, и в *Аушвиц*, където тя създава стенопис на *Снежанка и седемте джуджета* за бараките на чешките деца. Стенописът действа като утеха на децата, а също помага да се спаси животът на Дина. След като завършва рисунката, охраната от СС информира Менгеле за художествения ѝ талант. Менгеле обещава да спаси нея и майка ѝ, ако тя рисува на живо портрети на мъжете и жените, които той използва в своите ужасяващи медицински експерименти.

Няколко други герои, които се появяват в книгата, също са реални хора. Фридл Дикер Брандайз пристига в Терезин през декември

1942 година и почти веднага започва да преподава рисуване на децата там. През септември 1944 година, след като чува, че съпругът ѝ Павел Брандайс ще бъде изпратен на изток, тя доброволно го последва със следващия транспорт. Загива скоро след пристигането си в *Аушвиц*. Преди да я транспортират обаче, тя дава два куфара, съдържащи 4500 рисунки, на Роза Енгландер, главната учителка на младите момичета в Терезин. В края на войната тези куфари биват поверени на Вили Гроаг, директор на дома за момичета, който ги отнася на еврейската общност в Прага. От 660-те деца, които творят с Фридл Дикер Брандайс в Терезин, 550 са убити по време на *Холокоста*. Съхранените рисунки сега са в колекцията на Еврейския музей в Прага и много от тях са изложени, за да ги види целият свят.

Бедржих Фрита загива в *Аушвиц* на 5 ноември 1944 година. Съпругата му Йохана умира в Терезин, но синът им Томи оцелява по чудо. Лео Хаас преживява войната и се връща в Терезин да потърси произведенията на изкуството, скрити на тавана в бараките *Магдебург*. С помощта на един инженер, Иржи Вогел, той успява да намери скритите картини, нарисувани от Фрита и други техни колеги от техническия отдел: Ото Унгер, Петър Киен и Фердинанд Блох, които загиват. Като разбират, че Томи Фрита е останал сирак, Хаас и съпругата му Ерна осиновяват момчето и се връщат с него в Прага.

При посещение в Чешката република аз успях да се срещна с Лиза Микова, художничка, работила в техническия отдел в Терезин. Дори след толкова много години тя можеше ярко да опише необичайните обстоятелства, при които са възлагали на художниците да правят чертежи и различни рисунки за германците, и как са изнасяли нелегално материали за рисуване, за да творят за себе си през нощта. Тя сподели с мен как картините са били зазидани в стените на Терезин и как Иржи Вогел заровил творбите на Бедржих Фрита, след като ги поставил в метален контейнер.

Задължена съм на много хора, които споделиха своите истории с мен, и съм много благодарна за възможността да помогна за запазване на тяхното наследство. Без тях тази книга не би била възможна. Те са Силвия Ебнер, Лисбет Гелман, Маргит Майснер, Лиза Микова, Никол Грос Минт, Айрис Варди и Ървинг Уолбром. Също така бих искала да благодаря на Дагмар Лиеблова, която така щедро ми отдели от времето си, за контактите и за персоналната обиколка на Терезин по време на

престоя ми в Прага. Също така на Мартин Йелинек от Еврейския музей в Прага и Майклиън Амир от „Мемориалния музей на Холокоста“ в Съединените щати за неocenимата помощ при проучванията по време и след посещенията ми в тези прекрасни институции; на Джейсън Мардер за началната му работа като мой сътрудник при проучванията; на Алфред Розенблат и на Джудит и П. Дж. Танц за осигуряването на допълнителни информационни материали; на Анди Ялакас за непоколебимата подкрепа, на Линда Кафри, Антони Кюри, Марвин Гордън, Мередит Хасет, Кати Джонсън, Робин Клайн, Ники Кокланарис, Жардин Либер, Шейна Лори, Рита Макклауд, Розилн и Сара Шаул, Андрю Сиротик, Райън Волмер, на съпруга ми, майка ми и баща ми за внимателния прочит на първите варианти на романа; на Сали Уофърд-Джиранд, моя прекрасен агент, която ме подтикна по-далеч, отколкото мислех, че някога мога да стигна, и това направи книгата по-добра, на моя фантастичен редактор Кейт Сийвър, на Моника Ръсел за нейните истории и помощта ѝ за всичко — от чешкия превод до намаляване на дневния ми хаос и любовта, която винаги изразява към мен и децата ми. И на моите деца, родители и съпруг — специални благодарности за безкрайното търпение и любов.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.